

T.C
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ BİLİM DALI

KUŞEYRÎ'NİN LETÂİFÜ'L-İŞÂRÂT ADLI
TEFSİRİNDEKİ HADİSLERİN TAHRİC VE
DEĞERLENDİRİLMESİ
(FÂTİHA VE BAKARA SÛRELERİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Server AKIN

İstanbul
Ekim-2020

T. C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ BİLİM DALI

KUŞEYRÎ'NİN LETÂİFÜ'L-İŞÂRÂT ADLI TEFSİRİNDEKİ
HADİSLERİN TAHRÎC VE DEĞERLENDİRİLMESİ
(FÂTIHA VE BAKARA SÛRELERİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Server AKIN

Danışman
Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK

İstanbul
Ekim-2020

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu Çalışma, jürimiz tarafında Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslâm Bilimleri Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Doç. Dr. Mustafa Öztürk

Üye Prof. Dr. Özcan Hıdır

Üye Prof. Dr. Necdet Tosun

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ali Güneş

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Kuşeyrî’nin *Letâifü’l-işârât* adlı tefsirindeki hadislerin tahrîc ve değerlendirilmesi (Fâtîha ve Bakara sûreleri)**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlâk ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Server AKIN

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm son ilahî kitap olarak Hz. Peygamber'e indirilmiş ve hükümleri kıyamete kadar devam edecek olan yüce bir kitaptır. Bu kitabın en doğru şekilde anlaşılıp ve en güzel şekilde aktarılmasını sağlamak tefsir ilminin ana temasını oluşturmaktadır. İslâm âlimlerinin bu hususta çok büyük gayretleri olmuş ve bu alanda pek çok eser kaleme alınmıştır. Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî'nin (ö. 456/1072) *Letâifü'l-işârât* adlı tefsiri de bu eserlerden biridir.

Tefsir ilminin ana kaynağını Kur'ân-ı Kerîm oluştururken ikinci kaynağını da sünnet oluşturmaktadır. Sünnetin sübutu ile alakadar olan âlimlerin en çok ilgilendiği konu ise hadislerin hata, ziyade ve eksikliklerden arındırılarak nesilden nesile aktarılması olmuştur.

Hadisleri doğru şekilde aktarmak için ilk dönemden itibaren rivayetler isnadlarıyla nakledilmiştir. İsnadları inceleme ve tetkik etme işi de, yine aynı dönemden itibaren gelişmeye başlamıştır. Hadisleri isnadlarıyla nakletmek erken dönemde 'ihrâc' ve 'tahrîc' lafızlarıyla ifade edilmiş, zamanla sadece hadislerin alındığı kaynaklara atıfta bulunmaya da tahrîc denilmiştir. Ayrıca tahrîc, hadis kitaplarının haricindeki eserlerde zikredilmiş olan rivayetlerin, ana kaynaklardaki yerlerini tespit edip değişik yönlerden değerlendirme olarak da tanımlanmıştır.

Bu çalışmada Kuşeyrî'nin *Letâifü'l-işârât* adlı tefsirindeki hadislerin tahrîc ve değerlendirilmesi ele alınmıştır. Kuşeyrî'nin bu eseri, şeriat ve hakikatı dengede tutması bakımından diğer tasavvufî eserlerden farklı görülmektedir. Ancak eserde kullanılan rivayetlerin senedsiz zikredilmiş olması dikkati muciptir. Bu durum bizi söz konusu rivayetlerin sıhhatini araştırarak esere bu manada gelebilecek muhtemel tenkidlerin gerçekliğini ortaya çıkarmaya sevk etmiştir. Çalışmamız Fâtiha ve Bakara sûrelerinin tefsirinde kullanılmış olan rivayetlerin tahrîc ve değerlendirilmesi ile sınırlandırılmıştır. Eserdeki bütün hadislerin tahrîc ve değerlendirilmesinin ise daha geniş çalışmalara konu olabileceği düşünülmüştür.

Tez konusunun tespiti ve çalışmanın her aşamasında yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK Bey'e, teşvik ve tavsiyeleriyle destek olan kardeşim Doç. Dr. Murat AKIN'a ayrıca başta ailem olmak üzere, emeği ve katkısı olan bütün hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Server AKIN

ÖZET
KUŞEYRÎ'NİN LETÂİFÜ'L İŞÂRÂT ADLI TEFSİRİNDEKİ
HADİSLERİN TAHRÎC VE DEĞERLENDİRİLMESİ
(FÂTİHA VE BAKARA SÛRELERİ)

Server AKIN
Yüksek Lisans, Temel İslâm Bilimleri
Tez danışmanı: Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
Ekim-2020, 100 + XI Sayfa

Bu çalışmada Ebü'l-Kâsım el-Kuşeyrî'nin (ö.465/1072) *Letâifü'l-işârât* adlı tefsirindeki hadislerin tahrîc ve değerlendirilmesi ele alınmıştır. Kuşeyrî bu eserinde zikrettiği rivayetleri senedsiz kullanmıştır. Bu durum dikkatimizi çekmiş ve bizi bu çalışmayı yapmaya sevk etmiştir.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konunun amacı, önemi ve kapsamı hakkında gerekli açıklamalara yer verilmiştir. Birinci bölümde Kuşeyrî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri ele alınmış, ikinci bölümde ise tahrîc ilmi, araştırmanın metodu ve söz konusu eserdeki hadislerin tahrîc ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Sonuç kısmında ise elde edilen neticeler zikredilerek çalışma tamamlanmıştır.

Fâtiha ve Bakara sûreleri özelinde yaptığımız araştırmaya göre bu iki sûrede toplamda 39 rivayet kullanılmıştır. Kuşeyrî rivayetleri genel olarak iktibas etmiş ve daha çok verdiği işârî anlamı desteklemek için kullanmıştır. Yapılan tahrîc ve değerlendirme neticesinde zikrolunan rivayetlerin; 24'ünün sahîh, 5'inin hasen, 8'inin zayıf, 1'inin mevzu' olduğu ve 1 rivayetin ise ana kaynaklarda bulunmadığı tespit edilmiştir.

Sonuç itibariyle, "*Letâifü'l-işârât* adlı eserde Fâtiha ve Bakara sûrelerinin tefsiri yapılırken ekseriyetle sahîh hadisler kullanılmıştır" denilebilir.

Anahtar Kelimeler; İşârî tefsir, Letâifü'l-işârât, Kuşeyrî, Hadis tahrîci, Hadisin sıhhati.

ABSTRACT

**THE REPORTING AND EVALUATION OF THE HADITHS IN
KUSHAYRI'S BOOK CALLED LATAIF AL-ISHARAT
(AL-FATIHA AND AL-BAQARAH SURAHS)**

Server Akin
Master, Basic Islamic Sciences
Thesis Advisor: Associate Professor. Dr. Mustafa Öztürk
Ekim-2020, 100 + XI Page

In this study, reporting and evaluation of the hadiths in the tafsir book of Abu'l-Qasim al-Kushayri (d. 465/1072) named *Lataif al-Isharat* is discussed. Kushayri, used the narrations/reports he cited in this work without any sanad. This situation caught our attention and led us to do this work.

Our study consists of an introduction and of two chapters. In the introduction is the necessary explanations about the purpose, importance and scope of the subject are given. In the first chapter, the life, scientific personality and works of Kushayri are discussed. In the second chapter, the science of the educating, the method of the research and the reporting and evaluation of the hadiths in subject are made. And in the conclusion, the study has been completed by mentioning the results what is obtained.

According to the research we made in the terms of Surahs al-Fatiha and Baqarah, 39 narrations/reports were used in these two surahs. Kushayri, he has generally quoted and used to support the ishari meaning of the narrations/reports. As a result of the reporting and evaluation what is made, 39 narrations that is mentioned, it was determined that 24 of them were authentic (sahîh), 5 were good (hasan), 8 were weak (da'if) hadiths, 1were fake (mevzu') and 1 narrations were not found in the main sources.

As a result it can be said that, "in the work called *Lata'if al-Isharat*, authentic (sahîh) hadiths were used mostly while making the interpretation of the surahs of al-Fatiha and Baqarah".

Key Words: Kushayri, Lataif al-Isharat, Reporting of the Hadith, Ishari Tafsir.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLO LİSTESİ	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
Araştırmanın Kapsamı ve Kaynakları.....	2
BİRİNCİ BÖLÜM	
KUŞEYRÎ’NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	3
1.1. Kuşeyrî’nin Hayatı	3
1.1.1. Doğumu, Lakapları ve Künyesi	3
1.1.2. Evliliği ve Çocukları	4
1.1.3. Yaşadığı Sıkıntılar ve Mücadelesi	5
1.1.4. Vefatı	8
1.2. Kuşeyrî’nin İlmî Kişiliği, Eğitimi ve Eserleri.....	8
1.2.1. İlmî Kişiliği.....	8
1.2.2. Eğitimi ve Hocaları	9
1.2.3. İslâmî İlimlerle İlişkisi ve İlgili Eserleri.....	11
1.2.3.1. Tefsirle İlgisi ve Tefsire Dair Eserleri	12
1.2.3.2. Hadisle İlgisi ve Hadise Dair Eserleri.....	15
1.2.3.3. Akâidle İlgisi ve Akâide Dair Eserleri.....	19
1.2.3.4. Tasavvufla İlgisi ve Tasavvufa Dair Eserleri.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

KUŞEYRÎ'NİN LETÂİFÜ'L-İŞÂRÂT ADLI TEFSİRİNDEKİ HADİSLERİN TAHRÎC VE DEĞERLENDİRİLMESİ	25
2.1. Hadis Tahrîci	25
2.2. Tahrîc ve Değerlendirmede Takip Edilen Metot	27
2.3. Letâif'deki Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirilmesi	28
2.3.1. "Beni örtün" Hadisi	28
2.3.2. "Namazı kulumla aramda böldüm" Hadisi	30
2.3.3. "Seni hakkıyla övemem" Hadisi	32
2.3.4. "Ey Bilal! Bizi namazla rahatlat" Hadisi	34
2.3.5. Âmin Demenin Sünnet Olduğu	36
2.3.6. Hz. Peygambere Özlü Söz Söyleme Vasfının Verildiği	38
2.3.7. Doğruluğa Sarılmanın Gerektiği	40
2.3.8. Hz. Ömer Hakkındaki Rivayet	43
2.3.9. Köle Borcu Olduğu Müddetçe Özgür Sayılmayacağı	44
2.3.10. Her Şey Allah Teâlâ'ya Boyun Eğer	45
2.3.11. "En yüce dost" Hadisi	47
2.3.12. "Fetvayı kalbine danış" Hadisi	49
2.3.13. Müminin Feraseti Hakkındaki Rivayet	50
2.3.14. Görüldüklerinde Allah Teâlâ'yı Hatırlatanlar ile İlgili Rivayet	52
2.3.15. "Faydasız ilimden sana sığınırım" Hadisi	54
2.3.16. Sahabelerin Hz. Peygamberi Son Derece Dikkatle Dinledikleri	55
2.3.17. "Yarım hurmayla da olsa ateşten korunun" Hadisi	56
2.3.18. "Ümmetim, ümmetim" Hadisi	57
2.3.19. "Bir parmak ucu yaklaşırsam yanarım" Rivayeti	58
2.3.20. "Allah'ı en iyi bileniniz benim" Hadisi	60
2.3.21. İnanan Herkesin Hz. Peygamber'in Sancağı Altında Toplanacağı	61
2.3.22. Allah Teâlâ'yı Bir Mecliste Zikretmekle Alakalı Rivayet	63
2.3.23. "Kişi sevdiğini çokca anar" Rivayeti	64
2.3.24. "Renk, kan rengi; koku, misk kokusudur" Hadisi	65
2.3.25. Oruç Tutanların Diğer Uzuvarına da Oruç Tutturmaları Gerekir	66
2.3.26. "Hilali görerek oruç tutun ve onu görerek iftar edin" Hadisi	67
2.3.27. "Ey Âişe bırak beni Rabbime ibadet edeyim" Rivayeti	68

2.3.28. “Sadece Rabbimin beni kapladığı bir vaktim var” Rivayeti.....	70
2.3.29. Hacda Kurban Kesmenin ve Telbiye Getirmenin Fazileti.....	71
2.3.30. Cennetin Zorluklarla Cehennemine ise Şehvetlerle Çevrildiği	73
2.3.31. Sarhoş Olmak ve Sarhoş Eden Maddenin Hükümü Hakkındaki Rivayet	74
2.3.32. “Ben, beni zikredenleyim” Rivayeti	76
2.3.33. Yaptığı Bağıştan Dönenin Durumunu Bildiren Hadis.....	77
2.3.34. “Merhamet etmeyene merhamet olunmaz” Hadisi	78
2.3.35. Kötü Kalpli Kimselerden Merhametin Alındığına Dâir Rivayet.....	79
2.3.36. Hz. Peygamberin Zırhının Bir Yahudi’de Rehin Kalması.....	80
2.3.37. Müminin Kalbinin Rahmanın Kudretinin Altında Olması	81
2.3.38. Hibeleşmeye Dâir Rivayet	83
2.3.39. “Pişmanlık tövbedir” Hadisi	84
2.4. Hadislerin Dağılımı.....	86
2.5. Tabloların Değerlendirilmesi	87
SONUÇ	88
KAYNAKÇA	90
ÖZGEÇMİŞ	100

TABLO LİSTESİ

Tablo 2.1: Hadislerin Geçtikleri Eserlere Göre Dağılımı	86
Tablo 2.2: Hadislerin Kütüb-i Sitte ve Dışındaki Kaynaklara Göre Dağılımı ...	86
Tablo 2.3: Hadislerin İsnad Bakımından Dağılımı	86
Tablo 2.4: Hadislerin Sıhhat Bakımından Dağılımı	87

KISALTMALAR

- a.s. : Aleyhi's-selâm
- b. : Bin
- bt. : Bint
- b.s. : Baskı
- bk. : Bakınız
- c. : Cilt
- DİA : Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi
- D.İ.B. : Diyanet İşleri Başkanlığı
- h. : Hicri
- Haz. : Hazırlayan
- H.z. : Hazreti
- İFAV : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
- İ.Ü. : İstanbul Üniversitesi
- İSAM : İslâm Ansiklopedisi Kütüphanesi
- Krş. : Karşılaştır
- Ktp. : Kütüphane
- nr. : Numara
- nşr. : Neşreden
- ö. : Ölümü
- prg. : Programı
- r. a. : Radiyallahü anh
- r. ah. : Radiyallahü anha
- r. ahma. : Radiyallahü anhüma
- s. : Sayfa
- s.a.v. : Sallallâhü Aleyhi Vesellem

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

thk. : Tahkik

thr. : Tahrîc

ts. : Tarihsiz

trc. : Tercüme

ünv. : Üniversitesi

vb. : Ve benzeri

vr. : Varak

yay. : Yayınevi, Yayınları

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Her Müslüman'ın öncelikli hedefi Kur'ân-ı Kerîm'i doğru bir şekilde anlamak ve anladığı mesajı hayatına uygulamak olmalıdır. İslâm tarihi boyunca bu amaçla birçok tefsir yazılmıştır. Bu tefsirler içerik ve takip edilen metot itibarıyla bir takım farklılıklar arz etmekte olup genel manada, rivayet, dirayet ve işârî tefsir olmak üzere üç kısma ayrılmıştır.

Tefsirler yazılırken, âyet-i kerîmelerin izah edilmesinde kullanılan hadisler, mananın anlaşılması bakımından büyük öneme haizdir. Zira ilahî mesajı en iyi anlayan ve anlatan, vahyin ilk muhatabı Hz. Peygamber'dir. Ancak bazı tefsirlerde rivayetlerin isnadsız kullanılması bu eserler için bir eksiklik olarak görülmüş ve çeşitli yönlerden tenkit edilmelerine sebep olmuştur.¹

Çalışmamızda ele aldığımız, Ebü'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) "*Letâifü'l-işârât*" adlı tefsiri de rivayetlerin senedsiz zikrolunduğu eserlerden biridir. *Letâifü'l-işârât*, İslâm dünyasında yazılmış işârî tefsirlerin önde gelenlerinden olup, şeriatla hakikati birlikte işlemesi yönüyle ilim adamları tarafından takdire şayan görülmüştür.² Bu sebeple tasavvufî tefsirler içinde en çok tercih edilenler arasında yer almıştır. Fakat eserde isnadsız olarak Hz. Peygamber'e nispet edilen rivayetler noksanlık olarak göze çarpmaktadır. Özellikle işârî tefsirlerde kullanılan bu tür rivayetlerin sıhhati, ilmî merakı celbetmektedir.

Aradan uzun zaman geçmesine rağmen *Letâifü'l-işârât*'ta zikredilen rivayetler detaylı bir şekilde tahrîc edilip sıhhatleri gün yüzüne çıkarılmamıştır. *Letâifü'l-işârât*'ın ilk kez 1981'de İbrahim Besyûnî tarafından tahkik edilen çalışmasında metindeki tahkikler üzerinde durulmuş fakat eserde geçen hadisler tahrîc edilmemiştir. Abdüllatif Hasan Abdurrahman tarafından 2007 yılında tahkik edilen *Letâifü'l-işârât*' baskısında ise eserde geçen rivayetlerin bazı kaynaklarına işaret

¹ Örneğin Kuşeyrî'nin tasavvuftaki hocalarından olan Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Hakâiku't-tefsîr*'i bu manada tenkid edilen eserlerden sayılmıştır. Bk. Abdülbaki Turan, "Kuşeyrî ve 'Letâifü'l-işârât' İsimli Tefsiri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4 (1991): 38.

² Turan, "Kuşeyrî ve 'Letâifü'l-işârât' isimli Tefsiri", 38.

edilmiş olsa da kaynakların tamamı zikredilmediği gibi hadislerin sıhhatine de değinilmemiştir.³

Yukarıda zikredilen hususlar dikkatimizi çekmiş, eserde isnadsız kullanılmış olan hadislerin ana kaynaklardaki yerlerini tespit ederek, hadis ilmi bakımından sıhhatlerini ortaya çıkarmak ve bu meyandaki merakı izale etmek amacıyla “Kuşeyrî’nin *Letâifü’l-işârât*’ındaki hadislerin tahrîc ve değerlendirmesi” adlı çalışmamızı Fâtiha ve Bakara sûreleri özelinde ele almış bulunmaktayız.

Araştırmanın Kapsamı ve Kaynakları

Çalışmamızda ele aldığımız eser, “*Letâifü’l-işârât*”ın İbrâhim Besyûnî tarafından tahkik edilerek 1981’de Kahire’de neşredilen ikinci baskısıdır. Tezimiz Fâtiha ve Bakara sûrelerindeki hadislerin tahrîc ve değerlendirilmesini kapsamaktadır.

Kullandığımız kaynaklara gelince, birinci bölümde Kuşeyrî’nin hayatı hakkındaki bilgiler için, tabakat ve rical kitapları yanında özellikle Kuşeyrî hakkında ciddi çalışmaları olan İbrahim Besyûnî’nin eserlerinden, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisindeki (*DİA*) ilgili maddeler ve Kuşeyrî’nin hayatını konu alan tez ve makalelerden istifade edilmiştir.⁴

İkinci bölümde ise hadislerin tahrîci yapılırken, öncelikle Kütüb-i Sitte ile yetinilmiş, Kütüb-i Sitte’de bulunmayan rivayetler için Mâlik b. Enes’in (ö. 179/795) *Muvatta’ı*, Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) *Müsned*’i ve Dârimî’nin (ö. 255/869) *es-Sünen*’ine başvurulmuştur. Ayrıca zikri geçen kaynaklarda bulunmayan birkaç rivayet için diğer hadis kitaplarına müracaat edilmiştir.

Râvilerin cerh ve ta’dîl durumları için İclî’nin (ö. 261/874) *es-Sikât*’ı, İbn Ebî Hâtim’in (ö. 327/939) *el-Cerh ve’t-ta’dîl*’i, İbn Hibbân’ın (ö. 354/965) *es-Sikât*’ı, Mizzî’nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü’l-kemâl*’i, Zehebî’nin (ö. 747/1374) *Siyer ve el-Kâşif*’i ile İbn Hacer’in (ö. 852/1449) *Tehzîbü’t-tehzîb* ve *Takrîbü’t-tehzîb*’i özellikle müracaat ettiğimiz eserlerdendir.

Rivayetlerin tahrîc ve değerlendirmesinde takip ettiğimiz yöntem, ikinci bölümün başında detaylı bir şekilde açıklanacaktır.

³ Bk. Ebü’l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, thk. Abdüllatif Hasan Abdurrahman, (Beirut: Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye, 2007).

⁴ Bk. bu çalışmada 5 nolu dipnot.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUŞEYRÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. Kuşeyrî'nin Hayatı

1.1.1. Doğumu, Lakapları ve Künyesi

Kaynaklarda Kuşeyrî'nin kimlik bilgisi Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik b. Talha b. Muhammed el-Kuşeyrî şeklinde geçmektedir.⁵ Genel olarak Rebûlevvel 376/Temmuz 986'da doğduğu ifade edilen Kuşeyrî baba tarafından vaktiyle Horasan bölgesine göç eden Arap kabilelerinden “Kuşeyr b. Kılâb”a, anne

⁵ Kuşeyrî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Ebü'l-Hasan Abdülgafir b. İsmail el-Fârisî, *el-Halkatü'l-ûla min târîhi Nîsâbur*, haz. Muhammed Kazım el-Mahmudî, (Kum: Cemaatü'l-Müderresin, 1982), 512; Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezi Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimi el-Yemani, (Haydarabad: Dâiretü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1962), X, 156; Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir ed-Dimaşkî, *Tebyînü kezibi'l-müfterî fîma nusibe ile'l-imam Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1979), 272; Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnaî'z-zaman*, thk. İhsan Abbas, (Beyrut: Dâru Sadır, 1978), III, 205; Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehbî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût, Hüseyin el-Esed, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), XVIII, 227; Ebû Nasr Taceddin İbnü's-Sübkî Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkafi Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübra*, thk. Mahmud Muhammed Tanahi, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, (Kahire: Matbaatü İsa el-Babi el-Halebî, 1964), V, 471; Afifüddin Abdullah b. Es'ad b. Ali el-Yâfîî, *Mir'âtü'l-cenan ve İbretü'l-yakzan fî ma'rifeti havadisi'z-zaman*, (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1970), III, 91; Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. İbrahim Besyûnî, (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitab, 1981), Önsöz; Süleyman Uludağ, “Kuşeyrî”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), XXVI, 473; Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh yayınları, 1981), önsöz; Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, trc. Dilaver Selvi, (İstanbul: Semerkand, 2005), 21-34; Süleyman Akkuş, “Kuşeyrî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâmî Görüşleri”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997).

tarafından ise “Benî Sülem” kabilesine mensuptur.⁶ O, kabilesine nispetle “Kuşeyrî”, yaşadığı bölgeye nispetle “en-Nisâburî” ve “el-Üstüvâî” diye anılır.

Ayrıca ilmî yönüne nispetle “zeynü’l-İslâm”, “imamü’l-eimme”, “üstâz”, “şeyhu’l-meşâyih”, “imâm” ve mukaddimü’t-tâife”, tasavvufî yönüne nispetle “zâhid” ve “sûfi” diye anılmıştır. Öte yandan fikhî mezhebine nispeten “eş-Şafîî”, itikadî mezhebine nispetle de “el-Eş’arî” denilmiştir.⁷ Bunların içinde en çok öne çıkan nisbesi “Kuşeyrî” olmuştur. Biz de çalışmamızda genel olarak bu nisbeyi kullanacağız.

1.1.2. Evliliği ve Çocukları

Kuşeyrî, hocası ve şeyhi Ebû Ali ed-Dakkâk’ın (ö. 405/1014) kızı Fâtıma ile evlenmiştir. Bu evlilikten Ebû Sâ’d Abdullah (ö. 477/1084), Ebû Mansûr Abdurrahman (ö. 482/1089), Ebû Saîd Abdulvâhid (ö. 491/1097), Ebû Nasr Abdurrahim (ö. 514/1120), Ebü’l Feth Ubeydullah (ö. 521/1127), Ebû Muzaffer Abdülmün’im (ö. 532/1137) isimlerinde altı erkek çocuğu olmuştur. Tek kızı ise Emetürrahîm’dir (ö. 529/1134).⁸ Çocuklarının tamamı, babalarının eğitim ve terbiyesinden geçmiş, ilim ve tevezuda onun yolunu izlemişlerdir.⁹

Çocuklarından Ebû Sa’d Abdullah, hadis ilmi ile meşgul olmuş ve tasavvufta da babasının yolunu izlemiştir. Kendisine “Nâsırü’s-Sünne” lakabı verilmiş olan Ebû Saîd ise İmâmü’l-Haremeyn el-Cüveynî’nin (ö. 478/1085) vefatından sonra Menîî Camii’nin hatipliğini üstlenmiştir. Bu camide on beş yıl etkili ve faydalı hutbeler irad etmiş ve aynı zamanda hadis imlâ meclisleri de düzenlemiştir. İlmî ve ahlâkî yönden Kuşeyrî’ye en çok benzeyen oğlu Ebû Nasr Abdurrahim ise döneminin önemli vaizlerinden olup sohbet ve irşatlarıyla birçok gayri müslimin İslâm’la şereflenmesine vesile olmuştur.

⁶ İbn Asâkir, *Tebyînü kezibi’l-müfterî*, 271; Uludağ, “Kuşeyrî”, *DİA*, XXVI, 473.

⁷ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *el-İşare ila vefeyati’l-a’yan el-münteka min târihi’l-İslâm*, thk. İbrâhim Salih, (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1991), 175; Sübkî, *Tabakâtü’ş-şâfiyye*, III, 242.

⁸ İbn Asâkir, *Tebyînü kezibi’l-müfterî*, 271.

⁹ İbn Asâkir, *Tebyînü kezibi’l-müfterî*, 271.

Kuşeyrî'nin kızı Emetürrahîm ise *es-Siyâk li târîhî Nisâbûr*, isimli eserin sahibi meşhur tarihçi Abdülgâfir el-Fârisî'nin (ö. 529/1134) annesidir.¹⁰

1.1.3. Yaşadığı Sıkıntılar ve Mücadelesi

Kuşeyrî'nin doğduğu yıllarda Gaznelilerin hâkimiyetinde bulunan Üstüvâ bölgesi 1035'ten itibaren Selçukluların hâkimiyetine girmeye başlamıştır.¹¹ Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı Tuğrul Bey (ö. 429/1038), 1038'de Gazneli hükümdarı Mesud (ö. 432/1041) ile yaptıkları savaştan zaferle çıkınca Nisâbur artık tamamen Selçukluların himayesine girmiştir.¹² Bu muvaffakiyetin akabinde Selçuklu başbuğları düzenledikleri bir kurultayda ittifakla Abbasî halifesi el-Kâim Biemrillâh'a, İslâm'a bağlılıklarını ifade eden bir mektup yazarak bu vesileyle hem halifeye bağlılıklarını ispat etmişler hem de meşrutiyet kazanmak istemişlerdi. Ayrıca bu strateji ile hâkimiyetlerini kolaylıkla yürütebileceklerini de planlamışlardı.¹³ Öte yandan Tuğrul Bey'in, Abbasi Halifesi el-Kâim Biemrillah adına hutbe okutması halifeye yakınlığını arttırmış ve Bağdat'ta halifenin kızıyla evlenmesine sebep olmuştur.¹⁴

Tuğrul Bey, Hanefî mezhebine mensup adil ve ilim ehlini seven bir hükümdar olarak bilinmektedir.¹⁵ Fakat Tuğrul Bey'in veziri Ebû Nasr Amîdü'l-mülk el-Kündürî (ö. 455/1063) için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir.

Mu'tezilî¹⁶ ve Râfizî¹⁷ akidesine sahip olan Kündürî, Tuğrul Bey üzerinde ciddi nüfuz sahipti. Özellikle dinî konularda Tuğrul Bey'i etki altına alıp yönlendirmekteydi.¹⁸

¹⁰ M. Yaşar Kandemir, "Abdülgâfir el-Fârisî", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1998), III, 75-76.

¹¹ Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), XIII, 481.

¹² Faruk Sümer, "Tuğrul Bey", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), XLI, 344-346.

¹³ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), I, 363.

¹⁴ Faruk Sümer, "Tuğrul Bey", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), XLI, 344-346.

¹⁵ Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, III, 390.

Aynı dönemde yaşayıp Eş'arî akidesini savunan ve şâfiîlerin reisi konumunda olan Ebû Sehl b. Muvaffak (ö. 456/1063) ise Kuşeyrî'nin vesilesiyle genç yaşta Tuğrul Bey ile tanışıp hükümdar tarafından taltif edilmiştir.¹⁹ Halk Ebû Sehl'e son derece saygı ve hürmet göstermiştir. Halkın Ebû Sehl'e gösterdiği sevgi, saygı ve alaka vezir Kündürî'yi, Ebû Sehl'in vezir olabileceği endişesine sevk etmiş, üstelik Ebû Sehl'e yönelik haset ve nefretinden, onun müntesibi olduğu Eş'arî mezhebini bid'at ehlinen saymıştır. Bu hususta âlimlere ve imamlara baskı yapmış, Eş'arîleri, bid'at ehlinin içinde zikretmeye sevk etmiştir. Vezir Kündürî'nin bu baskısı neticesinde Eş'arîler hutbe ve vaazlarda bidat ehli içinde sayılarak lanetlenmiştir.²⁰

Bütün İslâm ülkelerinde duyulan ve çokça konuşulan bu olay karşısında Ebû Sehl'in mücadelesi yetersiz kalmıştır. Kuşeyrî ise, Eş'arîlerin ehl-i hadis çizgisinde ve Ehl-i sünnet akidesine sahip olduklarını savunmuş ve ehl-i bidatten sayılmayacaklarını beyan etmiştir. Kuşeyrî bu düşüncesini sözde bırakmayıp eyleme dökerek, Eş'arî görüşlerinin bid'atçilerin görüşleriyle bir tutulamayacağına dair *Şikâyetü ehli's-sünne* isimli risalesini kaleme alıp birçok İslâm beldesine göndermiştir.²¹ Bu vesileyle İslâm beldelerinde ilim erbabının vicdanlarını harekete geçirmiş ve herkesi bu üzücü olaya karşı gücü nispetinde mücadele etmeye sevk etmiştir.²²

Bunun üzerine Kündürî'nin baskısıyla, Tuğrul Bey başta Kuşeyrî olmak üzere, el-Cüveynî (ö. 478/1085), Ebû Sehl ve Reis Furâtî'nin tutuklanma fermanını çıkartmıştır. Neticede Kuşeyrî ve Furâtî yakalanıp hapse atılırken, Cüveynî kaçmayı

¹⁶ Mu'tezilî: İtikadî meselelerin yorumunda akla ve iradeye öncelik veren kelâm mezhebinin mensubu. Bk. İlyas Çelebi, "Mu'tezile", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, XXXI, 391.

¹⁷ Rafizî: Şîi bâtinî fırka mensubu. Bk. Mustafa Öz, "Râfizîler" *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, XXXIV, 396.

¹⁸ Abdülkerim Özeydın, "Kündürî" *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), XXVI, 554-555.

¹⁹ M.Şerefeddin, "*Selçuklular Zamanında Mezâhib*", 101.

²⁰ Zehebî, *Siyer*, XVIII, 227; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, III, 391.

²¹ Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Şikâyetü ehli's-sünne bi-hikayeti mâ nâlehum min mihne*, thk. Muhammed Halid Zülgani, Muhammed Yusuf İdris, (Amman: Dârü'n-Nur, 2016); Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, III, 401-423.

²² Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, III, 399.

başarmıştır. Fermanın çıkarıldığı zaman Nisâbur dışında olan Ebû Sehl ise yakalanmamıştır. Meydana gelen bu olaylar üzerine Ebû Sehl, bir grup silahlı adamlarla Nisâbur'a gelip validen Kuşeyrî ve Reîs Furâtî'nin serbest bırakılmasını istemiş fakat red cevabını alınca adamlarıyla hapishaneyi basıp Kuşeyrî ile Furâtî'yi kurtarmış, kendisi ise Tuğrul Bey'e teslim olmuştur.²³

Nisabur'da meydana gelen bu olaylardan sonra bir grup âlimle beraber Horasan'ı terk ederek Bağdat'a giden Kuşeyrî orada halife Kâim-Biemrillâh (ö. 467/1075) tarafından iyi bir şekilde karşılanmış ayrıca halife tarafından kendisine vaaz ve ders halkaları tahsis edilmiştir. Huzurlu bir şekilde devam eden bu ders ve sohbetlere zaman zaman Kâim-Biemrillâh da katılmış, Kuşeyrî'den ilimî ve irfanî yönden istifade etmiştir.²⁴

Kuşeyrî daha sonra memleketine geri dönmüş ancak bölgeyi âlimler açısından güvenilir bulamamıştır. Zira birçok âlim, özellikle Kündürî'nin baskısından dolayı şehri terk ederek çeşitli bölgelere hicret etmişlerdir. Nisabur'da adeta huzur ortamı kalmamıştır. Bunun üzerine Kuşeyrî içinde Ebû Bekir el-Beyhakî ve Cüveynî'nin de bulunduğu bir grupla hacca gitmiştir.²⁵ Kuşeyrî'nin hacda bulunduğu yıl, Hanefî ve Şafî mezhebine mensup sayıları dört yüzü bulan birçok âlim ve kâdının Mekke'de toplandığı yıldır. Bu sebeple bu yıla "Senetü'l-kudât" denilmiştir.²⁶ Kuşeyrî burada bulunan âlimler ve kâdılarını temsilen bir hutbe irad etmiş bu konuşmada vezir Kündürî'yi yaptıklarından dolayı kınamıştır.²⁷

Tuğrul Bey'in, vefatından sonra yerine oğlu Sultan Alparslan (ö. 465/1072) tahta geçmiş ve Kündürî'yi yaptıklarından dolayı görevden alarak ölümle cezalandırmış yerine meşhur vezir Nizamülmülk'ü (ö. 485/1092) getirmiştir.²⁸

²³ Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, III, 292-293.

²⁴ Uludağ, "Kuşeyrî", *DİA*, XXVI, 473.

²⁵ Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, III, 394.

²⁶ Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, V, 158.

²⁷ Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, V, 158.

²⁸ Özaydın, "Kündürî" *DİA*, XXVI, 554-555.

Alparslan döneminde kurulan Nizamiye Medreseleri ilim adamlarına verilen değerin artmasına katkıda bulunmuş, Kuşeyrî de bu dönemde huzur içinde ders halkalarına devam etmiştir.²⁹ Nizamülmülk'ün, Kuşeyrî ve değerli ilim adamlarını ayakta karşılaması, ulemaya gösterilen saygının en güzel göstergesi olmuştur.³⁰

1.1.4. Vefatı

Hayatının son zamanlarını ders halkalarında talebe yetiştirerek geçiren ve 437/1045'de başladığı hadis derslerine ömrünün sonuna kadar devam eden Kuşeyrî,³¹ 16 Rebiülâhir 465/30 Aralık 1072 Pazar sabahı Nisâbur'da vefat etmiştir. Tasavvufta hocası ve aynı zamanda kayınpederi olan Ebû Ali ed-Dekkâk'ın yanına defnedilmiştir.³²

1.2. Kuşeyrî'nin İlmî Kişiliği, Eğitimi ve Eserleri

1.2.1. İlmî Kişiliği

İslâmî ilimlerin her alanında eser yazmış olan Kuşeyrî'den âlimler övgüyle bahsetmişlerdir. Onun, her alanda mutlak imam, fakîh, kelam ve usûl âlimi, müfessir, edip ve nahivci, olduğu belirtilmiştir.³³ Kuşeyrî hakkında “zamanın hakikatini söyleyen dil”, “zamanının efendisi”, “Allah'ın halkı içindeki sırrı”, “şeyhlerin şeyhi”, “cemaatin üstâzı ve öncüsü”, “tarikata girenlerin maksadı”, hakikatın önderi” ve “saadet kaynağı”, denilmiştir.³⁴ Kuşeyrî'nin şeriat ilmi ile hakikat ilmini birleştirdiği ve tasavvuf yolunu en güzel şekilde açıklayan biri olduğu ifade edilmiştir.³⁵ Bütün ahlâkî güzelliği kendisinde topladığı belirtilen Kuşeyrî'nin hitabeti hakkında “Öyle kuvvetli ve etkili bir hitabeti vardı ki eğer taş hitap etse onu eritirdi. Şayet iblis onun

²⁹ Köymen, *Büyük Seçuklu İmparatorluğu*, III, 356.

³⁰ Köymen, *Büyük Seçuklu İmparatorluğu*, III, 356.

³¹ Uludağ, “Kuşeyrî”, *DİA*, XXVI, 473.

³² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yan*, 111, 207; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, IV, 159.

³³ Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, V, 154-155.

³⁴ Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, V, 154-155.

³⁵ Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, V, 154-155.

sohbet meclislerine katılsaydı tövbe ederdi. Vaazında apayrı bir tat ve haz vardı. Minberi âlimlerin yastığı ve döşeği haline gelmişti” denilmiştir.³⁶

Kuşeyrî'nin ilim, takva ve hitabeti yanında, at bindiği ve iyi silah kullandığı da ifade edilmiştir.³⁷ En zor meseleleri kolay bir üslûpla anlatma, sorunları çözüme ve bir konuyu birçok izah şekliyle ifade etme özelliklerine sahip olan Kuşeyrî'nin, âyet ve hadislerden derin anlamlar çıkardığı ve şeyhlerin sözlerindeki kapalı yönleri açıkladığı kaydedilmiştir.³⁸ Ayrıca hadis halkası kurduğu, talebelerine hadis yazdırdığı ve bu hadisleri açıklayıp peşinden de güzel beyitler söyleyerek ders halkasında bulunanları dinlendirirdiği belirtilmiştir.³⁹

Kuşeyrî hakkında yukarıda anlatılanlar ve özellikle eserleri incelediğinde, onun İslami ilimlerle ciddi olarak ilgilendiği ve neredeyse her alanda eser yazacak kadar engin birikime sahip olduğu görülmektedir. Kuşeyrî, döneminden bugüne ilmî, irfanî ve eserleriyle dikkat çeken bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2.2. Eğitimi ve Hocaları

Küçük yaşta babasını kaybetmiş olan Kuşeyrî, aynı zamanda Arapça ve edebiyat derslerini de kendisinden aldığı akrabası Ebü'l-Kâsım el-Yemânî'nin himayesinde büyümüştür.⁴⁰ Kuşeyrî ilerleyen yıllarda binicilik ve silah kullanmayı da öğrenmiştir.⁴¹

Doğduğu köyün ekonomik sıkıntıları ile köylünün ağır vergiler altında bunalması Kuşeyrî'yi etkilemiş, köyünü bu sıkıntılardan kurtarmak için Nisâbur'a giderek hesap uzmanı veya maliye memuru olmaya karar vermiştir.⁴² Bu arzusunda bazı arkadaşlarının velileri tarafından matematik tahsili için Nisâbur'a göndermeleri de

³⁶ Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Ali b. Ebi't-Tayyib Bâharzî, *Dümyetü'l-kasr ve usratü ehli'l-asr fi tabakati's-şuara*, (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabi, 1971), II, 993.

³⁷ İbn Asakir, *Tebyînü kezibi'l-müfterî*, 271- 276.

³⁸ İbn Asakir, *Tebyînü kezibi'l-müfterî*, 271- 276.

³⁹ İbn Asakir, *Tebyînü kezibi'l-müfterî*, 271- 276.

⁴⁰ Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, V, 153-162; Uludağ, “Kuşeyrî”, *DİA*, XXVI, 473.

⁴¹ Zehebî, *Siyer*, IVIII, 227; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, V, 153-162.

⁴² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yan*, 111, 206.

etkili olmuştur.⁴³ Kuşeyrî, matematik ve muhasebe tahsili için gitmiş olduğu Nisâbur'da, tasavvuftaki hocası şeyh Ebû Ali ed-Dekkâk ile tanışmış ve bu tanışmadan sonra geleceğe dönük fikirleri değişmiştir. Memur ve muhasip olma düşüncesinden vazgeçerek kendisini tasavvuf ilmine vermiştir.⁴⁴ Ebû Ali ed-Dekkâk'ın ilim meclislerine devam eden Kuşeyrî, hocasından tasavvuf dersi alıp müridi olmak isteyince, şeyhi öncelikle dini ilimleri öğrenmesi gerektiğine işaret etmiş, Kuşeyrî de hocasının tavsiyelerine uyarak yarım kalan tahsilini tamamlamak üzere birçok âlimden ilim tahsiline başlamıştır.⁴⁵

Kuşeyrî, öncelikle Ebû Bekir Muhammed b. Bekir et-Tûsî'den Şâfiî fikhını öğrenmiş,⁴⁶ fıkıh ilminden sonra meşhur kelâm âlimi Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek'in (ö. 406/1015) derslerine devam ederek hocasının en önemli talebeleri arasında yer almıştır.⁴⁷ Fıkıh usûlü derslerini de aynı hocadan alan Kuşeyrî, İbn Fûrek'in vefatı üzerine, Ebû İshâk el-İsferâyînî'nin (ö. 418/1027) derslerine devam etmiş ve bu derslere sadece dinleyerek katılmıştır.⁴⁸ Kuşeyrî'nin not tutmadan sadece dinleyerek dersi takip ettiğini gören İsferâyînî, bu ilmin sadece dinlenmekle öğrenilemeyeceğini kayıt tutması da gerektiğini söylemesi üzerine, Kuşeyrî, dinlediği dersin tamamını hiç karıştırmadan ve ezberinden hocasına aktarmıştır. Bu durumu hayret ve takdirle karşılayan hocası İsferâyînî, "Senin bu dereceye ulaştığını bilmiyordum. Artık benim derslerime devam etmene gerek yok, kitaplarımı okuman yeterli, sorman gereken bir şey olursa o zaman bana gel" demek suretiyle Kuşeyrî'nin geldiği seviyeyi ortaya koymuştur.⁴⁹

⁴³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yan*, 111, 206.

⁴⁴ Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, IV, 329-331; Recep Uslu, "Dekkâk, Ebû Ali", *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), IX, 112.

⁴⁵ Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, V, 153-162.

⁴⁶ Zehebî, *Siyer*, XV, III, 228; İbn Asâkîr, *Tebyîn*, 272.

⁴⁷ İbn Asâkîr, *Tebyînü kezibi'l-müfterî*, 272; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, V, 153-162.

⁴⁸ Uludağ, "Kuşeyrî", *DİA*, XXVI, 473.

⁴⁹ İbn Asâkîr, *Tebyînü kezibi'l-müfterî*, 271-273.

Kuşeyrî, Kelam'da İbn Fûrek ile İsferyânî'nin metodlarını birleştirmiş,⁵⁰ ayrıca bu dönemde Bâkılânî'nin (ö. 403/1013) eserlerini de inceleyerek Eş'arî kelamını benimsemiştir.⁵¹ Amelde Şafiî, îtikad'da ise Eş'arî mensubu olan Kuşeyrî, yeri geldiğinde Eş'arî mezhebinin görüşlerini savunmaktan geri kalmamıştır. Kuşeyrî, bir taraftan çeşitli ilim dallarında kendini yetiştirirken diğer taraftan Ebû Ali ed-Dekkâk'ın sohbetlerine daha sık katılarak hocasının en güzide talebesi olmuş ve bu vesileyle Şeyhi tarafından kızıyla evlendirilmiştir.⁵² Hocası Ebû Ali ed-Dekkâk'ın vefatından sonra meşhur sûfi Ebû Abdirrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Sülemî'ye (ö. 412/1021) intisap etmiş ondan da tasavvufî hırka giymiştir.⁵³ Sülemî'nin vefatından sonra önceden başladığı eserleri yazmaya devam eden Kuşeyrî, ayrıca ders halkaları kurarak ilim ve irşat faaliyetlerini ömrünün sonuna kadar bırakmamıştır.⁵⁴

Pek çok hocadan ders alıp ve birçok talebe yetiştiren Kuşeyrî,⁵⁵ ders ve sohbet halkalarının yanı sıra ömrünün son yirmi yedi yılını hadis imla dersleri ile geçirmiştir.⁵⁶

1.2.3. İslâmî İlimlerle İlişkisi ve İlgili Eserleri

Kuşeyrî, İslâmî ilimlerin bütün dallarına ilgi duymuş bu alanlarda birçok eser kaleme almıştır. Yukarıda da isimlerini zikrettiğimiz ve bölgede bulunan âlimlerin Kuşeyrî'nin yetişmesinde ciddi katkıları olmuştur. Daha çok tasavvuf alanında yazmış olduğu *er-Risale* ile tanınmış olan Kuşeyrî'nin tam olarak kaç eser yazdığı hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte değişik kaynaklarda 20-30 arasında

⁵⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yan*, III, 206.

⁵¹ Uludağ, "Kuşeyrî", *DİA*, XXVI, 473.

⁵² İbn Asâkîr, *Tebyînü kezibi'l-müfterî*, 271-273; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, V, 154-155.

⁵³ Süleyman Uludağ, "Sülemî", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), XXXVIII, 53-55.

⁵⁴ Selvi, *Kuşeyrî Risalesi*, 23.

⁵⁵ Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Kitabü'l-Erbâin fi tashihi'l-muâmele*, haz. Muhammed es-Seyyid el-Bersicî, (Amman: Dârü'l-Feth, 2013), 19.

⁵⁶ Uludağ, "Kuşeyrî", *DİA*, XXVI, 473.

eser telif ettiği zikredilmektedir.⁵⁷ Eserlerinin sayısının farklı rakamlarla zikredilmesinin muhtemel sebeplerini Kuşeyrî'nin kelâmî görüşleri üzerine doktora tezi hazırlayan Süleyman Akkuş, dört maddede açıklamaktadır.⁵⁸

1. Bazen bir eserine birden fazla ismin verilmesi,
2. *er-Risale* 'nin bazı kısımlarının müstakil eser olarak basılması,
3. Bazı eserlerinin ihtisar edildikten sonra başka isimlerle adlandırılması,
4. Kuşeyrî'nin soyundan gelenlerin de aynı nisbe ile anılmasından dolayı oğul ve torunlarının eserlerinin kendisine nispet edilmesi.

Kuşeyrî'nin, İslâmî ilimlere olan ilgisini ve muhtelif alanlarda yazdığı, eserlerini tefsir, hadis, tasavvuf ve akâid başlıkları altında ele aldık. Çalışmamızla doğrudan alakası olan tefsir ve hadis sahasındaki eserleri ile Kuşeyrî denince akla gelen ve en meşhur eseri olan *er-Risâle*'yi detaylı tanıtırken diğer eserlerini ise sadece zikretmekle yetindik.

1.2.3.1. Tefsirle İlgisi ve Tefsire Dair Eserleri

a) *Kuşeyrî ve Tefsir*

Yaşadığı çevre, karşılaştığı hadiseler Kuşeyrî'ye öncelikle dirayet yöntemiyle, akıl, nakil ve dil kurallarının ağır bastığı ve içinde akâide dair hususları tartıştığı *et-Tefsîrü'l-kebîr*'i yazdırmış, bilahare tasavvufla olan alakası ise *Letâifü'l-işârat*'ı yazmasında etkili olmuştur. Kuşeyrî'nin hem dirayet hem de işârî yöntemle iki ayrı eser kaleme almış olması tefsir ilminde geldiği noktayı göstermesi bakımından önemlidir.

b) *Tefsîre Dair Eserleri*

1. et-Tefsîrü'l-kebîr

Bu eserin 410/1019 yılından önce kaleme alındığı ve Kur'ân'ın baştan sona bir tefsiri şeklinde olmayıp sadece Fâtiha sûresi ile En'âm sûresinin 20. âyetine kadar olan kısmından meydana geldiği ve kaynaklarda en güzel tefsirlerden biri olduğu ifade

⁵⁷ Besyûnî eser sayısını 23 olarak verirken (Bk. Besyûnî, *İmam Kuşeyrî sîretuhû*, 44-46), Uludağ, sayıyı 30 olarak belirtir. Bk. Uludağ, *Kuşeyrî Risâlesi*, 88.

⁵⁸ Akkuş, "Kuşeyrî'nin Hayatı", 30.

edilmektedir.⁵⁹ Eserde sık sık kelâmî tartışmalara girdiği belirtilen Kuşeyrî, Eşâ'rî düşünceleri savunduğu ve başta Mu'tezile olmak üzere Ehl-i sünnet'e aykırı düşünceleri çürütmeye çalıştığı zikredilmektedir.⁶⁰ *et-Tefsîrû'l-kebîr*'in Süleymaniye, Rampur ve Taşkent kütüphanelerinde yazma nüshalarının bulunduğu ayrıca Brill Leiden arşivinde de bir nüshasının var olduğu, fakat bu nüshanın oğluna ait olduğu ifade edilmektedir.⁶¹ Bazı kaynaklarda *et-Teysîr fî ilmi't-tefsîr* olarak kaydedilen eserin bu isimle anılma sebebinin Kuşeyrî'nin oğlu Abdurrahim el-Kuşeyrî'nin aynı adla anılan bir tefsirinin bulunmasından kaynaklandığı belirtilmektedir.⁶² Süyûtî, Kuşeyrî'nin *et-Tefsîrû'l-kebîr*'i tasnif ederek *Kitabü't-teysîr fî ilmi't-tefsir* diye isimlendirdiğini ifade ederken,⁶³ Kâtip Çelebi ise *et-Teysîr fî ilmi tefsir* olarak zikretmektedir.⁶⁴

2. Letâifü'l-işârât

Çalışmamıza da kaynak teşkil eden *Letâifü'l-işârât*, 434/1042 yılında yazılmaya başlanmıştır.⁶⁵ Kuşeyrî bu eserinde âyetleri ayetlerle tefsir ettiği gibi, bazen ayetleri hadislerle de tefsir etmiş fakat hadislerin isnadlarını belirtmemiştir. Kıraat farklılıklarından istifade ederek çeşitli açıklamalar yapan Kuşeyrî, esbâb-ı nüzûle ise çok az yer vermiştir. Eserde kullandığı şiirlerin bir kısmının Sülemî'ye diğer

⁵⁹ İbn Asakir, *Tebyînü kezîbi'l-müfterî*, 273; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, V, 159.

⁶⁰ Özgel, "Ebü'l-Kâsım el-Kuşeyrî'nin Tefsir İlmine Katkısı", 289.

⁶¹ Süleymaniye ktp. Lâleli, 198; Özgel, "Ebü'l-Kâsım el-Kuşeyrî'nin Tefsir İlmine Katkısı", 289; Akkuş, "Kuşeyrî'nin Hayatı", 57.

⁶² Akkuş, "Kuşeyrî'nin Hayatı", 31; Özgel, "Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî'nin Tefsir İlmine Katkısı", 278.

⁶³ Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Süyûtî, *Tabakatü'l-müfessirin*, thk. Süleyman b. Sâlih (el-Medînetü'l-Münevvre: el-Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1997), 126.

⁶⁴ Abdüllatif b. Muhammed Riyazizade, *Esmâü'l-kütübi'l-mütemmim li- Keşfi'z-zünun*, thk. Muhammed Altunci, (Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1975), I, 608.

⁶⁵ Kuşeyrî, *letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 42.

kısımının ise kendisine ait olduğu belirtilmiştir.⁶⁶ İşârî manalar verirken bazen Sülemi'nin te'sirinde kalmış olsa da esasen kendi gönül dünyasında şeriatla tasavvufu uzlaştırmış ve zikrettiği şiirleri daha ziyade zikredilen işârî manayı güçlendirmek için kullanmıştır.⁶⁷ Sülemî'den etkilenmekle beraber tefsirinde kullandığı hadisleri daha dikkatli seçmiştir. Kuşeyrî'nin eserleri üzerine yapılan çalışmalar ve bizim bu çalışmadan elde ettiğimiz sonuçlar, Sülemî'ye mevzu' hadis kullandığına dair yapılan ağır eleştirilerin, Kuşeyrî'ye yapılamayacağını göstermektedir.⁶⁸ Kuşeyrî'nin kelimelere hatta harflere bir takım manalar yüklediği, bazen kelimelerin köklerini irdeleyerek çeşitli anlamlar çıkardığı, her harfe ve neredeyse her noktaya bir mana verebildiği ifade edilmiştir.⁶⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de tekrarın olmadığına inanan Kuşeyrî, sûrelerin başında geçen besmeleleri o sûreden bir ayet olarak kabul etmiş ve her besmeleye farklı manalar yüklemiştir. Fâtiha sûresinin başındaki "Besmele" için "Besmele zikredildiği sûreden bir ayet olduğu sabit olup ve Allah Teâlâ, her sûrenin başında besmeleyi zikrettiği için sûre başlarındaki besmelelere ayrı ayrı manalar verip ve işaret ettikleri hususları anlatmayı uygun gördük" demiştir.⁷⁰

Evrendeki varlıkların çeşitli işârî anlamlar taşıdığına dikkat çeken Kuşeyrî, yaratılmışların birçok manayı anlamaya yardımcı olabileceğini ifade etmiş ve bu yöntemle birçok tasavvufî duruma açıklık getirmeye çalışmıştır. Ayrıca "Burada şuna da işaret vardır" veya "Bu âyet şuna da delalet eder" cümleleriyle başlayıp subjektifte olsa çeşitli işârî anlamlar zikretmiştir.⁷¹

⁶⁶ Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, (Ankara: Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974), 101.

⁶⁷ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 55, 62, 64, 65, 66, vb.

⁶⁸ Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadis Kaynaklarındaki Dayanakları*, (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 75.

⁶⁹ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 53-54; Turan, "Kuşeyrî ve 'Letâifü'l-işârât' isimli Tefsiri", 72.

⁷⁰ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 44.

⁷¹ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 83,101.

Kuşeyrî, *et-Tefsirü'l-kebîr*'de olduğu gibi *Letâif*'te de bazen kelâmî tartışmalara girmiş ve Ehl-i sünnet itikadını savunmuştur. Mu'tezile'nin "vâcip alellah" ve "kul kendi fiilinin hâlikıdır" tezlerine karşı gelmiş, ayrıca Kaderiyye ve ehl-i bid'at mezheplerinin yanlış düşüncelerini reddetmiştir.⁷²

Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eser, ilk olarak 1981'de İbrâhim Besyûnî tarafından tahkik edilerek yayınlanmıştır. Muhakkık eserin mukaddimesinde, Kuşeyrî ve eserleri, özellikle *Letâif* hakkında önemli bilgiler vermektedir. Eseri Mısır ve Taşkent yazma nüshalarından istifade ederek hazırlayan Besyûnî, işârî tefsirlerin az olduğunu, bunların da çeşitli yönlerden tenkitler aldığını fakat *Letâifü'l-işârât*'ın bu tenkitlerden uzak olduğunu belirtmektedir.⁷³ Ayrıca işârî ve zâhirî manaların çok iyi uzlaştırıldığını ve muhtelif zamanlarda yazılmış en güzel tasavvufî tefsirin *Letâif* olduğunu beyan etmektedir.⁷⁴ Kuşeyrî *Letâif*'te isim zikretmeden ayetin mutasavvıflar arasındaki genel anlamını verdikten sonra, "fasıl" başlığı altında, daha çok nasihat şeklinde açıklamalarda bulunarak âyet-i kerîmelerin tefsirini bitirmiştir.

Letâifü'l-işârât'ı Mehmet Yalar orijinal ismiyle, Ekrem Demirli ise *İlahi Kelamın Sırları* adıyla türkçeye tercüme etmişlerdir.⁷⁵ Eserin, Kur'ân'ın baştan sona tasavvufî yöntemle tefsir edilmesi ayrıca zahir ve batın manayı bir arada tutması bakımından işârî tefsirlerin arasında önemli yer tuttuğu görülmektedir.

1.2.3.2. Hadisle İlgisi ve Hadise Dair Eserleri

a) Kuşeyrî ve Hadis

Kuşeyrî'nin yaşamış olduğu Nisâbur bölgesi hadis ilmi bakımından bereketli bir topraktır. Başta *el-Câmiü's-sahîh*'in sahibi Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875) olmak üzere, *el-Müstedrek*'in müellifi Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim (ö. 405/1014) *Müşkilü'l-hadis*'in sahibi Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek (ö.

⁷² Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 576; II, 279.

⁷³ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî, 18-22.

⁷⁴ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî, 3-7.

⁷⁵ Bk. Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, trc. Mehmet Yalar, (İstanbul: İlk Harf yayınları, 2012); Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, trc. Ekrem Demirli, (İstanbul: Fikriyat yayınları, 2020).

406/1015) bu bölgede yaşamışlardır. Ayrıca *es-Sünenü'l-kübrâ*'nın müellifi Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî (ö. 458/1066) de bu bölgede yaşamış olup Kuşeyrî'nin çağdaşıdır.⁷⁶

Böyle bir bölgede yetişen Kuşeyrî, hadis ilminden de yeterince nasibini almış birçok muhaddisten hadis dinlemiş ve birçok talebesi de kendisinden hadis öğrenmiştir.

Kuşeyrî'nin hadis aldığı âlimler arasında Ebü'l-Hüseyn el-Hallaf, Ebû Nuaym el-İsferâyînî (ö. 400/1009), Ebü'l-Hasan el-Alevî (ö. 441/1049), Abdurrahman b. İbrahim el-Müzekkî (ö. 397/1006), Abdullah b. Yûsuf, Ebû Bekr b. Fûrek (ö. 406/1015), Ebû Nuaym Ahmed b. Muhammed, Ebû Bekr b. Abdus, Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 412/1021) ve İbn Bakûyeh (ö. 428/1036), bulunmaktadır.⁷⁷ Ayrıca Hac yolculuğunda, mukaddes topraklarda ve Bağdat'ta da değişik âlimlerden hadis dinlemiştir.⁷⁸

Kuşeyrî'den hadis rivayet edenlerin başında oğlu Abdülmün'im (ö. 532/1137) ve torunu Ebü'l-Esed Hibetürrahman (ö. 546/1151) olmak üzere, Ebû Abdullah el-Fürâvî (ö. 530/1136), Zâhirü's-Şahhâmî (ö. 533/1138), Abdülvehhab b. Şâhi eş-Şâzyâhî (ö. 535/1140), Vecîhü's-Şahhâmî (ö. 541/1146), Abdülcebbâr el-Hâvarî ve Ebû Bekr Ahmed b. Ali bağdadi (ö. 463/1071) sayılmaktadır.⁷⁹

Meşhur muhaddis Hatîb el-Bağdâdî, Kuşeyrî'nin güzel vaaz ettiğini ibarelere ince ve tatlı manalar kattığını, “sika” olduğunu ve kendisinin de Kuşeyrî'den hadis yazdığını belirtmiştir.⁸⁰ Diğer taraftan İbn Hallikân, Kuşeyrî'nin hadiste allâme olduğunu kaydetmiş,⁸¹ Zehebî ise Kuşeyrî hakkında “muhaddis” demiştir.⁸² Ayrıca Kuşeyrî'nin

⁷⁶ M. Yaşar Kandemir, “Beyhaki”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 58-61.

⁷⁷ Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 153-154.

⁷⁸ Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 156; Akkuş, “Kuşeyrî'nin Hayatı”, 69.

⁷⁹ Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 154; Akkuş, “Kuşeyrî'nin Hayatı”, 70.

⁸⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, (Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 2002), XII, 366.

⁸¹ Zehebî, *Siyer*, XVIII, 228-230.

⁸² Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, X, 219.

437/1045 yılında başladığı hadis imla derslerine ömrünün sonuna kadar yaklaşık 27 yıl devam etmiş olması da hadis ilmine duyduğu ilgi bakımından önemlidir.⁸³

b) Hadise Dair Eserleri

Kuşeyrî'nin hadis alanında iki eser yazmış olduğu belirtilmektedir.⁸⁴

1. el-Erbaûne fi'l-hadis

Kuşeyrî bu eseri kırk babdan oluşturduğunu, riyazat ahkâmı ve güzel ahlâk ile ilgili konularda, kulun amellerini tashih etmesi için gerekli hususları müsned rivayetlerden seçerek anlattığını belirtmektedir.⁸⁵ Kuşeyrî hakkında en detaylı araştırma yapan Besyûnî, bu eserin Kuşeyrî'ye ait olup olmaması hususunda şüpheli tavır takınmıştır. Ancak eserin yazma nüshalarına ulaşan ve ulaştığı üç yazma nüshayı tahkik ederek telif eden Bersicî “Ciddi bir araştırma ve yorucu bir çalışmadan sonra anladım ki Kuşeyrî'nin bu isimde bir eseri vardır” kaydını düşmüştür.”⁸⁶

Eser Hz. Peygamber'in, sünnetlerinin hıfz edilip diğer ümmetlerine aktarılmasını teşvik ettiği “*Kim sünnetimden kırk hadis ezberlerse kıyamet gününde onun şefaâtçisi olurum*”⁸⁷ hadisinden yola çıkılarak hazırlanmış ve genel olarak ahlâk konularını içermektedir. Kırk babdan oluşan bu eserin her bab başlığı altında bir veya daha fazla hadis kaydedilmiş olup, toplamda 56 hadis zikredilmiştir. Dolayısıyla Kuşeyrî'nin “erbeûn”dan kastının bab sayıları olduğu anlaşılmaktadır. Bu bablar tasavvufî prensipler içermekte olup aşağıda zikredilen başlıklardan meydana gelmektedir.

1. İlim talebi
2. Tövbe

⁸³ Uludağ, “Kuşeyrî”, *DİA*, XXVI, 473.

⁸⁴ Riyazizâde, *Esmâü'l-kütübi'l-mütemmim li-Keşfi'z-zünun*, thk. Muhammed Altuncu, I, 608.

⁸⁵ Kuşeyrî, *Kitabü'l-Erbaîn*, thk. Bersicî, 12.

⁸⁶ Kuşeyrî, *Kitabü'l-Erbaîn*, thk. Bersicî, 13.

⁸⁷ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Şuabü'l-îmân*, thk. Muhammed es-Saîd Besyûnî Zeğlûl, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), III, 240; Ayrıca bk. M. Yaşar Kandemir, “Kırk Hadis”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), XXV, 470-473.

3. Hayâ
4. Düşmanlık yapmamak
5. Dili caiz olmayan şeylerden korumak
6. Kötü ahlâklı arkadaşı terk etmek
7. Malayaniyi terketmek
8. Allah Teâlâ'dan alıkoyanı terk etmek
9. Helal kazanmak
10. Var olanla yetinmek
11. Anne babaya iyilik etmek
12. İstikamet
13. Koğuculuk yapmayı terk etmek
14. İnsanların arasını bulmak
15. Yalan söyleyeni kötölemek
16. Tevekkül
17. Kanaat
18. Rıza
19. Zikrullah
20. Riyadan kaçınmak
21. Müslümanların ayıbını örtmek
22. Allah Teâlâ'ya hüsn-i zanda bulunmak
23. Müslümanlara yardım etmek
24. Güzel ahlâk ve iyi muâmelede bulunmak
25. Sıla-i Rahîm
26. Allah Teâlâ'nın yarattıklarına merhmet etmek
27. Kendisi için istediğini mümin kardeşi için de istemek
28. Güzel ahlâk
29. Çocuklara iyi ve merhametli davranmak
30. Hizmetleri güzel bir ahlâkla yapmak
31. Allah için sevmek
32. Müminlerin bir vücut gibi olması
33. Cömertlik
34. Zayıflara yardım etmek
35. Tevazu

36. Müslümanlara hayırhah olmak
37. Müslümanlarla sohbet ve onlara karışmak
38. Gözü haramdan korumak
39. Yumuşak huyluluk
40. Helal malın kişiye yeterli olması

Ayrıca Kuşeyrî bu eserdeki hadisleri, tahammül ettiği zattan başlayarak hadisin nihayetine kadar senetleriyle nakletmektedir.

2. Nasihu'l-hadîs ve mensûhihi

Kaynaklarda yalnızca ismi geçtiği⁸⁸ belirtilen bu eserin henüz herhangi bir kütüphanede nüshası bulunmadığı ifade edilmiştir.⁸⁹

Kuşeyrî'nin hadise münhasıran yazdığı bu eserlerin haricinde, hadis ilmine ilgisini ve sünnete bağlılığını diğer eserlerin tamamında görmemiz mümkündür. Meşhur eseri *er-Risale*'de yaklaşık yüz hadis kullanmıştır. *Kitâbü'l-mi'râc*'nda ise hadisleri senedleri ile vermiş ve kitabın üçte biri hadis ve senedlerden oluşmuştur. Birçok mutasavvıf hakkında zayıf ve mevzu' rivayet kullandıklarına dair eleştiriler yapılmış olmasına rağmen Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'de kullandığı rivayetlerin % 90'ının Kütüb-i Sitte ve diğer muteber hadis kaynaklarında bulunduğu ayrıca zayıf ve mevzu' rivayetlerin çok az olduğu belirtilmiştir.⁹⁰

1.2.3.3. Akâidle İlgisi ve Akâide Dair Eserleri

a) *Kuşeyrî ve Akâid*

Akâid alanında yazmış olduğu eserlerin çokluğundan da anlaşılacağı üzere Kuşeyrî Kelâm ilmiyle de son derece ilgilenmiştir. Yazdığı eserlerinde genel olarak o dönemde yapılan tartışmalara Ehl-i sünnet bakış açısıyla çeşitli cevaplar vermiş, özellikle Eş'arîlere yönelik ithamlar karşısında ciddi mudafaada bulunmuştur.

⁸⁸ Riyazizâde, *Esmâü'l-kütübi'l-mütemmim li-Keşfi'z-zünun*, thk. Muhammed Altuncu, I, 608.

⁸⁹ Akkuş, "Kuşeyrî'nin Hayatı", 71.

⁹⁰ Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadis Kaynaklarındaki Dayanakları*, 75.

b) Akâide Dair Eserleri

1. Bülğatü'l-mekâsîd⁹¹
2. el-Luma fi'l-i'tikâd⁹²
3. el-Fusûl fi'l-usûl⁹³
4. el-Kasîdetü'l-lamiyye⁹⁴
5. Kitabü'l-Mi'râc⁹⁵
6. Şikâyetü Ehli's-sünne bi hikâyeti mâ nâlehüm min ehl'il-mihne⁹⁶
7. et-Tahbîr fi't-tezkîr⁹⁷
8. Mu'tekadü'l- imam el-Kuşeyrî.⁹⁸

⁹¹ Bk. et-Tablavî Mahmûd Esa'd, *Selâsü resâil li'l-Kuşeyrî*, içinde *Bülğatü'l-mekâsîd*, (Kahire: Matbatu'l-Emane, 1988); Ayrıntılı bilgi için bk. Akkuş "Kuşeyrî'nin Hayatı", 32.

⁹² Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *el-Luma fi'l-i'tikad*, Süymaniye ktp. Ragıp Paşa, n. 180, (313-317 vr.); Tercüme için bk. Ercan Alkan, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 28 (2011): 199-213.

⁹³ Bk. Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, trc. Ercan Alkan, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma dergisi*, S. 28 (2011): 193-198; Ayrıca bk. et-Tablavî Mahmûd Esa'd, *Selâsü resâil li'l-Kuşeyrî*, içinde *el-Fusûl fi'l-Usûl*, (Kahire: Matbatu'l-Emane, 1988)

⁹⁴ Bk. Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Şerhü'l-Kasideti'l-Kuşeyriyye*, şrh. Hamza Muhammed Vesim el-Bekrî, (Amman: Darü'l-Feth,2012); Ayrıca bk. Akkuş, "Kuşeyrî'nin Hayatı", 46.

⁹⁵ Bk. Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Kitabü'l-Mi'rac Hakk'a Yükseliş*, thk. Ali Hasan Abdülkadir, trc. Cevher Caduk, (Kahire: İlk Harf Yayınevi, 2011).

⁹⁶ Bk. Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Şikayetü ehli's-sünne bi-hikayeti mâ nâlehum min mihne*, thk. Muhammed Halid Zülğani, Muhammed Yusuf İdris, (Amman: Darü'n-Nur, 2016); Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, III, 400-423.

⁹⁷ Bk. Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *et-Tahbîr fi't-tezkîr*, thk. İbrahim Besyûnî, (Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1968).

1.2.3.4. Tasavvufla İlgisi ve Tasavvufa Dair Eserleri

a) Kuşeyrî ve Tasavvuf

Kuşeyrî'nin ismi zikredildiğinde akla ilk gelen alan tasavvuftur. Çocukluğunda muhasebe dersleri almak için gitmiş olduğu Nisabur'da tanımış olduğu şeyhi Ebû Ali ed-Dakkak'ın ve şeyhi vefat ettikten sonra müridi olduğu Sülemî'nin Kuşeyrî üzerinde ciddi etkileri vardır.

Kuşeyrî'nin tasavvuf anlayışı ahkâmın zahirine riayet ederek orta yolu takip etmek üzerinedir. Kuşeyrî, aynı zamanda akla da önem veren ve kelâm ilmiyle donanmış sünnî bir tasavvufu tercih etmektedir. Kendisinden önce yaşanan zâhir-batın tartışmaları Kuşeyrî'de orta yolu bulmuş, önce sağlam bir itikad, ardından dinin zâhirine tam uyum ve işârî mana olarak oluşmuştur. Kuşeyrî'nin tasavvufî düşüncesi, Ehl-i sünnet imamlarının da arzu ettiği gibi dinin kurallarına riayetle beraber tasavvufî anlayışın hâkim olmasıdır.⁹⁹

Kuşeyrî, tasavvuf yoluna girecek müridler için gerekli olan şartları şöyle sıralar: Mürid, öncelikle delillere dayalı sağlam bir itikada sahip olmalı ancak sağlam bir itikadla kişi Allah Teâlâ'yı bilir ve sıfatlarını anlar.¹⁰⁰ Mürid, dünyadan yüz çevirmeli dünyadan bir şeylerin sahibi olmak için yanlış yollara başvurmamalıdır. Farzları ve dinin diğer gereklerini yerine getirmelidir. Kuşeyrî, şeyhsiz olunamayacağını, bir rehber olmadan yol yürünemeyeceğini ve ilmine güvenilmeyen, nakıs üstâzın kişiyi doğru yoldan alıkoyacağını da ifade etmektedir.¹⁰¹ Kuşeyrî sûfî düşünce yönünden Bağdadî'nin "sahv" metoduna yakındır. Bu anlayışta temkin ve marifet önemli yer tutmaktadır.¹⁰²

⁹⁸ Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, Kuşeyrî, *Mu'tekadü'l-imam el-Kuşeyrî*, Süleymaniye ktp. Murat Buhârî, n. 210/4, (74b-82a vr.); Tanıtımı için bk. *Kuşeyrî Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ, 87.

⁹⁹ Krş. Besyûnî, *Tertbü's-sülûk*, Mukaddimesi, 9.

¹⁰⁰ Kuşeyrî, *Bulgatü'l-mekâsıd*, 37.

¹⁰¹ Kuşeyrî, *Tertbü's-sülûk*, 25.

¹⁰² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, haz. Uludağ, 72.

Kuşeyrî'nin Tasavvufaki Silsilesi,

1. Ebû Ali ed-Dekkâk
2. Ebü'l-Kasım Nasrabazî (ö. 367/977)
3. Şiblî (ö. 334/945)
4. Cüneyd el-Bağdâdî (ö.297/909)
5. Seriyü's-Sakatî (ö. 257/870)
6. Ma'ruf el-Kerhî (ö. 200/815)
7. Dâvud et-Tâî (ö.165/781)
8. Ferkadü's-Sencî
9. Hasan el-Basrî (ö.110/728)
10. Enes b. Mâlik (ö. 93/712), zinciriyle, Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır.¹⁰³

b) *Tasavvufa Dair Eserleri*

1. er- Risâle

438/1046'da telif edilen *er-Risale* Kuşeyrî'nin en meşhur eseridir. Mutasavvıfların aşırılıklarını durdurabilmek ve onları Ehl-i sünnet çizgisinde tutabilmek için yazıldığı ifade edilmiştir.¹⁰⁴

Mutasavvıflar tarafından çokca tercih edilen eser hakkında “*Risâle*'nin bulunduğu eve kötülük ulaşmaz” denilmiştir.¹⁰⁵ *er-Risâle*'nin birçok basımı ve yazma nüshası bulunmaktadır.¹⁰⁶ Arapça tahkikleri de bulunan¹⁰⁷ *er-Risâle*, Hoca Sadeddin,¹⁰⁸

¹⁰³ Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, II, 246; Ayrıca bk. Akkuş, “Kuşeyrî'nin Hayatı”, 80.

¹⁰⁴ Bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, haz. Uludağ, 81.

¹⁰⁵ Taşköprülüzâde, *Mevzu'atü'l-ûlum*, I, 797.

¹⁰⁶ Bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ, 74-75.

¹⁰⁷ Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Mahmûd b. Şerif, Abdülhalim Mahmud, (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Hadise, 1972); Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, haz. Enes Muhammed Adnan, (Cidde:Darü2l-Minhac, 2017).

¹⁰⁸ Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, trc. Hoca Sadeddin, haz. Mehmet Günyüzlü, (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2003).

Seyyid Muhammed Tevfik,¹⁰⁹ Abdünnafî,¹¹⁰ Tahsin Yazıcı,¹¹¹ Ali Arslan,¹¹² Süleyman Uludağ ve Dilaver Selvi tarafından türkçeye tercüme edilmiştir.

Kuşeyrî, eserin mukaddimesinde tasavvuf alanında bir gevşekliğin baş gösterdiği ve ilk dönem mutasavvıfların kalmadığı hususuna dikkat çekmiş, itikadi yönden bazı saplantılara dalındığı bu vesileyle şeriatın özünün kaybedildiği endişesini zikretmiştir. Bu eseri insanları gafletten uyandırıp tasavvuf adabına uymalarına yardımcı olmak maksadıyla ele aldığını belirtmiştir.¹¹³

Eser, bir mukaddime ve dört bölümden oluşmaktadır. Kuşeyrî eserin mukaddimesinde; yazılış sebebini, birinci bölümde; ilk dönem sûfilerinden birçoğunun biyografilerini, İkinci bölümde; tasavvufi ıstılahları, üçüncü bölümde; sûfilerin makam ve hallerini son bölümde ise müridlere bazı tavsiyelerde bulunup, dikkat etmeleri gereken hususları hatırlatarak eserini tamamlamaktadır.¹¹⁴

Ayrıca Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'de yüzün üzerinde hadis kullandığı ve zikrettiği rivayetlerin ekserisinin Kütüb-i Sitte'de yer aldığı belirtilmiştir.¹¹⁵ Diğer tasavvufi eserleri ise şunlardır:

1. el-Cevâhiru'l-mensûre¹¹⁶

¹⁰⁹ Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, trc. Mehmed Tevfik, Beyazıt ktp. n. 3303, (1-171 vr.)

¹¹⁰ Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, trc. Abdünnafî, (İstanbul: 63 nolu Matbaa, 1890)

¹¹¹ Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, trc. Tahsin Yazıcı, (Ankara: MEB yay., 1966)

¹¹² Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, trc. Ali Arslan, (İstanbul: Arslan Yayınları, 1978).

¹¹³ Kuşeyrî, *er-Risâle*, trc. Selvi, 38-39.

¹¹⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, haz. Uludağ, 81.

¹¹⁵ Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretileri*, 75.

¹¹⁶ Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *el-Cevâhiru'l-mensûre*, trc. M. Mansur Gökcan, (Ankara: Harf yayınları, 2017); Ayrıca Mevlana müzesi ihtisas kütüphanesinde 1634 numarayla kayıtlı olduğu belirtilmiştir. (Bk. Akkuş, "Kuşeyrî'nin Hayatı", 41).

2. Uyunü'l-ecvibe fî fûnuni'l-es'ile¹¹⁷
3. Tertîbü's-sülûk fî tarîkillâh¹¹⁸
4. Kitâbü Ahkâmi's-Semâ¹¹⁹
5. Risâle fî't-tevbe ve ahkâmihâ.¹²⁰
6. Mensûru'l- hitâb fî meşhûri'l-ebvâb.¹²¹
7. Makâmâtü's-selâse¹²²
8. Risâle fî beyani's-sulûk¹²³
9. el-Muhtasar min adabi's-sûfiyye¹²⁴
10. en-Nahvu'l-müevvel¹²⁵

¹¹⁷ Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Uyunü'l-ecvibe fî fûnuni'l-es'ile*, Amasya İl Halk Ktp. n. 1431/1; Tanıtımı için bk. Akkuş, "Kuşeyrî'nin Hayatı", 55.

¹¹⁸ Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, Süleymaniye ktp. Ayasofya, n. 2910, (140-147 vr.); Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Tarîkullâhi Teâlâ*, thk. Besyûnî, Kahire 1968; Detaylı bilgi için bk. Akkuş, "Kuşeyrî'nin Hayatı", 46.

¹¹⁹ Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Kitâbü Ahkâmi's-Semâ*, Kastamonu Umumi Ktp. n. 2713/12; Tanıtımı için bk. Akkuş, "Kuşeyrî'nin Hayatı", 48.

¹²⁰ Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Risâle fî't-tevbe ve ahkâmihâ*, Süleymaniye ktp. Ş. Ali Paşa n. 1393; Detaylı bilgi için bk. Akkuş, Akkuş, "Kuşeyrî'nin Hayatı", 50.

¹²¹ Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Mensûru'l- hitâb fî meşhûri'l-ebvâb* Kuşeyrî, Süleymaniye ktp. Ayasofya n. 4128; Tanıtımı için bk. *Kuşeyrî Risalesi*, haz. Uludağ, 87.

¹²² Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Makâmâtü's-selâse*, Beyazıt ktp. n. 3551 (1-10 vr.); Tanıtım için bk. Yüksel Göztepe, "Abdülkerîm Kuşeyrî'de Hâller ve Makâmlar" (Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 35.

¹²³ Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Risâle fî beyani's-sulûk*, Süleymaniye ktp. Esat Efendi, n. 1721/8 (111a-113b vr.); Tanıtımı için bk. Göztepe, "Abdülkerîm Kuşeyrî'de Hâller", 36. Akkuş, "Kuşeyrî'nin Hayatı", 52-53.

¹²⁴ Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *el-Muhtasar min adabi's-sûfiyye*, Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa, n. 2800, (108b-118b vr.); Tanıtımı için bk. Akkuş, "Kuşeyrî'nin Hayatı", 56 ve Göztepe, "Abdülkerîm Kuşeyrî'de Hâller", 37.

İKİNCİ BÖLÜM

KUŞEYRÎ'NİN LETÂİFÜ'L-İŞÂRÂT ADLI TEFSİRİNDEKİ HADİSLERİN TAHRÎC VE DEĞERLENDİRİLMESİ (FATİHA VE BAKARA SÛRELERİ)

2.1. Hadis Tahrîci

Tahrîc, “harace” (خرج) kökünden türeyen bir mastar olup bir yerden dışarı çıkmak anlamına gelmektedir. “Hurûc”, girişin zıddı ve bazen çıkış yeri anlamında da kullanılmıştır.¹²⁶ Terim olarak ise tahrîcin birbirine yakın çeşitli tanımları yapılmış olup aşağıda daha yaygın olanları zikredilmiştir.

“Tahrîc, hadislerin isnadlarını zikrederek veya hadisleri isnadla nakleden kaynakları belirterek ortaya çıkarma işidir.”¹²⁷

“Tahrîc, hadisin isnadla nakilde bulunulan ana kaynaklardaki yerlerini belirtmektir. İhtiyaç duyulduğunda hadisin derecesi beyan edilir.”¹²⁸

“Tahrîc, iki manada kullanılmıştır. Birisi mağrip uleması tarafından ihrâc manasına kullanılan ve ‘bir hadisi isnadı ile birlikte bir kitapta irad etmek’ manasına gelir. İkinci manası ise ‘bir kitapta bulunan hadisleri isnadları ile birlikte zikretmek ve her

¹²⁵ Bk. Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî, thk. İbrahim Besyûnî, *Nahvü'l-kulubi'l-kebir* (Kahire: Mektebetu Alemlî'l-Fikr, 1994).

¹²⁶ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, (Beyrut: Dârü's-Sadr, 711/1311), II, 249.

¹²⁷ Tahrîcin farklı tanımları için bk. Mahmûd b. Ahmed Tahhan, *Usûlu't-tahrîc ve dirâsetü'l-esânîd*, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1983),10-25; İsmail Lütfî Çakan, *Hadis Edebiyatı*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2011), 237; Abdullah Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, (İstanbul: İFAV, 2015), 300-301; Mehmet Görmez, “Tahrîc”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), XXXIX, 419-420.

¹²⁸ Tahhan, *Usûlu't-tahrîc*,12.

bir hadisın, varsa diğer isnadlarını göstererek sıhhatlerine işaret etmekten' ibarettir.”¹²⁹

“Tahrîc kelimesi hadis ilminde üç anlamda kullanılmaktadır. Bir hadisi isnadıyla birlikte bir kitaba alıp nakletmektir. İlk dönem müelliflerinin derledikleri kitaplardan seçilen hadislerle yeni bir kitap meydana getirmektir. Bir eserde Hz. Peygamber'e veya sonraki iki nesle isnad edilen rivayetlerin temel kaynaklardaki yerlerini göstermek, bunların isnad ve sıhhat açısından durumunu izah etmektir.¹³⁰

Yukarıda kaydedilen tanımların ortak paydasından hareketle çalışmamızda uygulayacağımız hadis tahrîcini, “Rivayetin ana kaynaklardaki yerlerini tespit edip, hadis ilmi bakımından râvilerini değerlendirerek ve gerektiğinde âlimlerin söz konusu rivayet hakkındaki görüşlerini göz önünde bulundurarak sıhhat hükmünü ortaya koymaktır” şeklinde tanımlayabiliriz.

DİA'da “Tahrîc” maddesini kaleme alan Mehmet Görmez, tahrîc kaidelerini şöyle sıralamaktadır:

1. Tahrîci yapılan hadisın senedi zikredilir ve yer aldığı aslı kaynaklar belli bir düzene göre sıralanır.
2. Hadisin muttasıl veya münkatı' diğer bütün tarikleri, mütâbi' (Aynı sahabe râvisi fakat seneddeki diğer râvilerin değiştiiği veya aynı anlama gelen farklı metin) ve şâhid (Değişik sahabe râvisi ve aynı veya yakın metin) rivayetleri, âlî ve nâzil isnadları, bedel, müsâvat ve musâfahaları toplanır. Muallâk tariklerinin isnadları mümkünse vasledilir. Bütün tariklerinin keşittiği bir râvi (medâr) varsa zikredilir.
3. Hadisin isnadındaki incelikleri belirtilir ve râvilerinin cerh ve ta'dîl açısından durumları hakkında mütekaddimîn âlimlerinin değerlendirmeleri aktarılır.
4. İsnad incelemesinin ardından hadisın farklı tariklerine ait metinler karşılaştırılıp bunlar arasındaki farklar ve ortak noktalar belirlenir.

¹²⁹ Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1985), 55.

¹³⁰ Görmez, “Tahrîc”, XXXIX, 419-420.

5. Metindeki garîb ve müphem lafızlar açıklanarak hadisteki şâz ve illetli hususlar gösterilir.
6. Âlimlerin, hadisin sıhhati açısından durumu hakkındaki görüşleri zikredilir.
7. Elde edilen bütün bilgiler değerlendirilip hadisin sıhhat derecesi (hükmü) ortaya konur.¹³¹

Tahrîc hakkında yapılan tanımları ve Görmez'in saydığı tahrîc kaidelerini temel alarak çalışmamızda uygulayacağımız tahrîc ve değerlendirme usûlü aşağıdaki başlık altında sıralanmıştır.

2.2. Tahrîc ve Değerlendirmede Takip Edilen Metot

1. Öncelikle rivayetin metnini, Kuşeyrî'nin zikrettiği şekliyle kaydedip tercümesini de ekleyerek *Letâif*'teki yerini belirledik. Ardından söz konusu rivayetin hangi bağlamda kullandığına da işaret ettik.
2. Zikredilen rivayetin Kütüb-i Sittedeki yerini tespit ettik. Hadis, Kütüb-i Sittede bulunuyorsa rivayetin tespiti için başka eserlere başvurmadık. Ancak rivayet Kütüb-i Sitteden sadece birinde bulunuyorsa daha sağlıklı değerlendirmeler yapabilmek için varsa diğer kaynaklardaki mutâbi' veya şâhid rivayetlerini de kaydettik.
3. Eğer rivayet Kütüb-i Sittede yer almıyorsa, Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) *Muvatta'ı*, Ahmed b.Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'i ve Dârimî'nin (ö. 255/869) *Sünen*'ine başvurduk. Bu eserlerde de bulamadığımız rivayetler için diğer müteber hadis kaynaklarına müracaat ettik.
4. Rivayet edilen metnin geçtiği hadis kaynaklarındaki senedleri ibtidasından intihasına doğru, parantez içinde zikrettik. Senedleri zikrederek kolayca karşılaştırma imkânını bulduk. Bu vesileyle sahabe râvisini, varsa bütün tariklerin kesiştiği medâr râviyi (ortak) ve rivayetin teferrüd edip etmediğini tespit ettik. Hadis kaynaklarını, müelliflerinin vefat tarihine göre sıraladık.
5. Eğer hadis bir eserde birden fazla rivayet edilmişse, râvileri incelemenin kolay olması bakımından âlî senedi tercih ettik.¹³² Şayet âli isnadda bir sıhhat

¹³¹ Görmez, "Tahrîc", XXXIX, 419-420.

¹³² Ahmet Yücel, *Hadis Usûlu*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 36.

problemi tespit edilirse, o durumda rivayetin nazil isnadlarını araştırma düşüncesini de saklı tuttuk.

6. Rivayet bir hadisten iktibas edilmişse bağlamının daha iyi anlaşılması için o rivayetin detaylı metnini kaydettik.
7. Râvilerin cerh ve ta'dîl durumlarını öğrenmek için, İbn Sa'd'ın, *Tabakât* (ö. 230/845), İclî'nin (ö. 261//874) *es-Sikât*, İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/939) *Kitabü'l-Cerh ve't-ta'dil*, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *es-Sikât*, Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l-kemâl* ve Zehebî'nin (ö. 747/1374) *el-Kâşif* ve *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ* ile İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Tehzîbü't-tehzîb* ve *Takrîbü't-tehzîb*, eserlerinden istifade ettik.
8. Rivayetin sıhhat hükmüne gelince, Buhârî ve Müslim'de geçen rivayetleri "sahîh" kabul ettik. Buhârî ve Müslim dışındaki rivayetlerde ise öncelikle Tirmizî'nin sıhhat hükmünü dikkate aldık. Ayrıca Hâkim, Zehebî ve İbn Hacer'in rivayetlere yönelik yapmış oldukları değerlendirmeleri göz önünde bulundurduk.
9. Öte yandan başvurduğumuz eserlerin muhakkıklarından Nâsirüddin Elbânî, Şuayb Arnaût ve Hüseyin Selim Esed'in yaptığı değerlendirmelere de yer verdik.

2.3. Letâif'deki Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirilmesi (Fâtiha ve Bakara Sûreleri)

2.3.1. "Beni örtün" Hadisi

دَثْرُونِي دَثْرُونِي دَثْرُونِي زَمَلُونِي زَمَلُونِي

"Beni örtün beni örtün, beni sarın beni sarın."

Kuşeyrî, Fâtiha sûresinin mukaddimesinde vahyin ilk iniş zamanını anlatırken, Hz. Peygamber'in böyle bir durumu beklemediğini, korkup Cebrâil'den uzaklaştığını ve ortamı unutmak istediğini ifade bağlamında bu hadisi zikretmiştir.¹³³

Hadis kaynakları bu rivayetin vürûdunu vahyin başlama zamanı olarak belirtirler. Şöyle ki; Vahyin ilk zamanlarında Hz. Peygamber sadık rüyalar görüyordu. Kendisine halvet sevdirmiş dolayısıyla Hıra mağarasına çekilip uzun zamanlar tefekkür halinde bulunuyordu. Yine Hıra'da bulunduğu günlerin birinde Cebrâil, ilk

¹³³ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 7.

vahyi indirerek, Hz. Peygamber'e "Oku" diye seslendi. Resûlullah (a.s), "Ben okuma bilmiyorum" veya "Neyi okuyayım" diye cevap verdi. Bunun üzerine Cebrail, Peygamberimiz'i (s.a.) takatı kesilinceye kadar sıktı. Bu hal üç defa tekrar etti. Sonra "Yaratan Rabbinin adıyla oku! O insanı alaktan yaratmıştır. Rabbin sonsuz kerem sahibidir. O kalemle öğretti. İnsana bilmediğini öğreten odur."¹³⁴ âyet-i kerîmelerini vahyetti. Bunun üzerine Hz. Peygamber, hemen eve dönmeye karar verdi. Yolda yürürken bir ses işitti. Kafasını kaldırınca Cebrail'in yerle gök arasında bir kürsünün üzerinde olduğunu gördü. Korkuya kapılıp hemen oradan uzaklaşarak eve geldi ve "Beni örtün beni sarın" dedi.¹³⁵

Hadis kaynaklarının bir kısmında (دثروني دثروني) şeklinde başlayan söz konusu rivayet, bazı kaynaklarda ise (زملوني زملوني) şeklinde başlayarak nekledilmiştir. Buhârî rivayetlerinde, dokuz yerde (زملوني زملوني), iki yerde ise (دثروني دثروني) ile başlamıştır.

Kuşeyrî'nin zikrettiği metne en yakın rivayetler Kütüb-i Sitteden Buhârî, Müslim ve Tirmizî'de geçmekte olup senedleri şöyledir:

Buhârî (ö. 256/870), (Yahya > Veki' > Ali b. Mübarek > Yahya b. Ebî Kesir > Ebû Seleme b. Abdirrahman > Câbir).¹³⁶

Müslim (ö. 261/875), (Züheyr b. Harb > Velid b. Müslim > Evzai > Yahya > Ebû Seleme > Câbir b. Abdillâh).¹³⁷

Tirmizî (ö. 279/892), (Abd İbn Hümejd > Abdürrezzak > Ma'mer-Zührî > Ebû Seleme > Câbir).¹³⁸

¹³⁴ el-Alak 96/1-5.

¹³⁵ Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâburî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), İmân, 255.

¹³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Tefsir, 73.

¹³⁷ Müslim, İman, 255.

¹³⁸ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *es-Sünen*, (İstanbul: Çağrı yayınları, 1992), Tefsîr,74.

Zikredilen senedlerin sahâbe ravîsi Câbir'dir. Senedlerin ortak râvisi olan Ebû Seleme "imam" ve "bulunduğu yerde en çok hadis bilenlerden biri" olarak vasfedilmiş ve "sika" kabul edilmiştir.¹³⁹ Buhârî ve Müslim'in ortak râvisi Yahya b. Ebî Kesîr'in ise "sika" fakat bazen irsal yaptığı belirtilmiştir.¹⁴⁰ Tirmizî kendi rivayetini "hasen-sahîh" olarak değerlendirmiştir.¹⁴¹ Hadis müttefakun aleyh olup sahîhtir.

2.3.2. "Namazı kulumla aramda böldüm" Hadisi

قَسَمْتُ الصَّلَاةَ بَيْنِي وَبَيْنَ عَبْدِي نِصْفَيْنِ

"Namazı kulumla aramda ikiye böldüm."

Kuşeyrî, Fâtiha sûresinin tefsirini yapmaya başlamadan önce bu sûrenin Kitab'ın temeli olduğunu, Allah Teâlâ'ya yaklaşmanın ve ibadetin makbul olmasının Fâtiha sûresine bağlı olduğunu ifade ederek yukarıdaki rivayeti zikretmiştir.¹⁴²

Söz konusu rivayet Kütüb-i Sitte'den Müslim, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî'de nakledilmiş olup, rivayetin detaylı metni Müslim'de şöyle zikredilmektedir. Ebû Hüreyre, bir gün Fâtiha sûresinin faziletini naklederken "*Kim namazda Ümmü'l-kitab'ı (Fâtiha'yı) okumazsa onun namazı eksiktir*"¹⁴³ hadisini zikredince, İbn Fâris "İmamla beraber kılarken de mi?" diye sorar. Bunun üzerine Ebû Hüreyre "Evet içinden oku, çünkü ben Resûlullah'tan (s.a.) şöyle işittim. "*Allah'ü Teâlâ 'Ben namazı kulum ile aramda ikiye böldüm, yarısı benim diğer yarısı kuluma aiit olup kuluma dilediği verilecektir.'* Kul, 'Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah Teâla'ya

¹³⁹ Ebû'l-Haccac Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzî. *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Mâ'rûf, (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), XXXIII, 375; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, thk. Halîl Me'mûn Şihâ, vd. (Beirut: Dârü'l-Ma'rife,1996), IV, 531-532.

¹⁴⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XXXI, 508; Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *el-Kâşif*, nşr. Muhammed Avâme, (Cidde: Dârü'l-Kible, 1413/1992), IV, 97-98; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, thk. Abdülvehhâb Abdüllatif, (Beirut: Dârü'l-Ma'rife, 1975), I, 1065.

¹⁴¹ Tirmizî, Tefsîr, 74.

¹⁴² Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 8.

¹⁴³ Müslim, İman, 255.

mahsustur' deyince, *Yüce Allah 'Kulum bana hamdetti ve kuluma dilediği verilecektir' der. Kul, 'O, Rahmân ve Rahîm'dir' deyince, Allah Teâla, 'Kulum beni hakkıyla övdü ve kuluma istediği verilecektir' der. Kul, 'O, Ceza gününün sahibidir' deyince. Allah Teâla 'Kulum beni yüceltti der.' 'İşte buraya kadar olan kısım kula aittir.'* Kul, *'Biz yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz' deyince Cenâb-ı Hak. 'İşte bu benimle kulum arasında müşterektir ve ona dilediği verilecektir' buyurur. 'Bu sûrenin sonu ise kula aittir.'* Kul, *'Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna ilet. Gazabına uğramış olanların ve sapıtanların yoluna değil' deyince, Allah Teâlâ 'İşte bu ayetler de kuluma aittir ve ona dilediği verilecektir' buyurur.'*¹⁴⁴ Kuşeyrî bu rivayetten ilgili kısmı iktibas etmiştir.

Söz konusu rivayetin geçtiği kaynakların senedleri şöyledir:

Müslim, (İshak b. İbrahim el-Hanzalî > Süfyan b. Üyeyne > Âlâ > Ebû Âlâ > Ebû Hüreyre).¹⁴⁵

İbn Mâce (ö. 273/887), (Ebû Mervân Muhammed b. Osman el- Osmanî > Abdulazîz b. Ebî Hâzim > Âlâ b. Abdurrahman > Ebihi > Ebû Hüreyre).¹⁴⁶

Ebû Dâvûd (ö. 496/1103), (Ka'nebî > Mâlik > Âlâ b. Abdurrahman > Ebû Sâib > Ebû Hüreyre).¹⁴⁷

Tirmizî, (Kuteybe > Abdül Aziz b. Muhammed > Âlâ b. Abdurrahman > Ebihi > Ebi Hureyre).¹⁴⁸

Nesâî (ö. 303/915), (Kuteybe > Mâlik > Âlâ b. Abdurrahman > Eba Sâib Mevla Hişâm b. Zühre > Ebû Hureyre).¹⁴⁹

¹⁴⁴ Müslim, Salât, 38.

¹⁴⁵ Müslim, Salât, 38.

¹⁴⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbakî, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Edeb, 52.

¹⁴⁷ Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eşa's, *es-Sünen*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Salât, 131.

¹⁴⁸ Tirmizî, Tefsîr, 1.

¹⁴⁹ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünen*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), İftitah, 23.

Bu rivayet kudsî hadis olup senedlerin hepsinde sahabe râvisi Ebû Hüreyre'dir. Senedlerin ortak râvisi ise Âlâ b. Abdurrahman'dır. Âlâ'nın "sika", "sadûk" ve bazen vehmi olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁰

Tirmizî rivayeti "hasen",¹⁵¹ Elbânî ise "sahîh" olarak kaydetmiştir.¹⁵² Hadisin Müslim'de bulunması rivayetin "sahîh" olduğunu göstermektedir.

2.3.3. "Seni hakkıyla övemem" Hadisi

لَا أَحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَيَّ نَفْسِكَ

"Seni hakkıyla övemem sen kendini övdüğün gibisin"

Kuşeyrî Fâtiha sûresinin 2. âyetini tefsir ederken, Hz. Peygamber'in bütün insanların en fasihi ve belagatta önderi olmasına rağmen, Allah Teâlâ'yı övmek ve ona hamdetmek söz konusu olunca sözlerin yetersiz kaldığına dikkat çekerek bu rivayeti zikretmiştir.¹⁵³

Bu hadis Kütüb-i Sitte'den Müslim, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî'de geçmektedir. Tirmizî'de detaylı anlatılan habere göre Hz. Âişe'nin bir gece Resullullah'ı (s.a.) yanında bulamayınca el yordamıyla aramaya başladığı ve Hz. Peygamber'i secdede *"Allah'im, azabından affına, gazabından rızana sığınırım. Senden sana sığınırım. Seni hakkıyla övemem sen kendini övdüğün gibisin"* diye dua ederken bulunduğunu zikretmektedir.¹⁵⁴ Kuşeyrî bu rivayetin son kısmını alıntı yapmıştır.

Birçok şevâhid ve mutâbi'i olan bu rivayetin eserlerdeki âlî senedleri aşağıdaki gibidir.

¹⁵⁰ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, (Beyrut: Dâru ihyâi't-Türâsü'l-Arabî, 1952), VI, 357; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, I, 761; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, III, 346.

¹⁵¹ Tirmizî, Tefsîr, 1.

¹⁵² Ebû Abdullah Veliyyüddin Muhammed b. Abdullah et-Tebrizî, *Mişkâtü'l-mesâbih*, thk. Muhammed Nâsırüddin Elbânî, (Dımaşk: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1961), I, 262.

¹⁵³ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî I, 45.

¹⁵⁴ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Şu'ayb Arnaût, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), XL, 361, (24312).

Müslim, (Ebû Bekr b. Ebî Şeybe > Ebû Üsâme > Ubeydullah b. Ömer > Muhammed b. Yahya b. Hebbân > A'rac > Ebû Hüreyre > Âişe).¹⁵⁵

İbn Mâce, (Ebû Amr Hafs b. Amr > Behz b. Esed > Hammad b. Seleme > Hişâm b. Amr el- Fezârî > Abdîrrahman b. Haris b. Hişâm el- Mahvezî > Ali b. Ebi Tâlip).¹⁵⁶

Ebû Dâvûd, (Muhammed b. Süleyman El-Enbarî > A'bdeh > Ubeydullah > Muhammed b. Yahya b. Hebbân > Abdurrahman el-A'râc > Ebû Hüreyre).¹⁵⁷

Tirmizî, (Ahmed b. Menî' > Yezid b. Harun > Hammâd b. Seleme > Hişâm b. Amr el- Fezârî > Abdîrrahman b. Hâris b. Hişâm > Ali b. Ebi Tâlip).¹⁵⁸

Nesâî, (Ishak b. İbrahim > A'bde > Ubeydullah b. Ömer > Muhammed b. Yahya b. Hebbân > el-A'râc > Ebû Hüreyre > Âişe).¹⁵⁹

Söz konusu senedlerin sahabe ravîleri, Müslim ve Nesâî'de Hz. Âişe, İbn Mâce ve Tirmizî'de Hz. Ali b. Ebî Tâlip ve Ebû Dâvûd'da Ebû Hüreyre'dir. Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin ortak râvisi Ubeydullah b. Ömer'in "sika" olduğu,¹⁶⁰ İbn Mâce ile Tirmizî'nin medar râvisi Hammâd b. Seleme'nin ise "sika" "sadûk" ve "esbetü'n-nas" olduğu fakat son zamanlarında hıfzının değıştiğı kaydedilmiştir.¹⁶¹

Tirmizî rivayeti "hasen-sahîh" olarak kaydetmiştir.¹⁶² Neticede hadisin Müslim'de bulunması sahîh olduğunu göstermektedir.

¹⁵⁵ Müslim, Salât, 222.

¹⁵⁶ İbn Mâce, İkâmetü's-salâ, 117.

¹⁵⁷ Ebû Dâvûd, Salâ, 147.

¹⁵⁸ Tirmizî, Da'vât, 112.

¹⁵⁹ Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 51.

¹⁶⁰ İbn Ebî Hâtim, el-Cerh ve 't-ta'dîl, V, 327; İbn Hacer, Takrîbü't-tehzîb, I, 643.

¹⁶¹ Zehebî, el-Kâşif, II, 315; İbn Hâcer, Takrîbü't-tehzîb, I, 268.

¹⁶² Tirmizî, Da'vât, 11.

2.3.4. “Ey Bilal! Bizi namazla rahatlat” Hadisi

أَرْحَنَّا بِهَا يَا بِلَالُ

“Ey Bilal! Bizi onunla (Namazla) rahatlat”

Kuşeyrî, Fâtîha sûresinin 5. âyet-i kerîmesini açıklarken, ibadetin ariflerin ruhlarının gıdası ve sevenlerin dostluk kaynağı olduğunu, ruhların ancak ibadetle huzur bulabileceğini ifade etme bağlamında bu rivayeti kullanmıştır.¹⁶³

Kütüb-i Sitte’den sadece Ebû Dâvûd’da geçen bu rivayete göre, râvi Sâlim b. Ebî’l-Ca’d, Hüzâ’ kabilesinden bir adamın “Keşke namaz kılıp rahatlasaydım” dediğini, bunun üzerine etrafındakilerin onu ayıpladıklarını, bunun üzerine “Ben Resûlullah’ın (a.s) ‘Ey Bilal! Bizi namazla rahatlat’ dediğini işittim” diye cevap verdiğini nakletmiştir.¹⁶⁴ Rivayetin isnad zinciri şöyledir:

Ebû Dâvûd, (Müsedded > İsâ b. Yûnus > Mis’ar b. Kidâm > Amr b. Mürre > Sâlim b. Ebî Ca’d > Recül min Huzâ’) senediyele ve (يَا بِلَالُ أَقِمِ الصَّلَاةَ أَرْحَنَّا بِهَا) metniyle nakletmiştir.¹⁶⁵

Bu rivayetle aynı anlamı taşıyan hadis *Müsned*’de **Ahmed b. Hanbel**, (Vekî’ > Misâr > Amr b. Mürre > Salim b. Ebî Ca’d > recül min Eslem) senedi ve أَرْحَنَّا بِالصَّلَاةِ metniyle rivayet edilmiştir.¹⁶⁶

Rivayetin sahabe râvisi tam olarak bilinmemektedir. Ebû Dâvûd rivayetinde sahabe râvisi Beni Huzâ’ kabilesinden bir recül olarak belirtilmişken, Ahmed b. Hanbel’de ise Beni Eslemden bir recül olarak kaydedilmiştir.

Ebû Dâvûd’un senedindeki râvi Sâlim b. Ebî Ca’d’ın “sika” olduğu fakat bazen irsal yaptığı kaydedilmiş, ayrıca Ahmed b. Hanbel, Salim’in Sevbân’dan işitmediğini, Sevbân rivayetlerinin mürsel olarak yapıldığını ve Salim ile Sevbân arasında Mi’dan b. Ebî Talha’nın bulunduğunu belirtmiştir.¹⁶⁷ Râvi Amr b. Mürre “sadûk”, “sika”,¹⁶⁸

¹⁶³ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, thk. Besyûnî I, 49.

¹⁶⁴ Ebû Dâvûd, Edeb, 78.

¹⁶⁵ Ebû Dâvûd, Edeb, 78.

¹⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VIII, 1328.

¹⁶⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IV, 181; İbn Hâcer, *Tehzîbü’t-tehzîb*, I, 674.

Ebû Dâvûd ile Ahmed b. Hanbel senedlerinin ortak râvisi Misa'r'ın “esbetü'n-nas” ve “sika”,¹⁶⁹ İsa b. Yûnus'un, “sika”, “hâfız”¹⁷⁰ ve râvi Müsedded'in de “sika” ve “sadûk” olduğu kaydedilmiştir.¹⁷¹

Ayrıca Taberânî de (ö. 360/971), bu rivayeti râvi el-Hanefiye'den şöyle bir haberle nakletmiştir. el-Hanefiye'nin babasına bu hadisi gerçekten Resûllüllâh'tan (s.a) duyup duymadığını sorduğunu, bunun üzerine babasının kızdığını ve Hz. Peygamber'in “*Benden olmayan bir sözü kasıtlı olarak kim bana isnad ederse cehennemde gireceği yere hazır olsun.*”¹⁷² Hadisini hatırlatıp, “Bunu duyduktan sonra Resûlullah'a (a.s) yalan isnad etmek mümkün mü?” diye cevap verdiğini zikretmektedir.¹⁷³

Ebû Dâvûd'un tahkikini yapan Şuayb Arnaût, bu rivayetin isnad bakımından “sahîh” olduğunu ve ricalden Müsedded haricindekilerin Şeyhayn'in sikaları olduğunu ifade etmiştir. Salim b. Ebî Ca'd'ın ise senedinde ihtilaf bulunduğunu belirterek, hem Beni Eslem'den bir adamdan hem de Beni Huzza'dan birinden rivayet ettiğine dikkat çekmiştir.¹⁷⁴ Bütün bu değerlendirmelerle beraber Elbânî, *Mişkât* tahkik'inde rivayete “sahîh” kaydını düşmüştür.¹⁷⁵

Her ne kadar Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Hanbel'in rivayetlerinde sahabe râvisinin bilinmemesi sebebiyle irsal şüphesi bulunsa da, Taberânî'nin şahid rivayetinde el-Hanefiye'nin babasının bu rivayeti Hz. Peygamber'den işittiğine dair kesin bilgi vermesi bu şüpheyi bir nebze olsun izale etmektedir. Netice olarak Ebû Dâvûd'un

¹⁶⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 257; İbn Hâcer, *Tehzîbü't-tehzîb*, III, 304.

¹⁶⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XXVII, 461.

¹⁷⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, III, 371.

¹⁷¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 438; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XXVII, 443.

¹⁷² Buhârî, *İlim*, 110.

¹⁷³ Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *Mu'cemü'l-evsat*, thk. Tarık b. İvadullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, (Kahire: Dâru'l-Harameyn, ts.), VI, 277.

¹⁷⁴ Ebû Dâvûd, *Edeb*, 86.

¹⁷⁵ Tebrizî, *Mişkât*, I, 393.

senedindeki bütün râviler hakkında yapılan olumlu değerlendirmeler ve muhakıkların görüşleri çerçevesinde bu rivayetin sahîh olduğu söylenilebilir.

2.3.5. Âmin Demenin Sünnet Olduğu

وَالْتَأْمِينُ سُنَّةٌ

“Âmîn demek sünnettir.”

Kuşeyrî, Fâtiha sûresinin tefsirini bitirirken, “Âmîn” ifadesini söylemenin sünnet olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁶ Nitekim birçok hadis de Kuşeyrî’yi destekler mahiyettedir.

(إِذَا أَمَّنَ الْإِمَامُ، فَأَمَّنُوا، فَإِنَّهُ مَنْ وَافَقَ تَأْمِينُهُ تَأْمِينَ الْمَلَائِكَةِ عُفِّرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ) Hz. Peygamber, “Fâtiha sûresi okunduğu zaman ‘Âmîn’ denilince sizde ‘Âmîn’ deyiniz. Çünkü o anada melekler de ‘Âmîn’ der. Hanginizin ‘Âmîn’i meleklerinkine denk gelirse, onun daha önce işlemiş olduğu günahları affolunur” buyurmuştur.¹⁷⁷ Yine “Hz. Peygamber veleddâllîn’i okuduğu zaman, ilk safın işiteceği şekilde ‘Âmîn’ demiştir”¹⁷⁸ buyurulmaktadır.

Fâtiha sûresini okuduktan sonra “Âmîn” demeyi tavsiye eden hadisler, Kütüb-i Sitte’nin tamamında kaydedilmiş olup senedleri aşağıdaki gibidir.

Buhârî, (Abdullah b. Yûsuf > Mâlik > İbn Şihâb > Sa’îd b. Müseyyeb ve Ebû Seleme b. Abdurrahman > Ebû Hüreyre).¹⁷⁹

Müslîm, (Yahya b. Yahya > Mâlik > İbn Şihâb > Sa’îd b. Müseyyeb ve Ebû Seleme b. Abdurrahman > Ebû Hüreyre).¹⁸⁰

İbn Mâce, (Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ve Hişâm b. Ammâr > Süfyân b. Uyeyne > Züheyr > Sa’îd b. Müseyyeb > Ebû Hüreyre).¹⁸¹

¹⁷⁶ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, thk. Besyûnî I, 8.

¹⁷⁷ Buhârî, *Ezân*, 111-112.

¹⁷⁸ Buhârî, *Ezân*, 112; Müslîm, *Salât*, 72; İbn Mâce, *İkâmetü’s-Sala*, 14; Ebû Dâvûd, *Salât*, 167; Tirmizî, *Salât*, 70; Nesâî, *İmâmet*, 38.

¹⁷⁹ Buhârî, *Ezân*, 112.

¹⁸⁰ Müslîm, *Salât*, 72.

¹⁸¹ İbn Mâce, *İkâmetü’s-Sala*, 14.

Ebû Dâvûd, (Ka'nebî > Mâlik > İbn Şihâb > Saîd b. Müseyyeb ve Ebû Seleme > Ebû Hureyre).¹⁸²

Tirmizî, (Ebû Kureyb > Zeyd b. Hubân > Mâlik b. Enes > Zuheyr > Saîd b. Müseyyeb ve Ebû Seleme > Ebû Hureyre).¹⁸³

Nesâî (Kuteybe > Mâlik > İbn Şihâb > Saîd ve Ebû Seleme > Ebû Hureyre).¹⁸⁴

Bütün senedlerin sahabe râvisi Ebû Hüreyre'dir. Buhârî ve Müslim'in âli senedlerindeki tek fark Buhârî'de, Mâlik'in talebesi Abdullah b. Yusuf, Müslim'de ise Mâlik'in talebesi Yahya b. Yahya'dır. Ebû Hüreyre'nin talebesi, Ebû Seleme'nin "sika", "imam" ve bulunduğu yerde en çok hadis bilen kişilerden biri olduğu söylenmiştir.¹⁸⁵ Sa'îd b. Müseyyeb'in "İmâm", "ehedü'l-a'lâm", "seyyidü't-tabîîn", "sika", "huce",¹⁸⁶ İbn Şihâb'ın "hâfiz", "sika", "fakih", "Huce",¹⁸⁷ Senedlerin ortak râvisi İmam Mâlik ise "el-İmâmü'l-meşhûr", "ehedü a'lâmi'l-İslâm", "İmâmü dârü'l-hicre" ve "esbete fî külli şey" nisbeleriyle bütün muhaddisler tarafından övgüyle bahsedilmiştir.¹⁸⁸

Tirmizî bu rivayeti "hasen-sahîh" olarak değerlendirmiştir.¹⁸⁹ Netice olarak yukarıda da dikkat çekildiği üzere rivayet müttefekun aleyh olup sahîhtir.

¹⁸² Ebû Dâvûd, *Salât*, 167.

¹⁸³ Tirmizî, *Salât*, 70.

¹⁸⁴ Nesâî, *İftitâh*, 33.

¹⁸⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, XII, 115-116.

¹⁸⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 59; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XI, 66; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, II, 43.

¹⁸⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 74; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, III, 396.

¹⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 204; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, VI, 4.

¹⁸⁹ Tirmizî, *Salât*, 71.

2.3.6. Hz. Peygambere Özlü Söz Söyleme Vasfının Verildiği

أُوتِيَتْ جَوَامِعَ الْكَلِمِ وَاخْتَصِرَ لِي إِخْتِصَارًا

“Bana özlü söz söyleme verildi. Benim için söz iyice kısa oldu”

Kuşeyrî, bu rivayeti Bakara sûresinin 1. âyetini tefsir ederken kullanmıştır. Hurûf-ı mukattaa hakkında âlimlerin görüşlerini belirttikten sonra her harfin kendine özgü şeklinin bulunduğunu, buna göre de çeşitli anlamlar taşıdığını, açık ibarelerin insanların geneli için, özel işaret ve sembollerin ise seçilmiş kimseler için olduğunu vurgulayarak yukarıdaki rivayeti zikretmiştir.¹⁹⁰ Ayrıca Kuşeyrî aynı rivayeti bu sûresinin 50. ayetini tefsir ederken, İsrailoğulları'nın basiretlerinin yetersiz, bu ümmetin basiretlerinin ise keskin olduğunu, basireti keskin olanların esrarengiz işaretlere sahip olduklarını dolayısıyla az sözle çok şey ifade edebildiklerini ifade bağlamında da zikretmiştir.

Müslim'de gelen bir habere göre Hz. Peygamber “Ben diğer nebilere altı şeyle üstün kıldım; Bana cevâmiu'l-kelim (özlü söz söyleme) verildi. Düşmana korku salmakla yardım olundum. Ganimetler bana helal kılındı. Yeryüzü bana temiz ve namazgâh kılındı. Ben yaratılanların hepsine resûl olarak gönderildim. Nebilik benimle son buldu” buyurmuştur.¹⁹¹ Bazı rivayetlerde ise diğer peygamberlere üstün kılınmasından bahsedilmeden Hz. Peygamber'e yukarıda sayılan vasıfların verildiği kaydedilmiştir.¹⁹² Kütüb-i Sitte dışındaki bazı kaynaklarda ise “Bana özlü söz söyleme verildi, benim için söz iyice kısa oldu” şeklinde, Kuşeyrî'nin zikrettiği metinle örtüşen rivayetler nakledilmiştir.¹⁹³

¹⁹⁰ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî I, 9.

¹⁹¹ Müslim, *Mesacid*, 5.

¹⁹² Buhârî, *Ta'bir*, 22; Müslim, *Mesâcid*, 5.

¹⁹³ Ebû Bekr Abdürrezzak b. Hemmâm, thk. el-Âzamî, *Musannef*, (Hind: el-Meclisü'l-İlmiyyü, 1983), Ehl-i Kitap, 10163; Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed, thk. Abdullah Haşim Yemani ed-Dârekutnî, *Sünen*, (Medine: Dârü'l-Mehâsin, 1966), V, 4275.

Kütüb-i Sitte’de Kuşeyrî’nin zikrettiği şekliyle bir metin bulunmamakla birlikte, zikredilen rivayetin ilk kısmı olan “*Bana özlü söz söyleme verildi*” cümlesi Buhârî,¹⁹⁴ Müslim¹⁹⁵ ve Tirmizî’de¹⁹⁶ geçmektedir.

Kuşeyrî’nin zikrettiği metne en yakın rivayetler ise Kütüb-i Tis’a’nın dışındaki eserlerden Ebû Davud’un *Merâsil*, Abdürrezzâk’ın *Musannef* ve Dârekutni’nin *Sünen*’inde bulunmakta olup sened ve metinleri şöyledir:

Ebû Dâvûd, (Muhammed b. Ubeyd > Hammâd > Eyyûb > Ebû Kılâbe) senediyle ve وَأَعْطِيَتْ جَوَامِعَ الْكَلِمِ وَخَوَاتِمَهُ، وَاخْتَصِرَ لِي الْحَدِيثَ اخْتِصَارًا¹⁹⁷ metniyle nakletmiştir.

Abdürrezzak, (Ma’mer > Eyyûb > Ebû Kılâbe) senediyle ve وَأَعْطِيَتْ جَوَامِعَ الْكَلِمِ وَخَوَاتِمَهُ، وَاخْتَصِرَ لِي الْحَدِيثَ اخْتِصَارًا¹⁹⁸ metniyle nakletmiştir.

Dârekutni, (Muhammed b. Mahled > Kâsım b. Fazl, Bezî’ > Zekeriyya b. Atiyye > Saîd b. Hâlid > Muhammed b. Osman > Amr b. Dînâr > İbn Abbas) senediyle ve وَأَعْطِيَتْ جَوَامِعَ الْكَلِمِ، وَاخْتَصِرَ لِي الْحَدِيثَ اخْتِصَارًا¹⁹⁹ metniyle nakletmiştir.

Senedlerin sahabe râvisini Abdürrezzak ve Ebû Dâvûd zikretmemiştir. Ebû Kılâbe’nin rivayeti Hz. Ömer’den maktu’ olarak nakletmiş olması rivayete zayıflık katmaktadır. Ayrıca Ebû Kılâbe hakkında Tabiîn’in büyüklerinden “sika” fakat çok irsal yaptığı söylenmiştir.²⁰⁰ Senedlerin ortak râvisi Eyyub hakkında ise “imâm” ve “sika”²⁰¹ denilmiştir.

¹⁹⁴ Buhârî, Ta’bir, 22.

¹⁹⁵ Müslim, Mesâcid, 5.

¹⁹⁶ Buhârî, Ta’bir, 22.

¹⁹⁷ Ebû Dâvûd, *Merâsîll*, thk. Şuâyb Ârnaûd, (Beyrut: Müessetü’r-Risâle, 1408), Tahâre, 455.

¹⁹⁸ Ebû Bekr Abdürrezzak b. Hemmâm, thk. El-âzamî, *Musannef*, (Hind: el-Meclisü’l-ilmîyyü, 1983), Ehl-i Kitap, 10163.

¹⁹⁹ Dârekutnî, *Sünen*, Nevadir, V, 4275.

²⁰⁰ İbn Sa’d, *Tabakât*, V, 183; Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, XIV, 545; İbn Hacer, *Takrîbü’t-tehzîb*, I, 508.

²⁰¹ İbn Hacer, *Takrîbü’t-tehzîb*, I, 158.

Her ne kadar Dârekutnî'nin senedinde sahabe râvisi İbn Abbas olarak zikredilmiş olsa da seneddeki râvilerden bazılarının bilinmediği ve tedlîs şüphesinden zayıf olduğu beyan edilmiştir.²⁰²

Netice olarak Kuşeyrî'nin tefsirinde zikrettiği “*Bana özlü söz söyleme verildi. Benim için söz iyice kısa oldu*” rivayetinin birinci kısmı müttetekun aleyh olup sahîhtir. İkinci kısmı ise ana hadis kaynaklarında bulunmayıp özellikle Ebû Dâvûd'un mürsel hadislerden oluşan eseri *el-Merâsil*'de bulunuyor olması irsal yapıldığını göstermektedir. Bu durum rivayete zayıflık katmaktadır. Diğer taraftan Elbânî de bu rivayetin senedindeki râvilerin sika olduklarını fakat Ebû Kılâbe ile Hz. Ömer arasındaki inkıta'dan dolayı isnadın zayıf olduğunu belirtmiştir.²⁰³

2.3.7. Doğruluğa Sarılmanın Gerekliği

أَصَبْتَ فَأَلْزَمَ

“Doğruluk üzeresin, ayrılma!”

Kuşeyrî, Bakara sûresinin 4. âyet-i kerîmesini tefsir ederken ahiretle ilgili konularda gaybı görmüş gibi Peygamberi tasdik etmek gerektiğine işaret ederek bu rivayeti kullanmıştır. Kuşeyrî aynı rivayeti, bu sûrenin 50. âyetini açıklarken iman noktasında mucizeleri açıkça gördükleri halde şüphe eden İsrailoğulları ile sadece duyarak iman eden Ümmet-i Muhammed'in farkını ortaya koyma bağlamında da zikretmiştir.²⁰⁴

Söz konusu rivayet Kütüb-i Tis'a'da bulunmamaktadır. Bununla beraber İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef*'inde, Abd b. Humeyd'in (ö. 249/863) *Müntehab*'ında, Bezzâr'ın (ö. 292/905) *Müsned*'inde ve Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'inde değişik metinlerle kaydedilmektedir. Bu kaynaklardaki senedler şöyledir:

²⁰² Muhammed Nâsırüddin Elbânî, *Silsieletü'l-ehâdisi'd-dâife ve'l-mevzûa*, (Dârü'l-Meârif, Riyad, 1992), VI, 393.

²⁰³ Elbânî, *Silsieletü'l-ehâdisi'd-dâife*, VI, 2864.

²⁰⁴ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî I, 58.

İbn Ebi Şeybe, (İbn Nümeyr > Mâlik b. Miğver > Zübeyd) senediyle (عَرَفْتُ وَأَمَنْتُ) şeklinde ayrıca (Yezîd b.Hârûn > Ebû Ma'ser > Muhammed b. Salih el-Ensârî) isnadıyla ve (إِنْ عَرَفْتُ فَأَلْزَمُ) lafzıyla nakletmiştir.²⁰⁵

Abd b. Humeyd, (Zeyd b. Hubâb > İbn Lehîa' > Halid b. Yezîd es-Seksekî > Saîd b. Ebi Hilâl el-Medenî > Muhammed b. Ebi'l-Cehm > Haris b. Mâlik el-Ensârî) senediyle ve (عَرَفْتُ فَأَلْزَمُ، ثَلَاثَ مَرَّاتٍ) metniyle nakletmiş ve Hz. Peygamber'in "Doğru yoldasın ayrılma" lafzını üç kere tekrar ettiğini zikretmiştir.²⁰⁶

Taberânî, (Muhammed b. Abdullah el-Hadramî > Ebû Kureyb > Zeyd b. Hubâb > İbn Lehîa' > Hâlid b. Yezîd es- Seksekî > Saîd b. Ebî Hilâl > Muhammed b. Ebi'l-Cehm > Hâris b. Mâlik el-Ensârî) senediyle ve (عَرَفْتُ فَأَلْزَمُ ثَلَاثًا) şeklinde kaydetmiştir.²⁰⁷

Bezzâr, (Ahmed b. Muhammed el-Leysî > Yusuf b. Atiyye > Sabit > Enes) senediyle ve *Letaiif*'teki rivayetin aynısı olan (أَصَبْتُ فَأَلْزَمُ) metniyle nakletmiştir.²⁰⁸

Taberânî rivayetin detaylı metnini şöyle nakletmektedir. Hz. Peygamber, Hâris'e "Nasıl sabahladın?" diye sorunca Haris, "Ben kesinکه Allah'a iman etmiş olarak sabahladım. Ben cennet ehlinin ziyaretleştiklerini, cehennem ehlinin ise havlaştıklarını ve Rabbimin arşının ortaya çıktığını görür gibiydim" diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) "Doğru yoldasın ayrılma"

²⁰⁵ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim İbn Ebî Şeybe, thk. Kemal Yusuf el-Hût, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsar*, (Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1409), İman ve'r-Rü'yâ, 6.

²⁰⁶ Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissi Abd b. Humeyd, *el-Müntehab min müsnedi Abd b. Humeyd*, thk. Mahmud Muhammed Halil Saidi, Subhi es-Samerrai, (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1988), 445.

²⁰⁷ Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdi b. Abdulmecîd es-Selefi, (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiye, 1415/1994), III, 266.

²⁰⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhalik el- Basri Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzar*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah ve diğerleri (Medine: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 1988-2009), XIII, 6948.

buyurmuştur.²⁰⁹ Kuşeyrî, bu rivayetin “Doğru yoldasın ayrılma” kısmını iktibas etmiştir.

İbn Ebi Şeybe'nin birinci rivayetinde sahabe râvisi Muhammed el-Ensârî, ikinci rivayette ise Zübeyd'dir. Abd b. Hümejd ve Taberânî'nin sahabe râvileri Haris b. Mâlik el-Ensârî, Bezzâr'ın sahabe râvisi ise Enes'dir. İbn Ebî Şeybe birinci rivayetinde Hz. Peygamber'in, Hâris b. Mâlik'e “Nasıl sabahladın?” diye sorduğunu, ikinci rivayette ise Avf b. Mâlik'e sorulduğunu belirtmektedir. Diğer kaynakların tamamında sorunun muhatabı Hâris'dir.

Abd b. Hümejd ve Taberânî'nin ortak râvisi İbn Lehiya'nın “muhtelid” ve “zaîfü'l-hadis” olduğu zikredilmiştir.²¹⁰ Ayrıca *Muntehab*'ın tahkikini yapan el-Adevî de Muhammed b. Salih el-Ensârî'nin Medine'nin küçük çocuklarından, Etbâu't-Tâbiîn'den olduğu “sadûk” ancak “hata yapan biri” olduğu için Elbânî'nin bu rivayeti “zayıf ve mürsel” saydığını kaydetmiştir.²¹¹ Fakat Elbânî'nin eserlerini incelediğimizde bu rivayet hakkında herhangi bir değerlendirme yapıldığına ulaşamadık.

Yukarıda zikredilen metinler anlam olarak birbirine çok yakın olsa da Kuşeyrî'nin zikrettiği metinle bire bir örtüşen Bezzar'ın rivayetidir. Bezzar'ın senedindeki râvilerden Enes b. Malik'in talebesi Sâbit, “sika”, “salih” ve Enes'in, Zührî'den sonraki en sağlam talebesi olarak nitelendirilirken,²¹² Sâbit'in talebesi Yusuf b. Atiyye ise “münkerü'l-hadis”, “zaîfü'l-hadis” ve Yahya b. Maîn tarafından “leyse bi şey” olarak kaydedilmiştir.²¹³

Son tahlilde, rivayetin Kütüb-i Sitte'nin dışındaki birçok eserde aynı anlama gelen değişik metinlerle bulunduğu, Kuşeyrî'nin rivayeti ile birebir örtüşen metnin ise

²⁰⁹ Tebarânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, III, 282.

²¹⁰ Ebû Ahmed b. Adiy el-Cürcânî, *el-Kâmil fi düâfai'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Alî Muhammed, (Beyrut: Kütübü'l-İlmiyye, 1997), V, 237.

²¹¹ Abd Hümejd, *Müntehab*, I, 360.

²¹² Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-ilmî ve'l-hadis*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, (Medine: Mektebetü Dâru'l-Medine-i Münevvere, 1985), 180; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, V, 347.

²¹³ İbn Ebî Hatim, *Cerh ve't-ta'dîl*; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XXXII, 445.

Bezzar'ın *Müsned*'inde zikredildiği, fakat bu rivayetin senedinde cerh edilen râvinin varlığı ve yukarıda yapılan değerlendirmeler de dikkate alındığında bu hadisin zayıf olduğu söylenebilir.

2.3.8. Hz. Ömer Hakkındaki Rivayet

لَقَدْ كَانَ فِي الْأَمَمِ مُحَدِّثُونَ فَإِنْ يَكُنْ فِي أُمَّتِي فَعَمْرُ

“Ümmetlerin içinde özel hitaba nail kimseler oldu. Eğer benim ümmetimden öyle biri varsa, o Ömer'dir.”

Kuşeyrî, Bakara sûresinin 7. âyetini tefsir ederken, bir şeyi mühürlemenin o şeyin içindekilerin dışarıya çıkamaması, dışındakilerin de içeri girememesi anlamına geldiğini, ehl-i küfür ve ehl-i dalalet kalpleri mühürlendiği için içeriye hidayetin girmesinin ve içlerindeki cehaletin dışarı çıkmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Kuşeyrî, salih kullara ise ise ilahî sırların vasıtasız geldiğine işaret ederek Hz. Ömer hakkındaki bu rivayeti zikretmiştir. Hadis kaynaklarında rivayetteki mazhariyetin, hakkı bulmak, isabetli karar vermek veya gerçeğin kalbe ilham olunması anlamlarına geldiği kaydedilmiştir.²¹⁴

Bu hadis Buhârî, Müslim ve Tirmizî'de geçmekte olup senedleri şöyledir:

Buhârî, (Abdülaziz b. Abdullah > İbrâhîm b. Sad > Ebihî > Ebû Seleme > Ebû Hüreyre) senediyle ve (مَنْ غَيْرِ أَنْ يَكُونُوا لَقَدْ كَانَ فِيْمَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، يُكَلِّمُونَ) (أَنْبِيَاءَ، فَإِنْ يَكُنْ مِنْ أُمَّتِي مِنْهُمْ أَحَدٌ فَعَمْرُ) metniyle nakletmiştir.²¹⁵

Müslim, (Ebû't- Tâhir Ahmed b. Amr b. Serh > Abdullah b. Vehb > İbrâhîm b. Sad > Sad b. İbrâhîm > Ebû Seleme > Âişe).²¹⁶

Tirmizî, (Kuteybe > Leys > İbn Aclân > Sad b. İbrâhîm > Ebû Seleme > Âişe).²¹⁷

Buhârî'de sahabe râvisi Ebû Hüreyre, Müslim ve Tirmizî'de ise sahabe râvisi Hz. Âişe'dir. Bütün senedlerin ortak râvisi Sa'd b. İbrahim hakkında “sika”, “fadıl”,

²¹⁴ Müslim, (Muhakkıknı notu, Muhammed Fuâd Abdülbakî), Fezâili Sahâbe, 23.

²¹⁵ Buhârî, Enbiyâ, 54.

²¹⁶ Müslim, Fezâili Sahâbe, 23.

²¹⁷ Tirmizî, Menâkıb, 17.

“abid”, ve “imam” denilmiştir.²¹⁸ Ayrıca Buhârî ve Müslim’in medar râvisi İbrahim b. Sa’d’ın da “sika” olduğu belirtilmiştir.²¹⁹

Tirmizî rivayeti “sahîh-hasen” olarak değerlendirmiştir.²²⁰ Netice olarak Hz. Ömer hakkındaki bu rivayet müttetekun aleyh olup sahîhtir.

2.3.9. Köle Borcu Olduğu Müddetçe Özgür Sayılmayacağı

الْمُكَاتَبُ عَبْدٌ مَا بَقِيَ عَلَيْهِ دِرْهَمٌ

“Kölenin bir dirhem bile borcu varsa halen köledir.”

Kuşeyrî, Bakara sûresinin 15. âyetini tefsir ederken iki zıddın bir arada bulunmasının mümkün olamayacağını, dolayısıyla mürid ile sıradanlığın bir araya getirilemeyeceğini ve tamamen âdetten kurtulmak gerektiğini açıklayarak bu rivayeti zikretmiştir.²²¹

Bu hadis Buhârî’de sahabeden başka senedleri verilmeden aşağıdaki metinle ve Hz. Âişe, Zeyd b. Sabit ve İbn Ömer’den mürsel olarak nakledilmiştir.²²²

وَقَالَتْ عَائِشَةُ: «هُوَ عَبْدٌ مَا بَقِيَ عَلَيْهِ شَيْءٌ» وَقَالَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ: «مَا بَقِيَ عَلَيْهِ دِرْهَمٌ» وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: «هُوَ عَبْدٌ
إِنْ عَاشَ وَإِنْ مَاتَ وَإِنْ جَنَى مَا بَقِيَ عَلَيْهِ شَيْءٌ»

Rivayetin Ebû Dâvûd ve Tirmizî’deki senedleri ise şöyledir:

Ebû Dâvûd, (Harun b. Abdillâh > Ebû Bedr > Ebû Utbe İsmail b. Ayyâş > Süleyman b. Süleym > Amr b. Şuayb > Ebihi (Şuyab b. Muhammed) > Ceddihî (Abdullah b. Amr b. el-Âs))²²³

Tirmizî, (Kuteybe > Abdül vâris b. Saîd > Yahya b. Ebî Üneyse > Amr b. Şuayb > Ebihi (Şuyab b. Muhammed) > Ceddihî (Abdullah b. Amr b. el-Âs).²²⁴

²¹⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 79; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, X, 243; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, I, 689.

²¹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 102; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, I, 66.

²²⁰ Tirmizî, *Menâkıb*, 17.

²²¹ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî I, 64.

²²² Buhârî, *Mükâtebe*, 4.

²²³ Ebû Dâvûd, *Itk*, 1.

Yukarıda da belirtildiği üzere Buhâr'i'de sahabe râvileri Hz. Âişe, Zeyd b. Sâbit ve İbn Ömer'dir. Ebû Davud ve Tirmizî'nin ilk rivayetindeki sahabe râvisi Şuayb'ın babasıdır. Yaptığımız araştırmalarda Şuayb'ın, Amr b. Âs'ın oğlu olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu iki kaynaktaki sahabe râvisinin meçhullüğü bizim açımızdan ortadan kalkmış bulunmaktadır.²²⁵

Ebû dâvûd ve Tirmizî'nin ortak râvisi Amr b. Şuayb'ın "İmam", "muhaddis" "sika" olduğu ve kendisiyle ihticac yapılabileceği belirtilmiş, bununla beraber babasından ve dedesinden yaptığı nakillerin tedlîs taşıma ihtimalinin de bulunduğu kaydedilmiştir.²²⁶

Bu rivayetin değişik sahabe kanallarıyla gelmiş olması önemlidir. Tirmizî hadisin "hasen" olduğuna hükmetmiş, ashabdan ehli ilimin bu sözle amel ettiklerini, Süfyân es-Sevrî, Şafiî, Ahmed ve İshak'ın da bu kavli tercih ettiklerini ifade etmiştir.²²⁷ Diğer taraftan son dönem muhakkıkları da rivayeti hasen olarak kaydetmişlerdir.²²⁸ Netice olarak rivayetin Buhârî'de bulunuyor olması sahîh olduğunu göstermektedir.

2.3.10. Her Şey Allah Teâlâ'ya Boyun Eğer

إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى إِذَا تَجَلَّى لَشَيْءٍ خُشِعَ لَهُ

"Muhakkak Allah Teâlâ bir şeye tecelli ettiği zaman o şey, kendisine boyun eğer."

Kuşeyrî, Bakara sûresinin 45. âyetini tefsir ederken, sabrın masivayı terk etmek, namazın ise Allah Teâlâ'nın huzurunda daimi boyun eğmek manasına geldiğini, fakat bu halin Hakk'ın tecellisine mazhar olanların dışındakilere çok ağır geleceğini belirterek bu rivayeti zikretmiştir.²²⁹

²²⁴ Tirmizî, Buyu', 35.

²²⁵ İbn Sad, *Tabakât*, V, 243; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XXII, 64.

²²⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XXII, 64; Zehebî, *Siyer*, V, 165; İbn Hacer, *Tabakatü müdellisîn*, thk. Asım b. Abdullah, (Umman: Mektebetü'l-Menâr, 1983), I, 34.

²²⁷ Tirmizî, Buyu', 35.

²²⁸ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl ed-Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Mükâtebe, 1; Ebû Dâvûd, thk. Şuayb Arnaût, Itk 1. (bk. Muhakkıkların notu)

²²⁹ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 87.

Buhârî, Müslim, Ebû dâvûd, İbn Mâce ve Nesâî’de değişik metinlerle şöyle bir rivayet zikredilir. Güneş tutulmasının yaşandığı bir gün, Hz. Peygamber iki rekât namaz kılıp tutulma hali geçinceye kadar dua eder bu durum geçince de “*Güneş ve ay insanlardan biri öldüğü için tutulmaz, bunlar Allah’ın ayetlerinden iki ayettir. Böyle bir durumla karşılaştığınız zaman bu hal geçinceye kadar namaz kılıp dua edin*” buyurmuştur.²³⁰

İbn Mâce ve Nesâî’de geçen başka bir haberde ise Efendimiz güneş tutulması geçinceye kadar namaz kılıp dua etmiş sonra da “*İnsanlar güneş veya ay tutulduğu zaman yeryüzünün ileri gelenlerinden birinin vefat ettiğini zannediyorlar. Bu iş öyle değil, hâlbuki ay ve güneş Allah’ın mahlûklarından ikisidir. Allah yarattığı bir şeye tecelli ettiği zaman o şey, O’na boyun eğer*” buyurmuşlardır. Kuşeyrî, bu rivayetin “*Allah yarattığı bir şeye tecelli ettiği zaman o şey, O’na boyun eğer*” kısmını iktibas etmiştir. Kuşeyrî’nin zikrettiği metin Kütüb-i Sitte’den İbn Mâce ve Nesâî’de geçmekte olup senedleri şöyledir:

İbn Mâce, (Muhammed b. el- Müsennâ ve Ahmed b. Sâbit ve Cemil b.Hasen > Abdülvehhab > Hâlidü el-Hezzâü > Ebi Kılâbe > Nu’mân b. Beşîr).²³¹

Nesâî, (Muhammed b. Beşşâr > Abdülvehhab > Hâlid > Ebi Kılâbe > Nu’mân b. Beşîr).²³²

Her iki rivayetin sahabe râvisi Numan b. Beşîr’dir. Rivayetlerin ibtidasındaki râviler hariç iki senedin tamamı aynı kişilerden oluşmaktadır. Nu’mân b. Beşîr’in talebesi konumunda olan Ebû Kılâbe’nin “ehedü’l-a’lâm”, oduğu fakat Nu’mân’dan işitmediği zikredilmiştir.²³³ Ahmed b. Hanbel’in söz konusu rivayetle ilgili senedlerin birinde Ebû Kılâbe ile Numan b. Beşîr arasında bir “recül” zikretmiş olması da Ebû Kılâbe’nin irsal yaptığı şüphesini doğurmaktadır.²³⁴ Bu durum isnadın zayıf olduğunu göstermektedir. Senedlerin ortak râvisi Abdülvehhab’ın ise sika fakat

²³⁰ Buhârî, Kusûf, 1; Müslim, Kusûf, 10.

²³¹ İbn Mâce, İkâmetü’s-sala, 152.

²³² Nesâî, Kusûf, 16.

²³³ Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, XIV, 542; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-tehzîb*, II, 340.

²³⁴ Ahmed b. Hanbel, X, 295; Buhârî, Meğâzî, 83; Müslim, Selâm, 46.

son zamanlarında bazen karıştırdığı belirtilmiştir.²³⁵ Nesâî rivayeti (Ebî Kılâbe> Kabîsa) tarikiyle de nakletmiştir.²³⁶

Netice olarak Hâkim'in hadisin Şeyhayn'in şartlarına uyduğunu belirtip "sahîh" kabul etmesi²³⁷ ve medar râvi hakkında yapılan olumlu değerlendirmeler ayrıca rivayet metninin önemli bir kısmının Sahîhayn'de yer almış olması da göz önünde bulundurularak bu hadisin sahîh olduğu söylenebilir.

2.3.11. "En yüce dost" Hadisi

الرَّفِيقُ الْأَعْلَى

"Hz. Peygamber hayatının son anında 'En yüce dost' diyordu."

Kuşeyrî Bakara sûresinin 51. âyetini tefsir ederken, Musâ'nın (a.s) ümmetini kardeşine emanet ettiğini fakat geri döndüğünde onları fitneye düşmüş halde bulduğunu, Hz. Peygamber'in ise Allah'a (c.c) tevekkül edip ümmetin yönetimini kimseye emanet etmediğini buna rağmen ümmetin sapkınlığa düşmediğine dikkat çekmiştir. Hz. Peygamber'in son anında "En yüce dost" diyerek vefat ettiğini ifade eden Kuşeyrî, "Yemin ederim ki bu ümmet her şeyden vazgeçer fakat tevhidden asla vazgeçmezler" diyerek açıklamasını bitirmiştir.²³⁸

Kaynaklarda Hz. Peygamber'in vefatı anında söylediği bu sözün detaylı metni Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, Hz. Âişe'den şöyle anlatılır. "Son anlarında Resûlullah'ın (s.a.) mübarek yüzleri zaman zaman sararıp nefesi daralıyordu. Bu durum zaman ilerledikçe daha da ağırlaştı ve ellerini yukarıya kaldırıp parmaklarıyla semaya doğru işaret ederek 'En yüce dosta', 'En yüce dosta' diye iki defa tekrar etti. Bunlar son kelamı idi. Elleri yana düşüp gözleri semaya dikili kaldı."²³⁹ Kuşeyrî bu rivayetin (الرَّفِيقُ الْأَعْلَى) kısmını alıntı yapmıştır.

²³⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, I, 633; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, II, 638.

²³⁶ Nesâî, *Sünenül-kübra*, Kusûf, 16.

²³⁷ Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi' Muhammed Hâkim en-Nisaburî, thk. Mustafa Abdülkadir Ata, *el-Müstedrek ale's-sahihayn*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), Kusûf, 8.

²³⁸ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 91.

²³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XL, 261.

Rivayet Buhârî’de dokuz ve Müslim’de iki yerde geçmekte olup birçok mutabî’ ve Şevâhidî bulunmaktadır.²⁴⁰ Bu kaynaklardaki âlî senedler şöyledir:

Buhârî, (Abdullah b. Sâlim > Zübeydî > Abdurrahman b. Kâsım > Kâsım > Âişe).²⁴¹

Müslim, (Züheyr b. Harb > İshak b. İbrâhîm > İshak > Cerir > A’meş > Ebî Duha > Mesrûk > Âişe).²⁴²

Nesâî, (Muhammed b. Vehb > el-Harrânî > Muhammed b. Seleme > İbn İshâk > Yakûb b. Utbe > Zührî > Ūrve > Âişe).²⁴³

Senedlerin sahabe râvisi Hz. Âişe’dir. Senedlerin kesiştiği (ortak) bir râvi yoktur. Hz. Âişe’nin Buhârî’de talebesi Kâsım, Müslim’de Mesrûk, Nesâî’de ise Urve’dir. Kâsım, Hz. Ebû Bekr’in oğlu Muhammed’in oğludur. Âişe annemizin terbiyesinde büyümüştür. Hakkında yaşadığı zamanda “Medine’nin en âlimi,” “hâfız” ve “hücce” denilmiştir.²⁴⁴ Mesrûk hakkında ise “sika” denmiştir.²⁴⁵ Mesrûk muhadramdan olup birçok sahabeden rivayette bulunmuştur. Ayrıca Âişe annemize hayranlığından kızının ismini Âişe koymuş ve Ebû Âişe olarak nisbelendirilmiştir.²⁴⁶ Urve hakkında ise sika, fakih denilmiştir.²⁴⁷

Sonuç olarak rivayetin çok sayıda şahidinin bulunması ve özellikle Sahîhayn’de nakledilmiş olması sahîh olduğunu göstermektedir.

²⁴⁰ Buhârî, Meğâzî, 83; Müslim, Fedâilü’s-Sahâbe, 85; Nesâî, *Sünenü’l-kübrâ*, VI, 391.

²⁴¹ Buhârî, Ashab, 5.

²⁴² Müslim, Selâm, 46.

²⁴³ Nesâî, *Sünenü’l-kübrâ*, VI, 390.

²⁴⁴ Zehebî, *Siyer*, V, 54.

²⁴⁵ İclî, *Ma’rifetü’s-sikât*, II, 273.

²⁴⁶ Bünyamin Erul, “Mesrûk”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), XXIX, 336.

²⁴⁷ İbn Hacer, *Takrîbü’t-tehzîb*, I, 674.

2.3.12. “Fetvayı kalbine danış” Hadisi

اسْتَفْتِ قَلْبَكَ

“Fetvayı kalbine danış”

Kuşeyrî, Bakara sûresinin 53. âyetini açıklarken, bu ümmetin kalbindeki nurun, hakla batılı ayırt etme yetisine sahip olduğunu ifade bağlamında bu hadisi zikretmiştir.²⁴⁸

Hadis kaynaklarında rivayetin sebebi vürûdu Vâbisa'nın (r.a) nakline göre şöyledir: Vâbisa der ki: ‘Hz. Peygamber’e, iyilik ve kötülük hakkında her şeyi sormak için yanına vardım. İki veya üç defa ‘Yanıma gel, yaklaş’ buyurdu. Meclisteki insanların üzerinden adımlarımı atıp giderken onlar, yerimde durmamı istiyorlardı. Fakat ben ‘Bırakın beni, bütün insanlardan bana daha sevgili olan Resûlullah’a (a.s) yakın olmak istiyorum’ dedim. Resûlullah’da (a.s) ‘Bırakın onu, ey Vabisa! Yaklaş’ buyurdu. Yanına yaklaşıp önüne oturdum. Bana ‘Senin niçin geldiğini ben mi söyleyeyim; yoksa sen mi soracaksın?’ deyince, ‘Siz söyleyin’ dedim. Hz. Peygamber ‘Sen iyilik ve kötülük hakkında soru sormak için geldin’ buyurdu. ‘Evet’ dedim. Bunun üzerine parmaklarını göğsüme dokundurarak ‘Ey Vabisa! Kalbine danış, nefesine danış’ buyurdu. Bunu üç defa tekrarladı. Sonra da şöyle devam etti, ‘İyilik nefsin yatıştığı şeydir. Kötülük ise insanlar sana fetva verseler bile, nefsi tirmalayan şeydir’” buyurdu.²⁴⁹

Bu rivayet, Kütüb-i Sitte’de geçmemektedir. Ancak Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde ve *Sünen-i Dârimî*’de zikredilmiş olup senedleri şöyledir:

Ahmed b. Hanbel, (Affân > Hammâd b. Seleme > Zübeyr Ebî Abdisselâm > Eyyüb b. Abdillâh b. Mikrez > Vâbisa).²⁵⁰

Dârimî, (Süleyman b. Harb > Hammâd b. Seleme > Zübeyr Ebî Abdisselâm > Eyyüb b. Abdillâh b. Mikrez > Vabisa).²⁵¹

²⁴⁸ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 91.

²⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIX, 532.

²⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIX, 532.

²⁵¹ Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, Buyu‘, 2.

Her iki senedin de sahabe râvisi Vâbisa'dır. Senedlerin ilk râvileri hariç diğerleri aynıdır. Vâbisa'nın talebesi Eyyüb b. Abdullah b. Mikrez'in Tabî'nin büyüklerinden olduğu, hakkında "hatib" denildiği fakat rivayetleri mürsel olarak naklettiği belirtilmiştir.²⁵² Ahmed b. Hanbel de bu rivayette Eyyüb'un Vâbisa'dan işitmediğine işaret etmiştir.²⁵³ Ortak râvi Hammad b. Seleme'yi, Yahya b. Maîn "sika" kabul etmiştir.²⁵⁴ Dârimî'nin hocası râvi Süleyman b. Harb hakkında "sika", "imam" ve "hafız", Ahmed b. Hanbel'in hocası Affan için de "sika" "mutkin" ve "metîn" denilmiştir.²⁵⁵

Seneddeki sika râvilerin varlığıyla beraber yukarıda zikredilen irsal şüphesinden dolayı rivayet zayıf görülebilir. Nitekim Dârimî'nin *Süneni*'ni tahkik eden Hüseyin Selîm Esed'de râvi Zübeyr Ebû Abdisselâm'ın Eyyüb'ten işitmediğini mürsel olarak naklettiği için isnadın zayıf olduğunu kaydetmiştir.²⁵⁶ Bununla beraber Elbânî bu rivayete "hasen" kaydını düşmüştür.²⁵⁷

2.3.13. Müminin Feraseti Hakkındaki Rivayet

اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ

"Müminin ferasetinden (kavrayışından) sakın! Zira o, Allah'ın nuruyla bakar."

Kuşeyrî, Bakara sûresinin 53. âyetini açıklarken müminin kalbindeki nura dikkat çekmiş, ehl-i imanın bu firâset ile hakla batılı birbirinden ayırdığını ifade bağlamında yukarıdaki rivayeti zikretmiştir.²⁵⁸

²⁵² Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, III, 479.

²⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIX, 532.

²⁵⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, I, 262.

²⁵⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 30; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, I, 681.

²⁵⁶ Dârimî, *Sünen*, Buyu', 6.

²⁵⁷ Muhammed Nâsirüddin Elbânî, *Sahihü'l-câmiü's-sağîr ve ziyâdetühü*, (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1986), I, 224.

²⁵⁸ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 91.

Kütüb-i Sitte'den sadece Tirmizî'de bulunan bu hadisin ardından, Hz. Peygamber'in “İşte bunda ibret alacak olanlar için dersler vardır” âyet-i kerîmesini okuduğu kaydedilmektedir.²⁵⁹ Rivayetin senedi şöyledir:

Tirmizî, (Muhammed b. İsmail > Ahmed b. Ebi Tayyib > Mus'ab b. Sellâm > Amr b. Kays > Atiyye > Ebû Sâid el-Hudrî).²⁶⁰

Aynı rivâyet Taberânî de iki ayrı senedle nakledilmekte olup isnad zincirleri şöyledir:

Taberânî, (Mahmûd > Abdülhamid b. Beyân > Muhammed b. Kesîr el-Kufî > Amr b. Kays > Atiyye > Ebû Saîd el-Hudrî) ve (Bekr b. Sehl > Abdullah b. Sâlih > Muaviye b. Salih > Râşid b. Sa'd > Ebû Umâme).²⁶¹

Tirmizî ile Taberânî'nin ilk senedindeki sahabe râvisi Ebû Saîd el-Hudrî'dir. Taberânî'nin diğer senedindeki sahabe râvisi ise Ebû Umâme'dir. Tirmizî senedinde dikkat çeken önemli bir isim Tirmizî'nin hocası Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm el-Buhârî'dir. Buhârî'nin hadisteki otoritesi ise malumdur.²⁶²

Tirmizî ile Taberânî'nin ilk senedindeki Ebû Sâid'in talebesi Atiyye, “zaîfü'l-hıfz”, “müdehlis”, “sadûk” fakat çok hata yapan biri olarak kaydedilmiş, ayrıca Zehebî Atiyye'nin “zayıf” olduğunu belirtmiştir.²⁶³ Ortak râvi Amr b. Kays ise “sika” olarak değerlendirilmiştir.²⁶⁴

Taberânî'nin Ebû Umâme tarikiyle naklettiği ikinci senede gelince; râvi Bekr b. Sehl'in “zaîfü'l-hadis”,²⁶⁵ Abdullah b. Sâlih'in “sadûk” fakat “kesîrü'l-galat” ve

²⁵⁹ Hicr, 15/75.

²⁶⁰ Tirmizî, Tefsîr, 15.

²⁶¹ Taberânî, *Mü'cemü'l-evsat*, III, 312; VIII, 23; Taberânî, *Mü'cemü'l-kebîr*, VIII, 102.

²⁶² İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1973), IX, 113; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XXIV, 430; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, III, 508.

²⁶³ Zehebî, *el-Kâşif*, III, 421; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, I, 680.

²⁶⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, III, 299.

²⁶⁵ İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, thk, Abdülfettah Ebû Gudde, (Dârü'l-Beşâirü'l-İslâmiye, 2002), II, 344.

bazende gafleti olduğu belirtilmiştir.²⁶⁶ Muaviye b. Salih “sadûk” ve “sahibü'l-evham”,²⁶⁷ Râşid b. Sa'd ise “sika” ve “kesîrül irsal” olarak kaydedilmiştir.²⁶⁸

Netice olarak her iki senedde de yer alan Atiyye'nin cerh edilmesinden kaynaklı zayıflık söz konusudur. Her ne kadar bu rivayette Tirmizî'nin hocası Buhârî olsa da bu rivayet *Sahîh-i Buhârî*'de yer almamıştır. Tirmizî bu rivayete “garib” hükmü vermiştir.²⁶⁹

Taberânî'nin başka kanalla rivayet ettiği diğer senedde ise Muaviye b. Salih'ten başka hiç kimsenin Râşid b. Sa'd'dan nakil yapmadığı dolayısıyla Muaviye b. Salih'in teferrüd ettiği kaydedilmiştir.²⁷⁰ Ayrıca söz konusu senedde bazı râviler hakkında yukarıda zikrettiğimiz olumsuz değerlendirmeler dikkate alındığında Taberânî'nin ikinci rivayeti de zayıf görülmektedir. Diğer taraftan Elbânî de rivayetin farklı tariklerini detaylı bir şekilde tetkik etmiş sonuçta zayıf olarak değerlendirmiştir.²⁷¹

2.3.14. Görüldüklerinde Allah Teâlâ'yı Hatırlatanlar ile İlgili Rivayet

أَوْلِيَاءَ اللَّهِ الَّذِينَ إِذَا رُؤُوا ذُكِرَ اللَّهُ

“Allah'ın velileri öyle kimselerdir ki görüldüklerinde Allah Teâlâ hatırlanır.”

Kuşeyrî, Bakara sûresinin 70. âyetini tefsir ederken ineğin, rengiyle insana sürûr vermesini, hal ehlinin kalbinin mest olmasına benzetmiştir. Hakk dostlarının yüce makamlara ulaştıklarını, onları görenlerin Hakk'ı hatırlayıp, Allah Teâlâ'yı zikredeceklerini haber veren bu rivayeti kaydetmiştir.²⁷²

²⁶⁶ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, I, 515.

²⁶⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, I, 955.

²⁶⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, IX, 8.

²⁶⁹ Tirmizî, *Tefsîr*, 15.

²⁷⁰ Ebû Ahmed b. Adiy el-Cürcânî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed, (Kütübü'l-ilmîyye: Beyrut, 1997), VIII, 145.

²⁷¹ Elbânî, *Silsieletü'l-ehâdisi'd-dâife*, IV, 299.

²⁷² Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 98.

Kütüb-i Sitte'den sadece İbn Mâce'de geçen bir rivayete göre Hz. Peygamber “*Size en hayırlılarınız kimlerdir, haber vereyim mi?*” diye sordu. Bunun üzerine “Evet ya Resûlullah” denildi. Hz. Peygamber’de “*Onlar öyle kimselerdir ki görüldükleri zaman Allah Teâlâ akla gelir*” buyurdular.²⁷³

İbn Mâce bu rivayeti (Süveyd b. Sâîd > Yahya b. Süleym > İbn Huseyn > Şehr b. Havşeb > Esmâ bt. Yezîd) senediyle ve (*خِيَارُكُمْ الَّذِينَ إِذَا رُءُوا، ذُكِرَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ*) metniyle nakletmiştir.²⁷⁴

Söz konusu rivayet, ayrıca *Müsned*'de, **Ahmed b. Hanbel**, (Süfyân > İbn Ebî Huseyn > Şehr b. Havşeb > Abdurrahman b. Ganem) senediyle ve (*خيار عباد الله الذين إذا رءوا ذكر الله*) metniyle zikredilmiştir.²⁷⁵

Rivayetin İbn Mâce'de sahabe râvisi Esmâ bt. Yezîd'dir. Ahmed b. Hanbel'de ise rivayet tabiinden Abdurrahman b. Ganem tarafından mürsel olarak nakledilmiştir.

Ortak râvi İbn Ebî Husayn'nın “sadûk” ve “sika” olduğu ancak bazen hata yaptığı belirtilmiştir.²⁷⁶ Ebû Husayn'nın hocası Şehr b. Havşeb'in ise “leyse bikaviyyi”, “sadûk” fakat “kesîr'ül-irsal” olduğu” belirtilmiştir.²⁷⁷

Netice itibariyle her iki sened dikkate alındığında, Şehr b. Havşeb'in zayıflığına dikkat çeken değerlendirmeler yanında Abdurrahman b. Ganem'in mürsel olarak rivayeti nakletmiş olması hadisin zayıf olduğunu göstermektedir. Nitekim Şuayb Arnaût ile Elbânî de bu rivayeti zayıf olarak değerlendirmişlerdir.²⁷⁸

²⁷³ İbn Mâce, Zühd, 4.

²⁷⁴ İbn Mâce, Zühd, 4.

²⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 18281.

²⁷⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XV, 279; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, I, 526.

²⁷⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, I, 441.

²⁷⁸ Muhammed Nâsîrüddin Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahîha*, (Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1995), IV, 1733; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIX, 521.

2.3.15. “Faydasız ilimden sana sığınırım” Hadisi

أَعُوذُ بِكَ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ

“Faydasız ilimden sana sığınırım.”

Kuşeyrî, Bakara sûresinin 102. âyetini tefsir ederken Harut ve Marut’un kıssasına değinmiş, her şeyi öğrenmeye çalışmanın övünülecek haslet olsa da zarar veren ilimden uzak durmanın, hatta zararlı ilimden Allah Teâlâ’ya sığınmanın gerektiğine dikkat çekerek bu rivayeti zikretmiştir.²⁷⁹

Kütüb-i Sitte’de benzer metinlerle birçok yerde Hz. Peygamber’in “Allah’ım, doymayan nefisten, korkmayan kalpten, faydasız ilimden ve kabul olunmayan duadan sana sığınırım” diye dua ettiği nakledilmektedir. Kuşeyrî bu duadan ilgili kısmı iktibas yapmıştır.

Rivayetin geçtiği kaynakların âlî isnadları şöyledir:

Müslim, (Ebû bekr b. Şeybe ve İshak b. İbrahim ve Muhammed b. Abdillâh b. Nemir > İshak > Ebû Mûaviye > Asım > Abdillâh b. Haris > Ebi Osman Nehdî > Zeyd b. Erkam).²⁸⁰

İbn Mâce, (Ebû Bekr b. Ebi Şeybe > Ebû Halid el- Ahmer > ibn. Aclâne > Saîd b. Ebi Sâîd > Ebû Hüreyre).²⁸¹

Ebû Dâvûd, (Kuteybe b. Saîd > leys > Saîd b. Ebî Saîd el – Makberî > Abbâd b. Ebî Saîd > Ebû Hüreyre).²⁸²

Tirmizî, (Ebû Kureyb > Yahya b. Âdem > Ebî Bekr b. Ayyâş > Â’miş > Amr b. Mürre > Abdullah b. Haris > Züheyr b. Akmer > Abdullah b. Amr).²⁸³

Nesâî, (Muhammed b. Âdem > Ebû Hâlid > Muhammed b. Âclân > Saîd > Ebû Hüreyre).²⁸⁴

²⁷⁹ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 110.

²⁸⁰ Müslim, *Zikr ve Duâ*, 73.

²⁸¹ İbn Mâce, *İftitahü’l-kitap*, 23.

²⁸² Ebû Dâvûd, *Salat*, 32.

²⁸³ Tirmizî, *Da’vat*, 68.

Rivayetin sahabe râvileri Müslim’de Zeyd b. Erkam, Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Nesâî’de Ebû Hüreyre, Tirmizî’de ise Abdullah b. Amr’dır. Müslim ile İbn Mâce’nin hocası ve senedlerin ortak râvisi Ebû Bekr b. Ebi Şeybe “sika”, “hafız” ve “sahibü tesânif,²⁸⁵ İbn Mâce, Ebû Dâvûd ve Nesâî senedlerinde yer alan Ebû Hüreyre’nin talebesi Saîd b. Ebi Sâîd’in ise “sadûk” ve “sika” olmakla beraber bazen Hz. Âişe’den irsal yaptığı belirtilmiştir.²⁸⁶

Rivayetin değişik tariklerden gelmiş olması önemlidir. Tirmizî rivayeti “hasen-sahîh” kabul etmiştir.²⁸⁷ Ayrıca Elbânî de rivayeti “sahîh” olarak kaydetmiştir.²⁸⁸ Netice olarak hadis Müslim’de mevcut olup sahîhtir.

2.3. 16. Sahabelerin Hz. Peygamberi Son Derece Dikkatle Dinledikleri

كَأَنَّ عَلَى رُءُوسِهِمُ الطَّيْرُ

“Onun huzurunda başları üzerinde kuş varmış gibiydiler.”

Kuşeyrî, Bakara sûresinin 108. âyetini tefsir ederken İsrailoğulları’nın Hz. Mûsa’ya eziyet ettiklerini, Müslümanların ise eski kavimlerin yaptıkları yanlışlara düşmeyip Hz. Peygamber’e son derece saygılı ve dikkatli davrandıklarını haber veren bu rivayeti zikretmiştir.²⁸⁹

Söz konusu rivayet Kütüb-i Sitte’den Buhârî, Ebû Dâvûd ve Nesâî’de geçmekte olup senedleri şöyledir:

Buhârî, (Muhammed b. Sinan > Fülejh > Hilâl > Atâ b. Yesâr > Ebî Saîd el- Hudrî (r.a).²⁹⁰

Ebû Dâvûd, (Hafs İbn Ömer en-Nemerî > Şu’be > Ziyâd b. İlâka > Üsâme b. Şerîk).²⁹¹

²⁸⁴ Nesâî, İstiâza,

²⁸⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-tehzîb*, II, 419; İbn Hacer, *Takrîbü’l-tehzîb*, I, 540.

²⁸⁶ İbn Hacer, *Takrîbü’l-tehzîb*, I, 379.

²⁸⁷ Tirmizî, *Da’vat*, 68.

²⁸⁸ Elbânî, *Sahihü’l-câmiü’s-sağîr ve ziyâdetühü*, I, 276.

²⁸⁹ Kuşeyrî, *Letaifü’l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 113.

²⁹⁰ Buhârî, *Cihâd*, 37.

Nesâî, (İsmail b. Mesûd > Muhammed b. Abdi'l-A'lâ > Hâlid > Şu'be > Ziyad b. Îlâka > Üsâme b. Şerîk).²⁹²

Rivayetin Buhârî'deki sahabe râvisi Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Dâvûd ve Nesâî'deki sahabe râvisi ise Üsâme b. Şerik'dir. Ebû Dâvûd ve Nesâî senedlerinin ortak râvilerinden Şu'be'nin "hafız", "sika" ve "mutkin,"²⁹³ Şu'be'nin hocası Ziyâd b. Îlâka ise "sika", "sadûk" olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Ziyâd b. Îlâka'nın İbn Mesûd'a yetiştigi, birçok kimseden rivayette bulunduğu ve birçok kimsenin de kendisinden rivayet ettiği kaydedilmiştir.²⁹⁴

Netice olarak Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin senedlerindeki ortak râvi ve hocası hakkında yapılan olumlu değerlendirmeler ve özellikle rivayetin Buhârî de bulunuyor olması bu hadisin sahîh olduğunu göstermektedir.

2.3.17. "Yarım hurmayla da olsa ateşten korunun" Hadisi

إَتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ

"Yarım hurmayla da olsa ateşten korunun"

Kuşeyrî, Bakara sûresinin 123. âyetini izah ederken, Allah Teâla'nın ahirette düşmanlarından hiçbir şeyi kabul etmeyeceğini, dostlarının ise en ufak hayırlarını kabul edeceğini haber verip azıcık iyiliğin bile çok önemli olduğunu bildiren bu rivayeti zikretmiştir.²⁹⁵

Söz konusu rivayet Kütüb-i Sitte'de değişik metinlerle birçok yerde geçmektedir. Rivayetin bulunduğu kaynakların senedleri şöyledir:

Buhârî, (A'meş > Amr > Hayseme > Adiy b.Hatim).²⁹⁶

Müslim, (Muhammed b. Müsenna ve İbn Beşşâr > Muhammed b.Cafer > Şûbe > Amr b.Merre > Hayseme > Adiy b.Hatim).²⁹⁷

²⁹¹ Ebû Dâvûd, Tıb, 1.

²⁹² Nesâî, *Sünenü'l-kübra*, 7511.

²⁹³ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, I, 436.

²⁹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 540; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, I, 347.

²⁹⁵ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 119.

²⁹⁶ Buhârî, *Rikak*, 49.

İbn Mâce, (Ali b. Muhammed > Vekî' > Â'meş > Hayseme > Adıyy b. Hâtım).²⁹⁸

Tirmizî, (Hennâd > Ebû Muâviye > Â'meş > Hayseme > Adıyy b. Hâtım).²⁹⁹

Nesâî, (Nasr b. Ali > Halid > Şu'be > Muhil > Adıyy b. Hâtım).³⁰⁰

Bütün kaynaklarda sahabe ravîsi Adıyy b. Hâtım'dır. Adıyy'in talebeleri ise Buhârî, Müslim, İbn Mâce ve Tirmizî'de Hayseme'dir. Hayseme'nin "sika" ve "salih" olduğu söylenmiştir.³⁰¹ Rivayetin diğer ortak râvisi A'meş'inde "sika", "imam" "şeyhü'l-İslâm", "şeyhü'l-muhaddisîn" olduğu fakat bazen irsal yaptığı belirtilmiştir.³⁰²

Tirmizî bu rivayeti "sahîh-hasen" olarak kaydetmiştir.³⁰³ Neticede "Yarım hurmayla da olsa ateşten korunun" hadisi müttefekun aleyh olup sahîhtir.

2.3.18. "Ümmetim, ümmetim" Hadisi

وَكُلُّ أَحَدٍ يَقُولُ يَوْمَئِذٍ نَفْسِي نَفْسِي وَنَبِيَّنَا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: أُمَّتِي أُمَّتِي

O gün herkes nefsim nefsim derken Peygamberimiz "Ümmetim ümmetim" diyecektir.

Kuşeyrî, Bakara sûresinin 123. âyetini tefsir ederken, ahirette kâfirlere kimsenin yardım etmeyeceğini, ayrıca herkesin nefsi nefsi dediği bir zamanda Hz. Peygamber'in "Ümmetü ümmetü" diyeceğini anlatmış ve Hz. Peygamberin ümmetine şefâat edeceğine dair bu rivayeti zikretmiştir.³⁰⁴

Bu hadis Kütüb-i Sitte'den sadece Buhârî ve Müslim'de geçmektedir. Buhârî'de geçen rivayete göre, Mâ'bed b. Hilâl el-Anezî bir toplulukla beraber Enes b. Mâlik'e

²⁹⁷ Müslim, Zekât, 66.

²⁹⁸ İbn Mâce, Zekât, 28.

²⁹⁹ Tirmizî, Kıyamet, 1.

³⁰⁰ Nesâî, Zekât, 63.

³⁰¹ İclî, es-Sikât, I, 338.

³⁰² İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 146; Zehebî, *Siyer*, VI, 227; İbn Hâcer, *Tehzîbü't-tehzîb*, II, 109; Zehebî, *Siyer*, VI, 227.

³⁰³ Tirmizî, Kıyamet, 1.

³⁰⁴ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk, Besyûnî, I, 120.

(r.a), gittiklerini ve “şefaât hadisini” sorduklarını, Enes’in de şöyle cevap verdiğini zikretmektedir. “Peygamberimiz buyurdular ki, *‘İnsanlar, kıyamet günü Hz.Adem, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa’dan şefaât talebinde bulunacaklar. Ancak hiçbiri bu talebe cevap veremeyecek sonra insanlar bana gelecekler ve ben de Allah Teâla’ya her türlü hamd ve senada bulunup secdeye varacağım. Rabbim bana ‘Başımı kaldır, dilediğini söyle ve ne dilersen talebin yerine getirilecek’ buyuracak. Ben de ‘Ey Rabbim ümmetimin affını istiyorum, ümmetimin affını istiyorum’, diyeceğim. Rabbim de ‘Git kalbinde buğday tanesi kadar iman olanları ateşten çıkar’ buyuracak.*” Kuşeyrî bu rivayetin “Ümmetimi istiyorum, ümmetimi istiyorum” kısmını alıntı yapmıştır.

Bu hadis ayrıca Müslim’de de birçok defa geçmekte olup her iki eserin âli senedleri şöyledir:

Buhârî, (Süleyman b. Harb > Hammâd b. Zeyd > Mâ’bed b.Hilâl el-Anezî > Enes b. Mâlik).³⁰⁵

Müslim’in âli senedi, (Ebû Rebî’ el-Atekî > Hammâd b. Zeyd > Mâ’bed b.Hilâl el-Anezî > Said b. Mensur > Enes b. Mâlik).³⁰⁶

Her iki senedin sahabe râvisi Enes b. Mâlik’dir. Ortak râvi ise Hammâd’dır. Hammâd hakkında “sabit”, “hâfız” ve “muhaddisü’l-vakt” denilmiş ayrıca “sika” olduğu belirtilmiştir.³⁰⁷ Rivayet müttefekun aleyh olup sahîhtir.

2.3.19. “Bir parmak ucu yaklaşırsam yanarım” Rivayeti

لَوْ دَنَوْتُ أَنْمَلَةً لَأَحْتَرَقْتُ

“Bir parmak ucu yaklaşırsam yanarım”

Kuşeyrî, Bakara sûresinin 124. âyetini tefsir ederken, ateşe atıldığında Cebrâil’in Hz. İbrahim’e gelip “Bir ihyiyacın var mı?” diye sorduğunu, fakat miraç gecesinde Cebrâil’in, bir noktadan sonra Hz. Peygamber’e eşlik bile edemediğini, aciz kaldığını

³⁰⁵ Buhârî, Tevhîd, 36.

³⁰⁶ Müslim, İmân, 322.

³⁰⁷ Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, XXVIII, 240; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-tehzîb*, X, 225.

ifade ederek yukarıdaki rivayeti zikretmiştir.³⁰⁸ Kuşeyrî bu iki olayda Cebrail'in gösterdiği tepki üzerinden bir değerlendirme yaparak Hz. Peygamber'in farkını ortaya koymaya çalışmıştır.

Miraç hadisesi ile alakalı rivayetler Buhârî ve Müslim'de yer almaktadır.³⁰⁹ Fakat Kuşeyrî'nin zikrettiği “*Bir parmak ucu yaklaşısam yanarım*” kısmı Kütüb-i Sitte'de bulunmamaktadır.

Söz konusu rivayet *Hilyetü'l-evliyâ* ile *Mu'cemü'l-evsat*'ta zikredilmiştir.³¹⁰ Ayrıca birçok tefsir kitabında da bu rivayet yer almaktadır. Bu kaynaklarda geçen habere göre Hz. Peygamber'in, Cebrâil'e, “*Rabbini gördün mü?*” diye sorduğunu Cebrâil'inde “*Rabbim'le benim aramda nurdan yetmiş perde vardır o perdelerden en yakındakini görsem yanarım*”³¹¹ veya “*en yakındakine yaklaşırsam yanarım*”³¹² şeklinde cevap verdiği nakledilmektedir. Kuşeyrî bu rivayeti “*Bir parmak ucu yaklaşırsam yanarım*” şeklinde ifade etmiştir.

Rivayetin bulunduğu eserlerin senedleri şöyledir:

Taberânî, (Muhammed b. Amr > Yahya b. Süleyman el-Cu'fî > Amr b. Osman > Ebû Müslim > A'meş > Enes b. Mâlik).³¹³

İsfahânî, (Abdullah b. Cafer > İsmâil b. Abdullah > Huseyn b. Hafs > Ebû Müslim > A'meş > Enes b. Mâlik).³¹⁴

Her iki senedin sahabe râvisi Enes b. Mâlik'tir. Enes'in talebesi ise A'meştir. A'meş'in “sika” ve zamanında Kûfe'nin muhaddisi olduğu fakat bazen irsal yaptığı

³⁰⁸ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 121.

³⁰⁹ Buhârî, *Bed'ü'l-halk*, 6; Müslim, *İmân*, 259.

³¹⁰ Taberânî, *Mu'cemü'l-evsat*, VI, 278; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliya ve tabakatü'l-asfiya*, (Kahire: Matbaatü's-Saade, 1974), V, 55.

³¹¹ Taberânî, *Mu'cemü'l-evsat*, VI, 278.

³¹² İsfahânî, *Hilyetü'l-evliya*, V, 55.

³¹³ Taberani *Mu'cemül evsat*, VI, 6407.

³¹⁴ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliya*, V, 55.

belirtilmiştir.³¹⁵ Diğer taraftan ortak râvi Ebû Müslim ise “zayıf” ve hata yapan biri olarak değerlendirilmiştir.³¹⁶

Netice itibariyle Sahîhayn’de isra hadisesi detaylı olarak anlatılmasına rağmen Cebrâil’e atfedilen “*Bir parmak ucu yaklaştım yanarım*” cümlesinin geçmemiş olması, bu cümlenin bulunduğu ve yukarıda isimlerini zikrettiğimiz kaynakların ise senedlerinde cerh edilmiş râvinin varlığı bu rivayetin zayıf olduğunu göstermektedir. Nitekim Elbânî de rivayeti zayıf olarak kaydetmiştir.³¹⁷

2.3. 20. “Allah’ı en iyi bileniniz benim” Hadisi

أَنَا أَعْلَمُكُمْ بِاللَّهِ

“Allah’ı en iyi bileniniz benim.”

Kuşeyrî, Bakara sûresinin 131. âyetini izah ederken Hz. İbrâhim’in “*Teslim ol*” emrine, “*Boyun eğdim*”³¹⁸ diye cevap verdiğini ve bu samimiyeti sebebiyle birçok imtihandan geçirildiğini belirtmiştir. Hz. Muhammed hakkında ise Allah Teâlâ’nın “*Peygamber iman etti*”³¹⁹ buyurduğunu, buradaki “imanın”, “bilme” anlamına geldiğini ifade etmiş, ayrıca Hz. Peygamber’in yüce bir ilme sahip olduğunu bildiren “*Allah’ı en iyi bileniniz benim*” hadis-i şerifini zikretmiştir.³²⁰

Bu hadis, Kütüb-i Sitte’den Buhârî ve Müslim’de geçmektedir. Sahîhayn’de zikredilen habere göre Hz. Âişe şöyle anlatmaktadır. “Allah’ın resûlü ashabına bir şey emredeceği zaman, güç yetirebilecekleri işleri onlara emrederdi. Bazen ashâb ‘Ey Allah’ın resulü! ‘Bizler senin konumunda değiliz. Senin geçmiş ve gelecek günahların bağışlanmıştır’ derlerdi. Hz. Peygamber bu duruma son derece kızar ve bu öfkesi yüzünden anlaşılır olduğu halde “*Allah’a karşı en takvalı olanınız ve onu en iyi bileniniz benim*” buyururdu.

³¹⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’ta’dil*, IV, 146; İbn Hâcer, *Tehzîbü’t-tehzîb*, II, 109.

³¹⁶ İbn Hâcer, *Takrîbü’t-tehzîb*, I, 638.

³¹⁷ Elbânî, *Zaifü’l-camiü’s-sağîr ve ziyâdetühü*, I, 472.

³¹⁸ el-Bakara, 2/131.

³¹⁹ el-Bakara, 2/284.

³²⁰ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 127.

Bu rivayetin Buhârî ve Müslim'deki isnadları şöyledir:

Buhârî, (Muhammed b. Selam > Abde > Hişam > Ebihi > Âişe) tarikiyle de nakletmiştir.³²¹

Müslim, (Züheyr b. Harb > Cerîr > Âmeş > Ebî Duha > Mesrûk > Âişe) senediyle ve **أَعْلَمُهُم بِاللَّهِ** lafzıyla zikretmiştir.³²²

Rivayetin sahabe râvisi Hz. Âişe'dir. Buhârî ve Müslim'de, Hz. Âişe'den tahammül eden râvi Mesrûk'tur. Mesrûk "sika" kabul edilmiştir.³²³ Zehebî'ye göre "imam" ve "kudve" sayılmıştır.³²⁴ Neticede hadis müttefekun aleyh olup sahîhtir.

2.3.21. İnanan Herkesin Hz. Peygamber'in Sancağı Altında Toplanacağı

أَدَمُ وَمَنْ دُونَهُ تَحْتَ لِوَائِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ

"Âdem ve onun dışındakiler kıyamet günü benim sancağımın altında olacaklardır."

Kuşeyrî, Bakara sûresinin 136. âyetini açıklarken Hz. Peygamber'in kendisinden önceki peygamberlere iman ettiği için diğer peygamberlere yapılan bütün ikramlardan istifade edeceğini zikretmiş, ayrıca Hz. Peygamber'in ahirette herkese yardımda bulunacağını bildiren yukarıdaki rivayeti kaydetmiştir.³²⁵

Kütüb-i Sitte'den sadece Tirmizî'de gelen bir habere göre Hz. peygamber *"Övünmek için söylemiyorum, Kıyamet günü yer yarıldığında ondan ilk çıkacak âdemoğlu benim. İlk olarak şefaati kabul olunacak da benim. O gün livâü'l-hamd (hamd sancağı) elimde olacak ve onun altında Âdem ve ondan sonra gelenler (müminler) bulunacaklardır"* buyurmuştur.³²⁶ Kuşeyrî bu rivayetten söz konusu kısmı alıntı yapmıştır. Rivayetin senedi şöyledir:

³²¹ Buhârî, İman, 12.

³²² Müslim, Fedâil, 127.

³²³ İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, V, 456; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, X, 110.

³²⁴ Zehebî, *Siyer*, IV, 63.

³²⁵ Kuşeyrî, *Letaifü'l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 129.

³²⁶ Tirmizî, Tefsir, 16; Menâkıb, 1.

Tirmizî, (İbn Ebî Ömer > Süfyân > Ali b. Zeyd b. Cüdân >Ebû Nadre >Ebû Saîd).³²⁷

Rivayetin sahabe râvisi Ebû Sâid el-Hudrî'dir. Ebû Saîd'in talebesi Ebû Nadre'nin (el-Münzir b. Mâlik b. Kata') sika,³²⁸ Ali b. Zeyd b. Cüdân ise "zaîfü'l-hadîs" olduğu belirtilmiş³²⁹ fakat Tirmizî tarafından "sadûk" kabul edilmiştir.³³⁰ Süfyân'ın (Süfyân b. Uyeyne), "sika", "hasenü'l-hadîs" ve Zührî'nin en sağlam râvisi olduğu belirtilmiş,³³¹ İbn Ebî Ömer hakkında "imam", "muhaddis", "hâfız", "şeyhü'l-Harem" ünvanları kullanılmakla birlikte "salih fakat gafleti olan biriydi" denilmiştir.³³²

Buhârî, Müslim ve Ahmed b. Hanbel'de söz konusu rivayete aynı muhtevaya sahip hadisler bulunmakla beraber, bu rivayetlerde Hz. Peygamber'in sancağından bahsedilmemektedir.³³³

Hâkîm, rivayetin Şeyhayn'in şartlarına uyduğunu dolayısıyla "sahîh" olduğunu belirtmiş,³³⁴ Tirmizî ise rivayeti "hasen" olarak kaydetmiştir. Netice olarak, râvilerden birinde ihtilaf olmakla beraber zincirin geneli için yapılan olumlu değerlendirmeler, ayrıca rivayetin önemli bir kısmının Buhârî ve Müslim'de bulunması ve Tirmizî'nin görüşü de dikkate alınarak bu rivayetin hasen olduğu söylenebilir.

³²⁷ Tirmizî, Tefsir, 16; Tirmizî, Menâkıb, 1.

³²⁸ Mizzi, *Tehzîbü'l-kemâl*, XXI, 363; İbn Hâcer, *Tehzîbü't-tehzîb*, IV, 154.

³²⁹ İbn Hâcer, *Tehzîbü't-tehzîb*, III, 162.

³³⁰ Mizi, *Tehzîbü'l-kemâl*, XX, 434.

³³¹ Mizzi, *Tehzîbü'l-kemâl*, XI, 189.

³³² Zehebî, *Siyer*, XII, 96.

³³³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 427; Buhârî, *Husûmât*, 1.

³³⁴ Hâkim, *Müstedrek*, İman, 82.

2.3.22. Allah Teâlâ'yı Bir Mecliste Zikretmekle Alakalı Rivayet

فَمَنْ ذَكَرَنِي فِي مَلَأٍ ذَكَرْتُهُ فِي مَلَأٍ خَيْرٍ مِنْهُمْ

“Kim bir mecliste beni zikrederse ben de onu, o meclistekilerden daha hayırlı bir mecliste zikrederim.”

Kuşeyrî, Bakara sûresinin 152. âyet-i kerîmesini tefsir ederken bu âyetin işârî anlamlarından birinin de “Karşılaştığın herkese beni anlat ben de hitap ettiğim herkese seni anlatayım” demek olduğunu ifade etmiş ve bu meyanda yukarıdaki rivayeti zikretmiştir.³³⁵

Bu rivayet Kütüb-i Sitte'den Buhârî, Müslim, İbn Mâce ve Tirmizî'de bulunmaktadır. Bu kaynaklarda kudsî hadis olarak zikredilen rivayete göre *“Kulum beni nasıl tefekkür ediyorsa ben öyleyim. O beni zikrederken onunla beraberim. O beni yalnız anarsa ben de onu anarım. O beni bir topluluk içinde zikrederse ben onu daha hayırlı bir topluluk içinde zikrederim. O bana bir karış yakın olursa ben ona bir arşın yakın olurum. O bana bir arşın yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşıyorum. O bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak giderim”* buyurulmuştur. Kuşeyrî bu rivayetten *“Kim beni bir mecliste zikrederse ben de onu, o meclistekilerden daha hayırlı bir mecliste zikrederim”* kısmını iktibas etmiştir.

Rivayetin geçtiği kaynakların senedleri şöyledir:

Buhârî, (Ömer b. Hafs > Ebîhi (Hafs b. Gayyâs) > A'meş > Ebû Salih > Ebû Hüreyre).³³⁶

Müslim, (Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ve Ebû Kureyb > Ebû Muâviye > A'meş > Ebû Salih > Ebû Hüreyre).³³⁷

İbn Mâce, (Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ve Ali b. Muhammed > Ebû Muâviye > A'meş-
Ebû Salih > Ebû Hüreyre).³³⁸

³³⁵ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 137.

³³⁶ Buhârî, *Tevhid*, 15.

³³⁷ Müslim, *Zikir*, 2.

³³⁸ İbn Mâce, *Edeb*, 58.

Tirmizî, (Ebû Kureyb > İbn Numeyr > Ebû Muâviye > A'meş > Ebû Salih > Ebû Hüreyre).³³⁹

Rivayetin sahabe râvisi Ebû Hüreyre'dir. Buhârî ve Müslim'in ortak râvisi A'meş'in "sika" fakat bazen irsal yaptığı belirtilmiş,³⁴⁰ Müslim, İbn Mâce ve Tirmizî'nin ortak râvisi Ebû Muâviye'nin (Muhammed b. Hâzım) ise "sika" ve A'meş'in en önemli talebesi olduğu zikredilmiştir.³⁴¹

Tirmizî rivayeti "hasen sahîh" olarak kaydetmiştir.³⁴² Hadis müttefekun aleyh olup sahîhtir.

2.3.23. "Kişi sevdiğini çokca anar" Rivayeti

مَنْ أَحَبَّ شَيْئًا أَكْثَرَ ذَكَرَهُ

"Kişi sevdiğini çokca anar"

Kuşeyrî, yine Bakara sûresinin 152. âyet-i kerîmesine değişik izahlar getirerek, bu âyetin bir anlamının da "Beni sev ki ben de seni seveyim" demek olduğunu ayrıca Allah Teâlâ'yı sevmenin onu çokça zikretmekle mümkün olacağını ifade bağlamında yukarıdaki rivayeti zikretmiştir.³⁴³

Söz konusu rivayet, Kütüb-i Tisa'da ve diğer muteber hadis kaynaklarında bulunmamaktadır. Bununla beraber metnimizle örtüşen rivayet, *el-Mekâsîdü'l-hasene*'de Ebû Nuâym ve Deylemî'nin (Mukatil b. Hayyan > Davûd b. Ebî Hind > Şa'bî > Âişe) tarikiyle merfû' olarak naklettiği belirtilmiştir. *Menâhilü's-sâfa fî tahrîci ehâdîsi's-şifâ*'da sened verilmeden Ebû Nuâym ve Deylemî'nin, Hz. Âişe'ye isnad ettikleri ve *Kenzü'l-ummâl*'da ise sadece Hz. Âişe'den geldiğine işaret edilmiştir.³⁴⁴

³³⁹ Tirmizî, Da'vat, 131.

³⁴⁰ Zehebî, *Siyer*, VI, 227.

³⁴¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, I, 840; *Tehzîbü't-tehzîb*, III, 551.

³⁴² Tirmizî, Da'vat, 131.

³⁴³ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 138.

³⁴⁴ Şemsüddin Ebü'l-Hayr Muhammed es-Sehâvî, *el-Mekâsîdü'l-hasene fî beyâni kesîr mine'l-ehâdîsi'l-müştehire*, thk. Muhammed Osman el-Huş, (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-

Şâmile üzerinden yaptığımız çok yönlü taramalarda Ebû Nuaym ve Deylemî'nin eserlerinde böyle bir rivayete ve söz konusu isnadına ulaşabilmiş değiliz. Ancak Allah Teâlâ'yı zikretmeyi teşvik mahiyetindeki bazı hadisler şerh edilirken kullanılan “Kim birini severse onu çokça anar” sözünün özellikle Mâlik b. Dinar'a isnad edildiği belirtilmiştir.³⁴⁵ Ayrıca Kuşeyrî bu haberi de, diğer zayıf/muteber olmayan rivayetleri kaydederken yaptığı gibi, Hz. Peygamber'e isnad etmeden “haberde anlatıldığı gibi” diyerek nakletmiştir. Bütün bu değerlendirmeler bu rivayetin makbul olmadığını göstermektedir.

2.3.24. “Renk, kan rengi; koku, misk kokusudur” Hadisi

الَّوْنُ لَوْنُ الدَّمِ وَالرَّيْحُ رِيحُ الْمِسْكِ

“Renk, kan rengi; koku, misk kokusudur.”

Kuşeyrî, Bakara sûresinin 178. âyetini tefsir ederken, şehitlerin akıtılan kanlarının Allah Teâlâ katında miskten daha hoş olduğunu haber veren bu hadisi zikretmiştir.³⁴⁶

Bu rivayet Kütüb-i Sitte'den Buhârî, Tirmizî ve Nesâî'de geçmektedir. Bu kaynaklardan gelen habere göre Hz. Peygamber, “Allah için yaralanan bir müslüman kıyamet günü yarasından kan aktığı halde Allah Teâlâ'nın huzuruna gelir. Akan kan, kan rengindedir. Fakat kokusu misk kokusundandır” buyurmaktadır. Kuşeyrî bu hadisten ilgili kısmı iktibas etmiştir. Rivayetin geçtiği kaynaklardaki senedler şöyledir:

Buhârî, (Abdullah b. Yusuf > Mâlik > Ebû'z-Zinâd > A'rac > Ebû Hüreyre).³⁴⁷

Tirmizî, (Kuteybe > Abdulazîz b. Muhammed > Suheyl b. Ebî Sâlih > Ebihi > Ebû Hüreyre).³⁴⁸

Ârabî, 1985), I, 619; Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddin es-Süyûtî, *Menâhili's-sâfa fi tahrîci ehâdîsi's-şifâ*, thk. eş-Şeyh Semîr el-Kâdî, (Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1988), I, 184; Alâü'd-dîn Ali b. Hüsâm, Safve es-Sika, *Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-akval ve'l-ahval*, thk. Bekrî Hayyan, (Müessesetü'r-Risale, 1981), I, 425.

³⁴⁵ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Şuâbü'l-imân*, thk. Abdülali Abdülhamid, (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), II, 49.

³⁴⁶ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 150.

³⁴⁷ Buhârî, Cihâd, 10.

Nesâî, (Muhammed b. Mensûr > Süfyân > Ebî Ziyâd > A'rac > Ebû Hüreyre).³⁴⁹

Senedlerin sahabe râvisi Ebû Hüreyre'dir. Buhârî ile Nesâî senedinin ortak râvisi A'rac hakkında "hafız," "hücce" ve "sika" değerlendirmesi yapılmıştır.³⁵⁰ Zührî kendisinden nakilde bulunmuş, ayrıca A'rac için "Kureyş'in nesebini en iyi bilendi" denilmiştir.³⁵¹

Tirmizî rivayetini "hasen-sahîh" olarak kaydetmiştir.³⁵² Neticede söz konusu hadisin Buhârî'de de bulunuyor olması sahîh olduğunu göstermektedir.

2.3.25. Oruç Tutanların Diğer Uzuvarına da Oruç Tutturmaları Gerekir

مَنْ صَامَ فَلْيَصُمْ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ

"Oruç tutanın kulağı ve gözü de oruç tutsun."

Kuşeyrî, Bakara sûresinin 183. âyetini açıklarken, abidlere göre orucun tam sayılması için dilin gıybetten, gözün ise haram ve şüpheli bakıştan korunması gerektiğine dikkat çekerek yukarıdaki haberi zikretmiştir.³⁵³

Söz konusu rivayet, Kütüb-i Sitte'de geçmemekle beraber, İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde ve Beyhakî'nin *Şuabü'l-iman*'ında bulunmaktadır. Bu eserlerdeki senedler ve metinleri şöyledir:

Beyhâkî, (Ebû Abdullah el-Hafız ve Ebû Bekr el-Kâzî ve Ebû Zekeriyâ b. Ebî İshak ve Ebû Abdırâhman es-Sülemî > Ebû'l-Abbâs el-Esâm > Bahr b. Nasr > İbn Vehb > Muhammed b. Amr > İbn Cüreyc > Süleymân b. Mûsa > Cabir b. Abdillâh) senediyle ve إِذَا صُمْتَ فَلْيَصُمْ سَمْعَكَ، وَبَصْرَكَ metniyle rivayet etmiştir.³⁵⁴

³⁴⁸ Tirmizî, Cihad, 21.

³⁴⁹ Nesâî, Cenâiz, 82.

³⁵⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XVII, 470.

³⁵¹ Zehebî, *Siyer*, V, 69.

³⁵² Tirmizî, Cihad, 21.

³⁵³ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 152.

³⁵⁴ Beyhâkî, *Şuabü'l-imân*, V, 3374.

İbn Ebî Şeybe ise (Muhammed b. Ebî Bekr > İbn Cüreyc > Süleymân b. Mûsa > Cabir) senediyle ve yine إِذَا صُمْتَ فَلْيَصُمْ سَمْعَكَ وَبَصْرَكَ metniyle zikretmiştir.³⁵⁵

Her iki senedin sahabe râvisi Câbir'dir. Cabir'in talebesi Süleyman b. Mûsa, Süleyman'ın talebesi ise iki senedin ortak râvisi olan İbn Cüreyc'dir. İbn Cüreyc'in "sika", "fakih", "fâdıl", bunla beraber bazen "mürsel" ve "müdellis" de olduğu belirtilmiş,³⁵⁶ Zehebî ise İbn Cüreyc'i "ehedü'l-a'lâm" olarak kaydetmiştir.³⁵⁷

Netice olarak söz konusu rivayet bir hüküm ifade etmekten öte oruçlunun dikkat etmesi gereken ahlâkî prensipler içermektedir. Bu yönüyle her ne kadar mana bakımından sahîh görülse de senedlerdeki bazı râviler hakkında yapılan olumsuz değerlendirmeler ve Kuşeyrî'nin bu rivayeti de diğer zayıf rivayetlerinde olduğu gibi "haberde geldiği gibi" cümlesiyle nakletmiş olması, rivayetin zayıf olduğuna dair kanaatimizi güçlendirmiştir.

2.3.26. "Hilali görerek oruç tutun ve onu görerek iftar edin" Hadisi

صُومُوا لِرُؤُوتَيْهِ وَأَفْطِرُوا لِرُؤُوتَيْهِ

"Hilali görerek oruç tutun ve onu görerek iftar edin"

Kuşeyrî, Bakara sûresinin 183. âyet-i kerimesini izah ederken, oruç tutanların iftarla yasaklarının kalkacağı, masivayı terk edenlerin ise Hakk'ı görmekle oruçlarının son bulacağını ifade ederek yukarıdaki rivayeti zikretmiştir.³⁵⁸

Bu rivayet Kütüb-i Sitte'den birçok eserde geçmektedir. Hadis kaynaklarında orucun başlama ve bitirilme zamanının hilalin görülmesiyle mümkün olacağına dair bu rivayetin geçtiği kaynakların senedleri şöyledir:

Buhârî, (Âdem> Şu'be> Muhammed b. Ziyad> Ebû Hüreyre).³⁵⁹

Müslim, (Abdurrahman b. Sellâm el- Cumahî > Rebi' b. Müslim > Muhammed b. Ziyad > Ebû Hüreyre).³⁶⁰

³⁵⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Siyâm, 2.

³⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, VI, 405.

³⁵⁷ Zehebî, *Siyer*, V, 365.

³⁵⁸ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 152.

³⁵⁹ Buhârî, *Savm*, 11.

İbn Mâce, (Ebû Mervân Muhammed b. Osman el- Osmanî > İbrahim b. Sad > Zuhri > Sâlim b. Abdullah > İbn Ömer).³⁶¹

Tirmizî, (Kuteybe > Ebû'l-Ehves > Simâk > İkrime > İbn Abbâs).³⁶²

Nesâî, (Kuteybe > Ebû'l-Ehves > Simâk b. Harb > İkrime > İbn Abbâs).³⁶³

Buhârî ve Müslim'de sahabe râvisi Ebû Hüreyre, Tirmizî ve Nesâî'de, İbn Abbâs, İbn Mâce'de ise İbn Ömer'dir. Buhârî ve Müslim'in ortak râvisi Muhammed b. Ziyâd'in bazen irsal yapsa da "sika" olduğu belirtilmiştir.³⁶⁴ Tirmizî rivayeti "hasen-sahîh" olarak kaydetmiştir.³⁶⁵ Hadis müttefkun aleyh olup sahîhtir.

2.3.27. "Ey Âişe bırak beni Rabbime ibadet edeyim" Rivayeti

ذَرِينِي يَا ابْنَةَ أَبِي بَكْرٍ أَتَعْبُدُ رَبِّي

"Ey Ebubekr'in kızı bırak beni Rabbime ibadet edeyim."

Kuşeyrî, Bakara sûresinin 187. âyetini tefsir ederken nefsimizle meşgulken mana âleminde engellenmiş olacağımızı, dolayısıyla Rabbimizle meşgulken masivayı tamamen terk etmemiz gerektiğine işaret ederek bu rivayeti zikretmiştir.³⁶⁶

Rivayet bu metinle Kütüb-i Sitte'de geçmemektedir. Bununla beraber İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde geçen rivayete göre bir gece Hz. Peygamber, "Ey Âişe beni bırak Rabbim'e ibadet edeyim" buyurur. Hz. Âişe'de, Efendimiz'e (a.s) "Senin yanında olmayı seviyorum, fakat senin arzuna uymayı tercih ederim" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber kalkıp abdest alır, namaz kılar ve namazın her rüknünde gözyaşı akıtır. Bu hal sabah namazı vaktine kadar devam eder. Bilal, sabah ezanını okuyunca, Âişe annemiz, "Ey Allah'ın Rasûlü, Allah Teâlâ senin geçmiş ve gelecek bütün

³⁶⁰ Müslim, Siyâm, 17.

³⁶¹ İbn Mâce, Siyâm, 7.

³⁶² Tirmizî, Savm, 2.

³⁶³ Nesâî, Siyâm, 13.

³⁶⁴ İbn Hâcer, *Takrîbü't-tehzîb*, I, 845; İbn Hâcer, *Tehzîbü't-tehzîb*, III, 564.

³⁶⁵ Tirmizî, Savm, 5.

³⁶⁶ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 158.

günahlarını avf etmesine rağmen, seni ağlatan sebep nedir?” diye sorar. Hz. Peygamber “*Şükreden bir kul olmayayım mı?*” diye cevap verir.³⁶⁷

Bu rivayette Hz. Aîşe'nin Resûlullah'a yönelik sorusu ve aldığı cevap olan “*Şükreden bir kul olmayayım mı?*” kısmı Kütüb-i Sitte'den, Buhârî,³⁶⁸ Müslim,³⁶⁹ İbn Mâce, Tirmizî³⁷⁰ ve Nesâî' de geçmektedir.³⁷¹

İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde kaydedilen detaylı rivayetin senedi ise şöyledir:

İbn Hibbân (İmrân b. Mûsa b. Mucâşi' > Osman b. Ebî Şeybe > Yahya b. zekeriyyâ > İbrahim b. Süveyd en-Nehâî > Abdülmelik b. Ebî Süleyman > Atâ > Âişe)

Rivayetin sahabe râvisi Hz. Âişe'nin talebesi Atâ'nın “sika” ve “fâdil” olduğu zikredilmiştir.³⁷² Abdülmelik b. Ebî Süleyman'ın “sika”, “la bese bihi”, “sadûk” fakat evham sahibi olduğu belirtilmiştir.³⁷³ İbrahim b. Süveyd en-Nehâî'nin “sika”,³⁷⁴ Yahya b. Zekeriyyâ'nın “sika”³⁷⁵, Osman b. Ebî Şeybe'nin “sadûk”, “sika”, “hafız” fakat evham sahibi olduğu,³⁷⁶ İmrân b. Mûsa b. Mucâşi'nin de “sadûk”, “makbul”, çok tasnif yapan, çok rihlesi olan ve zamanında beldesinin muhaddisi olduğu kaydedilmiştir.³⁷⁷

³⁶⁷ İbn Hibbân, Ebû Hatim Muhammed b. Hibban b. Ahmed, *Sahîhu ibn Hibban*, thk. Şuayb Arnaût, (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1988), Rikâk, 2.

³⁶⁸ Buhârî, Rikâk, 20.

³⁶⁹ Müslim, Sıfatü'l-kıyâme, 79, 80.

³⁷⁰ Tirmizî, Salât, 187.

³⁷¹ Nesâî, Kıyamü'l-leyl, 17.

³⁷² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 330; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XX, 69.

³⁷³ İbn Hâcer, *Takrîbü't-tehzîb*, I, 623; İbn Hâcer, *Tehzîbü't-tehzîb*, II, 613.

³⁷⁴ İbn Hâcer, *Tehzîbü't-tehzîb*, I, 68.

³⁷⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XXXI, 305.

³⁷⁶ İbn Hâcer, *Takrîbü't-tehzîb*, I, 668; İbn Hâcer, *Tehzîbü't-tehzîb*, III, 77.

³⁷⁷ Zehebî, *Siyer*, XIV, 136.

Sonuç olarak rivayetin bir bölümünün müttefekun aleyh olması önemlidir. Ayrıca râviler hakkında yapılan olumlu değerlendirmeler rivayetin sahîh olduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan İbn Hibbân'ın *Sahîh*'ini tahkik eden Şuayb Arnaût, rivayetteki isnadın Müslim'in şartlarına göre sahîh olduğunu,³⁷⁸ Elbânî ise rivayetin hasen olduğunu belirtmiştir.³⁷⁹ Bu değerlendirmeler ışığında bu rivayet "sahihtir" denilebilir.

2.3.28. "Sadece Rabbimin beni kapladığı bir vaktim var" Rivayeti

لِي وَقْتٌ لَا يَسْغُنِي غَيْرَ رَبِّي

"Rabbimden başka, hiçbir şeyin beni kaplamadığı bir vaktim var."

Kuşeyrî, Bakara sûresinin 187. âyetini açıklarken Hz. Peygamber'in sadece Allah Teâlâ'ya has kıldığı bir zamanının olduğuna dikkat çekerek bu rivayeti zikretmiştir.³⁸⁰

Söz konusu rivayet birçok tasavvufi eserde geçmekte olup fakat hadis kaynaklarında bulunmamaktadır. Bununla beraber Aclûnî, Tirmizî'nin *Şemâil*'inde geçen "Hz. Peygamber eve geldiğinde zamanını üçe taksim ederdi. Bir kısmını ev halkına, bir kısmını şahsına diğer kısmını ise Allah Teâlâ'ya ayırırdı"³⁸¹ rivayetindeki anlamın, Kuşeyrî'nin zikrettiği rivayetteki anlamı taşıdığına işaret etmiştir.

Keşfü'l-Hafa'nın muhakkıklarından Abdülhumejd b. Ahmed bu rivayetin sahîh olmadığını, bu tip sözlerin sofîyenin bir takım batıl sözleri olduğunu, Allah'da yok olmak gibi anlamların insanı küfre götüreceğini ifade etmiştir. Delil olarak da bu rivayetin *el-Esrarü'l-merfuâ fi ahberi'l-mevzuâ*'da geçtiğini söylemiştir.³⁸² Fakat Söz

³⁷⁸ İbn Hibbân, *Sahîh*, Rikâk, 2.

³⁷⁹ Muhammed Nâsirüddin Elbânî, *Ta'likü'l-hisân âla Sahîhi İbn Hibbân*, (Cidde: Dâru Bâvezir, 2003), II, 83.

³⁸⁰ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 158.

³⁸¹ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *Şemâilü'l-Muhammediye ve hasâisü'l-Mustafaviye*, thk. Seyid b. Abbâs el-Celîmî, (Mekke-i Mükerreme: Mektebetü'l-Ticariyye, 1993), 337.

³⁸² Ebû'l-fida İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafa*, thk. Abdulhamîd b. Ahmed, (Mektebetü'l-Asriye, 2000), II, 202.

konusu eserin müellifi Ali el-Kârî bu rivayeti naklettikten sonra rivayetteki maksadın Hz. Peygamber'in kendisini Allah'tan başka her şeyden soyutlamış olması anlamına geldiğini ifade etmiştir.³⁸³ Ayrıca bu rivayet Kelâbazî'nin *Bahrü'l-fevâidi'l-meşhûr bi meâni'l-ahbar*'da da senedsiz zikredilmiştir.³⁸⁴

Hâsılı, mana olarak sahîh olduğu düşünülse de, hadis kaynaklarında geçmeyip, daha çok mevzûât eserlerinde bulunuyor olması bu rivayetin mevzu' olduğunu en azından makbul olmadığını göstermektedir.

Nitekim Ahmet Yıldırım da söz konusu rivayet hakkında çeşitli bilgiler verdikten sonra bu rivayetin hadis olmadığını ifade etmiştir.³⁸⁵

2.3.29. Hacda Kurban Kesmenin ve Telbiye Getirmenin Fazileti

وَأَفْضَلُ الْحَجِّ الشَّجُّ وَالْعَجُّ

“Haccın en faziletlisi kan akıtmak ve yüksek sesle telbiye getirmektir.”

Kuşeyrî Bakara sûresinin 196. âyetini tefsir ederken nefsin kanını, arzularına karşı çıkma bıçaklarıyla kesmek ve Allah'tan bu hususta sürekli yardım istemek gerektiğine dikkat çekerek, sesi yükseltmenin yardım dileme anlamına geldiğini ifade meyanında bu rivayeti zikretmiştir.³⁸⁶

Rivayet Kütüb-i Sitte'den İbn Mâce ve Tirmizî de bir harf değişikliğiyle bulunmakta olup (ث yerine ش) senedleri şöyledir:

İbn Mâce, (İbrahim b. Münzir el- Hazâmî ve Ya'kûb b. Humeyd b. Kâsib > İbn Ebî Füdeyk > Dahhâk b. Osman > Muhammed b. Munkedir > Abdurrahman b. Yerbu' > Ebû Bekr es-Siddîk).³⁸⁷

³⁸³ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed Nureddin Molla el-Herevî el-Kârî, *el-Esrarü'l-merfuâ fi'l-ahberi'l-mevzuâ*, thk. Muhammed Sabbâğ, (Beyrut: Dâru'l-Emane, ts.), 392.

³⁸⁴ Ebû Bekr Muhammed b. Ebî İshâk el-Kelâbâzî, *Bahrü'l-Fevâidi'l-Meşhûr bi meâni'l-Ahbar*, thk. Muhammed Hasen, Ahmed Ferid, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), I, 102.

³⁸⁵ Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadis Kaynaklarındaki Dayanakları*, 90.

³⁸⁶ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, I, 187.

³⁸⁷ İbn Mâce, *Menâsik*, 16.

Tirmizî ise (Muhammed b. Râfî' > İbn Ebî Füdeyk ve İshak b. Mensûr > Dahhâk b. Osman > Muhammed b. Munkedir > Abdurrahman b. Yerbu' > Ebû Bekr es-Sıddık (r.a))³⁸⁸

İbn Mâce ve Tirmizî'deki ilgili kelimeler “العَجُّ وَالنَّجُّ” şeklinde yazılıdır. Ayrıca rivayet, diğer bütün hadis kaynaklarında النَّجُّ şeklinde yani “ث” harfiyle kayıtlıdır.³⁸⁹ Muhtemelen söz konusu kelimedeki “ث” harfi, *Letâif*'e yanlışlıkla “ش” harfi olarak kaydedilmiştir.

İbn Mâce ve Tirmizî'nin sahabe râvisi Hz. Ebû Bekr'dir. Senedlerin ortak râvisi Dahhâk b. Osman hakkında “sika” ve “kesîrû'l-hadis” denilmiştir.³⁹⁰ Mizzî ise Dahhâk b. Osman'ın bazı muhaddislere göre “sika” bazılarına göre ise “zayıf” olduğunu kaydetmiştir.³⁹¹

Ancak söz konusu rivayeti Muhammed b. Munkedir'in, Abdurrahman b. Yerbu'dan işitmeyip Abdurrahman'ın oğlu Saîd b. Abdurrahman'dan tahammül ettiği zikredilmiştir.³⁹² Yine Ahmed b. Hanbel, kim bu hadisi (Muhammed b. Munkedir > Abdurrahman b. Yerbu') şeklinde naklederse o hata yapmış olur demiştir.³⁹³

Rivayette irsal yapıldığının (inkıtâ' olduğunun) belirtilmiş olması isnadın zayıflığına işaret etmektedir. Tirmizî de seneddeki inkıtaya dikkat çekerek bu rivayeti garîb olarak değerlendirmiştir. Elbânî ise bu rivayetin şahidinin Ebû Ya'la'nın Müsned'inde bulunduğunu, seneddeki er-Rifâî (Muhammed b. Yezîd) haricindeki râvilerin Müslim'in sikaları olduğunu, er-Rifâî'nin ise cumhur muhaddisine göre

³⁸⁸ Tirmizî, Hacc, 14.

³⁸⁹ Dârimî, *Sünen*, Menâsik, 1838; Hâkim, *Müstedrek*, Menâsik, 1611; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), Hacc, 69; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Menâsik, 15277.

³⁹⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 482.

³⁹¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XIII, 272.

³⁹² Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, IV, 327; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, VI, 294-295.

³⁹³ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XV, 481.

zayıf kabul edildiğini ancak müttehem olmadığını belirtmiş, dolayısıyla bu senedin desteğiyle rivayetin “hasen” olabileceğini ifade etmiştir.³⁹⁴

2.3.30. Cennetin Zorluklarla Cehennemine ise Şehvetlerle Çevrildiği

خَلَقَ اللَّهُ الْجَنَّةَ وَحَفَّهَا بِالْمَصَائِبِ وَخَلَقَ النَّارَ وَحَفَّهَا بِالشَّهَوَاتِ

“Allah Teâlâ cenneti yaratıp zorluklarla çevirmiş, cehennemi yaratıp şehvetlerle kuşatmıştır.”

Kuşeyrî Bakara sûresinin 214. âyetini izah ederken risk almaktan korkan kimsenin hedeflerine ulaşamayacağını, Allah Teâlâ'nın ilk insanları çeşitli zorluklarla sınadığını, sonra gelen hak dostlarının da benzer sınavlardan geçirileceklerini ifade bağlamında bu rivayeti zikretmiştir.³⁹⁵

Kütüb-i Sitte'den birçok eserde geçen bu rivayet, kaynaklarda ekseriyetle حف fiiliyle kaydedilmiş, Buhârî'de ise حجب fiiliyle nakledilmiştir. Rivayetin senedleri şöyledir:

Buhârî, (İsmâîl > Mâlik > Ebî'z-Zinâd > el-Â'rac > Ebû Hüreyre) senediyle ve حُجِبَتْ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ وَالنَّارُ بِالشَّهَوَاتِ، وَحُجِبَتْ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ metniyle nakletmiştir.³⁹⁶

Müslim, (Abdullah b. Mesleme b. Ka'neb > Hammâd b. Seleme > Sâbit ve Humeyd > Enes b. Mâlik) senediyle ve وَحَفَّتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ وَالْمَكَارِهِ، وَحَفَّتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ lafzıyla nakletmiştir.³⁹⁷

Ebû Dâvûd, (Mûsa b. İsmâîl > Hammâd > Muhammed b. Amr > Ebû Seleme > Ebû Hüreyre).³⁹⁸

Tirmizî, (Ebû Kureyb > Abde b. Süleyman > Muhammed b. Amr > Ebû Seleme > Ebû Hüreyre).³⁹⁹

³⁹⁴ Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahîha*, III, 487.

³⁹⁵ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârat*, thk. Besyûnî, I, 174.

³⁹⁶ Buhârî, Rikâk, 28.

³⁹⁷ Müslim, Cennet, 1.

³⁹⁸ Ebû Dâvûd, Sünnet, 21.

³⁹⁹ Tirmizî, Sıfatü Cenne, 21.

Nesâî, (İshak b. İbrâhîm > Fadl b. Mûsa > Muhammed b. Amr > Ebû Seleme > Ebû Hüreyre).⁴⁰⁰

Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî'nin ortak râvisi Muhammed b. Amr'ın "sadûk" "lehu evhâm", "leyse bihi be's" ve "sika" gibi muhtelif değerlendirmelere tabi tutulmuştur.⁴⁰¹

Tirmizî rivayete "hasen-sahîh" hükmü vermiştir.⁴⁰² Neticede Hadis müttefekun aleyh olup sahîhtir.

2.3.31. Sarhoş Olmak ve Sarhoş Eden Maddenin Hükmü Hakkındaki Rivayet

حُرِّمَتْ الْخَمْرُ بِعَيْنِهَا، وَالسُّكْرُ مِنْ كُلِّ شَرَابٍ

"Sarhoşluk veren maddenin kendisi ve her türlü içecek maddesiyle sarhoş olmak haramdır"

Kuşeyrî, Bakara sûresinin 219. âyetini tefsir ederken aklı örten her türlü sarhoşluk maddesinin haram olduğunu haber veren bu rivayeti zikretmiş, ayrıca gaflet sarhoşluğuna düşenlerin, içki ile sarhoş olanlar gibi cezayı hak edeceklerine işaret etmiştir.⁴⁰³

Kütüb-i Sitte'den sadece Nesâî'de bulunan bu rivayetle aynı anlamını içeren *"Sarhoşluk veren her türlü içecek haramdır"* ile *"Çoğu sarhoşluk veren şeyin azı da haramdır"* hadisleri, Buhârî ve Ebû Dâvûd'da yer almaktadır.⁴⁰⁴ Ayrıca Nesâî rivayeti ile aynı anlamı taşıyan hadisler, İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef* ve Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'inde bulunmaktadır. Söz konusu rivayetin bulunduğu kaynakların senedleri şöyledir:

⁴⁰⁰ Nesâî, İmân ve'n-Nüzür, 3.

⁴⁰¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XXIV, 217; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, I, 884; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, III, 663.

⁴⁰² Tirmizî, Sıfatü Cenne, 21.

⁴⁰³ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 176.

⁴⁰⁴ Buhârî, Vudû, 71; Ebû Dâvûd, Eşribe, 5.

Nesâî, (Ebû Bekr b. Ali > Süreyc b. Yûnus > Huşeym > İbn Şubrûme > es-Sika > Abdullah b. Şeddâd > İbn Abbâs).⁴⁰⁵

İbn Ebî Şeybe, (Muhammed b. Bişr > Misa'r > Ebû Âvn > İbn Şeddâd > İbn Abbâs).⁴⁰⁶

Taberânî, (el-Huseyn b. Ishâk et-Tüsterî > Ahmed b. Hevvâs el-Hanefî > Âbser b. el-Kâsım > el-Â'meş > Yahya Ebî Ömer > İbn Abbâs).⁴⁰⁷

Senedlerdeki sahabe râvisi İbn Abbas'tır. İbn Abbas'ın talebesi ve aynı zamanda üç senedin ortak râvisi Abdullah b. Şeddâd'ın "sika" ve tabiînin büyüklerinden olduğu ifade edilmiştir.⁴⁰⁸ Nesâî senedinde "es-sika" diye zikredilen râvinin kim olduğu meçhuldür. İbn Şubrûme'nin sika,⁴⁰⁹ Huşeym'in, "imâm", "sika" fakat bazen tedlis yaptığı ve mana ile rivayeti çok olduğu belirtilmiştir.⁴¹⁰ Râvi Süreyc b. Yûnus'un "leyse bihi bes" ve "sika",⁴¹¹ Ebû Bekr b. Ali'nin ise "sika", "hafız", çok tasnifatı olan ve birçok hocadan hadis tahammül eden biri olduğu kaydedilmiştir.⁴¹²

Son tahlilde, çok yakın anlamlarının Buhârî ve Müslim'de bulunması ve medar râvi hakkında yapılan olumlu değerlendirmeler rivayetin sahîh olduğuna işaret etse de Nesâî senedindeki bilinmeyen râvi ve Huşeym'in cerh sebebi olan tedlis vasfı, rivayete zayıflık katmaktadır. Nitekim Elbânî de bu rivayeti "zayıf" olarak kaydetmiştir.⁴¹³

⁴⁰⁵ Nesâî, Eşribe, 48.

⁴⁰⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Eşribe, 22.

⁴⁰⁷ Taberânî, *Mu'cemü'l-kebîr*, XII, 113.

⁴⁰⁸ İclî, *es-Sikât*, II, 37; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 20; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, V, 251; Zehebî, *el-Kâşif*, III, 128; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 20

⁴⁰⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XV, 78; Zehebî, *el-Kâşif*, III, 128.

⁴¹⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XXX, 272; İbn Hâcer, *Tehzîbü't-tehzîb*, IV, 280.

⁴¹¹ İbn Hâcer, *Tehzîbü't-tehzîb*, I, 686.

⁴¹² İbn Hâcer, *Takrîbü't-tehzîb*, I, 95; İbn Hâcer, *Tehzîbü't-tehzîb*, I, 37.

⁴¹³ Elbânî, *Silsieletü'l-ehâdisi'd-dâife*, III, 364.

2.3.32. “Ben, beni zikredenleyim” Rivayeti

أَنَا جَلِيسٌ مَنْ ذَكَرَنِي

“Ben, beni zikredenleyim”

Kuşeyrî, Bakara sûresinin 222. âyetini tefsir ederken, kadınların hayız hallerinde namaz ve oruçtan men edildiklerini fakat dil ve kalb ile zikirden alıkonulmadıklarını belirtmiş ayrıca Allah Teâlâ’yı zikretmenin ona yakın olmaya sebep olacağını ifade bağlamında bu rivayeti zikretmiştir.⁴¹⁴

Bu rivayet, Kütüb-i Sitte’den Buhârî ve Müslim’de benzer manada bulunmakta fakat aynı lafızlarla yer almamaktadır.⁴¹⁵ Kuşeyrî’nin zikrettiği metnin aynısı ise Ahmed b. Hanbel’in *Zühd*’ünde, İbn Ebî Şeybe’nin *Musennef*’inde ve Beyhakî’nin *Şuabü’l-imân*’ında bulunmakta olup Ka’bu’l-Ahbâr’ın Hz. Mûsa’dan naklettiği bir rivayet olarak kaydedilmiştir.⁴¹⁶ Öte yandan Aclunî, bu rivayetin Deylemî tarafından senedsiz fakat Hz. Âişe’den merfu olarak nakledildiğini belirtmiş, ayrıca mana olarak başka kaynaklarda sahih ve merfu rivayetlerin bulunduğu dikkat çekmiştir.⁴¹⁷ Nitekim biz de yukarıda Buhârî ve Müslim’de kayıtlı aynı manadaki rivayetlere atıfta bulunmuştuk.

Kaynaklar Ka’b el-Ahbâr’ın muhadramdan olduğunu veya Hz. Ebubekir ya da Hz. Ömer döneminde müslüman olduğunu belirtmişlerdir.⁴¹⁸ Ka’b’ın, Hz. Peygamberden mürsel olarak bazende diğer sahabelerden mevkuף olarak rivayetlerde bulunduğu, ayrıca “sika” olduğu da ifade edilmiş,⁴¹⁹ bununla beraber Tevrat’a vakıf olduğu ve

⁴¹⁴ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 178.

⁴¹⁵ Buhârî, *Tevhid*, 15; Müslim, *Zikir*, 2.

⁴¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Zühd*, I, 153.

⁴¹⁷ Aclunî, *Keşfü’l-hafa*, I, 229.

⁴¹⁸ İbn Hibbân *es-Sikât*, V, 334; Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, XXIV, 189; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-tehzîb*, III, 471; Kandemir, *Kâ’b el-Ahbâr, DİA*, (İstanbul: Tdv Yayınları, 2001), XIV, 1-3.

⁴¹⁹ İbn Hibbân *es-Sikât*, V, 334; Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, XXIV, 189; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-tehzîb*, III, 471; Kandemir, *Kâ’b el-Ahbâr, DİA*, (İstanbul: Tdv Yayınları, 2001), XIV, 1-3.

kıssalar anlattığı hatta Hz. Ömer tarafından ikaz edildiği kaydedilmiştir.⁴²⁰ Söz konusu rivayetin Hz. Peygamber'e dayanmayıp Hz. Musa'ya isnad edilmesi de bu hususu teyid etmiştir. Dolayısıyla Kuşeyri'nin zikrettiği rivayet hadis değil Hz. Musa'nın sözüdür.

2.3.33. Yaptığı Bağıştan Dönenin Durumunu Bildiren Hadis

الْعَانِدُ فِي هَيْبَتِهِ كَالْعَانِدِ فِي قَيْنِهِ

“Bağışından dönen, kusmuğunu yutan kimse gibidir”

Kuşeyrî, Bakara sûresinin 229. âyetini tefsir ederken eşlerin boşanması halinde, kadınlara verilenlerin geri alınmaması gerektiğini ifade etmiş ve bu manada yukarıdaki rivayeti zikretmiştir.⁴²¹

Söz konusu rivayet Kütüb-i Sitte'nin tamamında bulunmakta olup kaynakların senedleri aşağıdaki gibidir.

Buhârî, (Müslim b. İbrahim > Hişam ve Şu'be > Katade > Saîd b. Müseyyeb > İbn. Abbas).⁴²²

Müslim, (Muhammed b. Müsenâ ve Muhammed b. Beşşâr > Muhammed b. Câfer > Şu'be > Katâde > Saîd b. Müseyyeb > İbn. Abbas).⁴²³

İbn. Mâce, (Muhammed b. Beşşâr ve Muhammed b. Müsenâ > Muhammed b. Câfer > Şu'be > Katâde > Saîd b. Müseyyeb > İbn Abbas).⁴²⁴

Ebû Dâvûd, (Müslim b. İbrâhîm > Ebân ve Hemmâm ve Şu'be > Katâde > Saîd b. Müseyyeb > İbn Abbas).⁴²⁵

Tirmizî, (Ahmed b. Abde ed- Dabbî > Abdül Vehhâb es-Sekâfî > Eyyüb > İkrime > İbn Abbâs).⁴²⁶

⁴²⁰ Kandemir, Kâ'b el-Ahbâr, *DİA*, (İstanbul: Tdv Yayınları, 2001), XIV, 1-3.

⁴²¹ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, thk. Besyûnî, I, 181.

⁴²² Buhârî, Hibe, 30.

⁴²³ Müslim, Hibât, 5.

⁴²⁴ İbn. Mâce, Hibat, 5.

⁴²⁵ Ebû Dâvûd, Buyu', 81.

Nesâî, (Muhammed b. Seleme > Hâris b. Miskîn > İbn Kâsım > Mâlik > Zeyd b. Eslem > Ebihî > Ömer).⁴²⁷

Görüldüğü üzere Nesâî hariç yukardaki bütün tariklerin sahabe râvileri, İbn Abbas'dır. Nesâî'de ise Hz. Ömer'dir. Bu rivayette Buhârî ve Ebû Dâvûd'un hocası aynı olup Müslim b. İbrâhîm'dir. Hakkında, "hafız", "sadûk", "sika" ve özellikle "sika-me'mûn" denilmiştir.⁴²⁸ Hadis müttfekun aleyh olup sahîhtir.

2.3.34. "Merhamet etmeyene merhamet olunmaz" Hadisi

مَنْ لَا يَرْحَمُ لَا يُرْحَمُ

"Merhamet etmeyene merhamet olunmaz"

Kuşeyrî, Bakara sûresinin 233. âyet-i kerimesini tefsir ederken niyet halis olursa annenin çocuğunu zamanından önce de sütten kesebileceğini belirtmiş, ayrıca anne ve babaların evladlarına olan merhametlerine değinerek yukarıdaki rivayeti zikretmiştir.⁴²⁹

Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'de geçmekte olan bu rivayete göre, Akra b. Hâbis birgün Hz. Peygamber'in Hz. Hasan'ı öptüğünü görür ve hayretle, "Siz evladınızı öper misiniz? Bende on çocuk var, ancak bugüne kadar daha birini öpmedim" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber *"Merhamet etmeyene merhamet olunmaz"* diye cevap verir. Rivayetin senedleri şöyledir:

Buhârî, (Ebû'l-Yemân > Şuayb > Zührî > Ebû Seleme b. Abdurrahman > Ebû Hüreyre).⁴³⁰

Müslim, (Amr en-Nâkid ve İbn Ebî Ömer > Süfyân > Zührî > Ebû Seleme > Ebû Hüreyre).⁴³¹

Ebû Dâvûd, (Müsedded > Süfyân > Zührî > Ebû Seleme > Ebû Hüreyre).⁴³²

⁴²⁶ Tirmizî, Buyu', 62.

⁴²⁷ Nesâî, Zekât, 100.

⁴²⁸ İbn Hâcer, *Tehzîbü't-tehzîb*, IV, 65; İbn Hâcer, *Takrîbü't-tehzîb*, I, 937.

⁴²⁹ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 184.

⁴³⁰ Buhârî, Edeb, 18.

⁴³¹ Müslim, Fezâil, 65.

Tirmizî, (İbn Ebî Ömer ve Saîd b. Abdirrahman > Süfyân > Zührî > Ebû seleme > Ebû Hüreyre).⁴³³

Rivayetin sahabe râvisi Ebû Hüreyre'dir. Buhârî hariç diğer senedlerin ortak râvisi olan Süfyân'ın (Süfyân b. Uyeyne) “sika”, “hasenü'l-hadis” ve Zührî'nin en sağlam râvisi olduğu belirtilmiştir.⁴³⁴ Ayrıca Buhârî senedi diğer senedlerle Zührî'de kesişmektedir. Zührî hakkında “hafız”, “fakîh”, “hücce” ve “ehedü'l-a'lâm” denilmiştir.⁴³⁵

Tirmizî, rivayeti “sahîh” kabul etmiştir.⁴³⁶ Hadis müttefekun aleyh olup sahîhdir.

2.3.35. Kötü Kalpli Kimselerden Merhametin Alındığına Dâir Rivayet

إِنَّ اللَّهَ لَا تُنَزَعُ الرَّحْمَةَ إِلَّا مِنْ قَلْبِ شَقِيٍّ

“Şüphesiz Allah Teâlâ, merhameti sadece kötü insanın kalbinden söküp atar.”

Kuşeyrî, yine Bakara sûresinin 233. âyetini tefsir ederken çocuklara duyulması gereken şefkate işaret ederek bu rivayeti zikretmiştir.⁴³⁷

Kütüb-i Sitte'den Ebû Dâvûd ve Tirmizî'de geçmekte olan bu hadisin senedleri şöyledir:

Ebû Dâvûd, (Hafs b. Ömer > İbn Kesîr > Şu'be > Mensûr > Ebi Osman mevla Muğîre b. Şu'be > Ebû Hüreyre).⁴³⁸

Tirmizî, (Mahmud b. Ğaylân > Ebû Dâvûd > Şu'be > Mensûr > Ebi Osman mevla Muğîre b. Şu'be > Ebû Hüreyre).⁴³⁹

⁴³² Ebû Dâvûd, Edeb, 144.

⁴³³ Tirmizî, Birr, 12.

⁴³⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XI, 189.

⁴³⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 74; Zehebî, *el-Kâşif*, IV, 404; İbn Hâcer, *Tehzîbü't-tehzîb*, III, 698.

⁴³⁶ Tirmizî, Birr, 12.

⁴³⁷ Kuşeyrî, *Letaifü'l-İşârât*, thk. Besyûnî, I, 184.

⁴³⁸ Ebû Dâvûd, Edeb, 58.

⁴³⁹ Tirmizî, Birr ve's-Sıla, 16.

Rivayetin sahabe râvisi Ebû Hüreyre'dir. Her iki senedin ortak râvisi Şu'be'nin "sika", "hafız" ve "mutkin" olduğu belirtilmiştir.⁴⁴⁰

Söz konusu rivayet Buhârî'nin *Edebü'l-müfred*'inde de geçmekte olup,⁴⁴¹ Tirmizî rivayetini "hasen" kabul etmiş,⁴⁴² Elbânî de "hasen" olarak kaydetmiştir.⁴⁴³

2.3.36. Hz. Peygamberin Zırhının Bir Yahudi'de Rehin Kalması

مَاتَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَدِرْعُهُ مَرْهُونَةٌ عِنْدَ أَبِي شَحْمَةَ الْيَهُودِيِّ عَلَى شَعِيرٍ أَخَذَهُ لِقُوتِ عِيَالِهِ

"Hz. Peygamber vefat ettiğinde zırhı ailesinin azığı için aldığı bir miktar arpa karşılığında, Ebû Şahme adlı Yahudi'nin elinde rehin bulunuyordu."

Kuşeyrî, Bakara sûresinin 245. âyetini tefsir ederken borç alanın mı yoksa borç verenin mi daha üstün olduğunu değerlendirmiş, fakirin mertebesinin büyüklüğünü, Allah Teâlâ'nın onun adına borç istemesine bağlamış, Hz. Peygamber'in vefat ettiğinde borçlu olduğunu fakat Efendimiz'in (a.s) herkesten üstün olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴⁴

Söz konusu rivayet Kütüb-i Sitte'den Ebû Dâvûd hariç tamamında bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde gelen aynı fakat daha detaylı bir habere göre Hz. Peygamber bir Yahudi'den biraz arpa satın almış borcuna karşılık zırhını rehin bırakmıştır. Bu borcun Hz. Peygamber'in vefatı esnasında halen var olduğu, bilahare Hz. Ebû Bekir'in borcu ödeyip zırhı da Hz. Ali'ye teslim ettiği belirtilmektedir.⁴⁴⁵ Rivayetin senedleri aşağıdaki gibidir.

⁴⁴⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 370; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XII, 480; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehziib*, I, 436.

⁴⁴¹ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, thk. Kemâl Yusuf el-Hût, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1984), 374.

⁴⁴² Tirmizî, *Birr ve's-Sıla*, 16.

⁴⁴³ Elbânî, *Camîü's-sağîr ve ziyâdetühü*, II, 1243.

⁴⁴⁴ Kuşeyrî, *Letaifü'l-İşârât*, thk. Besyûnî, I, 189.

⁴⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 388.

Buhârî, (Muhammed b. Kesîr > Süfyân > Â'meş > İbrâhîm > Esved > Âişe).⁴⁴⁶

Müslim, (Yahya b. Yahya > Ebû Bekr b. Ebî Şeybe > Muhammed b. Âlâ > Ebû Muâviye > Â'meş > İbrâhîm > Esved > Âişe)⁴⁴⁷ senediyle ve اشْتَرَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ يَهُودِيٍّ طَعَامًا بِنَسِيئَةٍ، فَأَعْطَاهُ دِرْعًا لَهُ رَهْنًا metniyle nakletmiştir.

İbn Mâce, (Ebû Bekr b. Ebî Şeybe > Vekî' > Abdul Hamîd b. Behrâm > Şehr b. Havşeb > Esmâ bt. Yezîd).⁴⁴⁸

Tirmizî, (Muhammed b. Beşşâr > İbn Ebî Adiyî > Osman b. Ömer > Hişâm b. Hassân > İkrime > İbn Abbâs).⁴⁴⁹

Nesâî, (Yusuf b. Hammâd > Süfyân b. Habîb > Hişâm > İkrime > İbn Abbâs).⁴⁵⁰

Rivayetin sahabe râvileri Hz. Âişe, Esmâ bt. Yezid ve İbn Abbas'dır. Buhârî ve Müslim'in ortak râvisi Â'meş'in "sika", "hafız" fakat bazen tedlis yaptığı belirtilmiş,⁴⁵¹ Tirmizî ve Nesâî'nin ortak râvisi Hişâm'ın (İbn Hassân) ise "sika" olduğu kaydedilmiştir.⁴⁵²

Tirmizî rivayeti "hasen-sahîh" olarak değerlendirmiştir.⁴⁵³ Hadis müttefekun aleyh olup sahîhtir.

2.3.37. Müminin Kalbinin Rahmanın Kudretinin Altında Olması

قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ إصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ

"Müminin kalbi, Rahman'ın parmaklarından iki parmağı arasındadır."

Kuşeyrî, Bakara sûresinin 248. âyetini tefsir ederken mü'min'in kalbinin Allah Teâlâ'nın parmakları arasında olmasını; Onun kudretinin altında bulunması ve onun

⁴⁴⁶ Buhârî, Cihad, 89.

⁴⁴⁷ Müslim, Müsâkât, 124.

⁴⁴⁸ İbn Mâce, Rahun, 1.

⁴⁴⁹ Tirmizî, Buyu', 7.

⁴⁵⁰ Nesâî, Buyu', 83.

⁴⁵¹ İbn Hâcer, *Takrîbü't-tehzîb*, I, 414; İbn Hâcer, *Tehzîbü't-tehzîb*, II, 111.

⁴⁵² Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XXX, 191; İbn Hâcer, *Tehzîbü't-tehzîb*, IV, 269.

⁴⁵³ Tirmizî, Buyu', 7.

tasarruf ve yönlendirmesiyle hareket etmesi anlamına geldiğini, bu vesileyle kalbi düşmanın tasallutu altında olanlarla, kalbi Allah Teâlâ'nın kudreti altında olanların farklı davranışlar sergilediklerine dikkat çekmiştir.⁴⁵⁴

Bu rivayet Müslim, İbn Mâce, Tirmizî ve Nesâî'de zikredilmiş olup, Müslim'de geçen rivayete göre, Hz. Peygamber ara ara “*Ey kalpleri halden hale çeviren Allah'ım, kalbimi dinin üzere sabit kıl*” diye dua ederdi. Bunun üzerine bir gün Enes (r.a), Hz. Peygamber'e “*Ey Allah'ın Resûlü sana ve getirdiğin şeriâta inandığımız halde, halen bizim hakkımızda korkuyor musun?*” diye sordu. Hz. Peygamber de “*Evet, çünkü kalpler Allah'ın iki parmağı arasındadır. Onları dilediği gibi evirip çevirir*” buyurmuşlardır.⁴⁵⁵

Hadisin geçtiği kaynakların senedleri şöyledir:

Müslim, (Züheyr b. Harb ve İbn Nümeyr > Mükri > Hayve > Ebû Hanî > Ebû Abdurrahman el-Hublî > Abdullah b. Amr el-Âs).⁴⁵⁶

İbn Mâce, (Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr > Â'meş > Yezîd er-Rekkâşî > Enes b. Mâlik).⁴⁵⁷

Tirmizî, (Hennâd > Ebû Muâviye > Â'meş > Ebû Süfyân > Enes b, Mâlik).⁴⁵⁸

Nesâî, (Muhammed b. Hâtim > Süveyd > Abdullah > Hayve b. Şureyh > Ebû Hânî el-Hevlânî > Ebû Abdurrahman el-Hublî > Abdullah b. Amr).⁴⁵⁹

Rivayetlerin sahabe râvileri, Abdullah b. Amr el-Âs ve Enes b. Mâlik'tir. Müslim ve Nesâî'nin ortak râvisi Hayve b. Şureyh, Mısır'ın fakîhi, zahidi ve muhaddisi ünvanlarıyla zikredilmiş ve “sika” olarak kaydedilmiştir.⁴⁶⁰

⁴⁵⁴ Kuşeyrî, *Letaifü'l-İşârât*, thk. Besyûnî, I, 193.

⁴⁵⁵ Müslim, Kader, 17.

⁴⁵⁶ Müslim, Kader, 17.

⁴⁵⁷ İbn Mâce, Dua, 2.

⁴⁵⁸ Tirmizî, Kader, 7.

⁴⁵⁹ Nesâî, *Sünenü'l-kübrâ*, Nuût, 7692.

⁴⁶⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 334; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, I, 509.

Tirmizî rivayeti “hasen”, özellikle (Ebû Süfyan > Enes b. Mâlik) tarikiyle gelen rivayetin “esahh”, olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶¹ Elbânî de rivayeti “sahîh” olarak kaydetmiştir.⁴⁶² Yapılan değerlendirmeler ve rivayetin Müslim’de geçmiş olması bu hadisin sahîh olduğunu göstermektedir.

2.3.38. Hibeleşmeye Dâir Rivayet

تَوَاهَبُوا فِيمَا بَيْنَكُمْ فَقَدْ وَهَبْتُ مِنْكُمْ مَالِي عَلَيْكُمْ، فَإِنَّ الْكَرِيمَ إِذَا قُدِرَ عَفَرَ

“Aranızda hibeleşin. Nitekim ben üzerinizdeki hakkımı hibe ettim. Zira kerem sahibi kimse gücü yettiği zaman bağışlıyandır.”

Kuşeyrî, Bakara sûresinin 282. âyet-i kerîmesini izah ederken insanlar arasındaki husumeti bitirecek davranışlardan birinin de hediyeleşme olduğunu ayrıca ihtiyaç sahiplerine varsa alacaklarımızı hibe etmemiz gerektiğini ifade ederek yukarıdaki haberi zikretmektedir.⁴⁶³

Kütüb-i Sitte’de bu metinle bir rivayet yoktur. Ancak söz konusu rivayet değişik kaynaklarda ve üç ayrı haberde geçmektedir. Kuşeyrî bu haberlerden iktibas ederek rivayetleri tek metin içinde kullanmıştır.

Rivayetin birinci cümlesi olan “Aranızda hibeleşin” kısmı kaynaklarda geçmemekle beraber bu manayı içeren “Aranızda hediyeleşin” hadisi Tirmizî’de bulunmakta olup senedi şöyledir:

Tirmizi, (Ezher b. Mervân el-Basrî > Muhammed b. Sevâ > Ebû Ma’şer > Saîd > Ebû Hüreyre)

Tirmizî bu isnadı Ebû Ma’şer’den dolayı garib olarak keydetmiştir.⁴⁶⁴

Rivayetin ikinci kısmı “Ben üzerinizdeki hakkımı hibe ettim” cümlesini herhangi bir hadis kaynağında bulamadık.

Rivayetin “Kerem sahibi kimse gücü yettiği zaman bağışlar” şeklindeki son kısmı ise İbn Hibbân’ın, *Sahîh*’inde bulunmaktadır. Bu eserde zikredildiğine göre; Hz.

⁴⁶¹ Tirmizî, Kader, 7.

⁴⁶² Tebrizî, *Mişkât*, thk. Elbânî, I, 37.

⁴⁶³ Kuşeyrî, *Letaifü’l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 214.

⁴⁶⁴ Tirmizî, Velâ, 6.

Mûsâ'nın, Cenab-ı Hakk'a sorduğu altı hasletten biri de "senin en çok beğenip değer verdiğin kul kimdir?" Bu soruya Allah Teâlâ'nın "Cezalandırma imkânı olduğu halde bağışlayandır" cevabını verdiği nakledilmektedir. Bu rivayetin isnad zinciri şöyledir:

İbn Hibbân (Abdullah b. Muhammed b. Selm > Hermele b. Yahya > İbn Vehb > Amr b. Hâris > Ebû Semh > İbn Huceyre > Ebû Hüreyre).⁴⁶⁵

Bu rivayetin yakın metni *Müstedrek*'te geçmekte olup, Hâkim rivayeti "sahîh" kabul etmiştir.⁴⁶⁶

Netice olarak Kuşeyrî'nin diğer zayıf rivayetlerde olduğu gibi bu rivayeti de "haberde geldiği gibi" cümlesiyle nakletmiş olması dikkat çekicidir. Bununla beraber rivayetin parça parça da olsa değişik hadis kaynaklarında zikredilmiş olması, ayrıca rivayetteki cümlelerin bir kısmı ile aynı anlamı taşıyan birçok haberin bulunması ve bu rivayetler hakkındaki değerlendirmeler olumlu görülmektedir.

Fakat hadis kaynaklarında Kuşeyrî'nin zikrettiği şekliyle bir metne ulaşamamış olmamız bu rivayetin teknik olarak makbul olmadığını göstermektedir.

2.3.39. "Pişmanlık tövbedir" Hadisi

النَّدْمُ تَوْبَةٌ

"Pişmanlık tövbedir."

Kuşeyrî, Bakara sûresinin 286. âyetini tefsir ederken geçmiş ümmetlerin günah işledikleri zaman uzun süre tövbelerinin kabul olunmadığını, bu ümmetin ise pişman oldukları an tövbelerinin kabul olunduğunu haber veren bu rivayeti zikretmiştir.⁴⁶⁷

Söz konusu hadis Kütüb-i Sitte'den sadece İbn Mâce'de geçmektedir. Bu rivayete göre râvi İbn Ma'kil, babasıyla beraber Abdullah b. Mes'ûd'un yanına gittiklerini ve babasının Abdullah b. Mes'ûd'a "Pişmanlık tövbedir" hadisini Hz. Peygamber'den

⁴⁶⁵ İbn Hibbân, *Sahîh*, Tarîh, 100; Beyhakî, *Şuabü'l-imân*, X, 57.

⁴⁶⁶ Hâkim, *Müstedrek*, İlim, 8.

⁴⁶⁷ Kuşeyrî, *Letaifü'l-işârât*, thk. Besyûnî, I, 216.

duyup duymadığını sorduğunu, Abdullah b. Mes'ûd'un da "Evet duydum" dediğini nakletmiştir.⁴⁶⁸ Rivayetin senedi şöyledir:

İbn Mâce, (Hişâm b. Ammâr > Süfyân > Abdülkerim el-Cezerî > Ziyâd b. Ebi Meryem > İbn Ma'kil > Abdullah b. Mes'ûd).

Rivayetin mutâbi' ve şahid rivayetleri Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde bulunmakta olup⁴⁶⁹ mukârin metnin senedi şöyledir:

Ahmed b. Hanbel, (Kesîr b. Hişâm > Fûrât > Abdülkerîm > Ziyâd b. Cerrâh > Abdullah b. Ma'kil > Abdullah b. Mesûd)

Senedlerin sahabe râvisi genel olarak Abdullah b. Mesûd olmakla beraber *Müsned*'deki şahid rivayette sahabe râvisi Hz. Âişe'dir.⁴⁷⁰ İbn Mâce senedindeki İbn Ma'kil'in, tabînin önemli simalarından ve "sika",⁴⁷¹ İbn Ma'kil'in talebesi Ziyâd b. Ebî Meryem'in de "sika" olduğu belirtilmiştir.⁴⁷² İbn Mâce ile Ahmed b. Hanbel'in ortak râvisi Abdülkerim el-Cezerî'nin "imam", "mutkin" "hafız" ve "sika",⁴⁷³ Süfyân'ın (Süfyan b. Üyeyne) "sika", "hâfız" fakat bazen sikalardan tedlis yaptığı belirtilmiştir.⁴⁷⁴ Hişâm b. Ammâr da "sika," "sadûk" ve "hâfız" olarak kaydedilmiştir.⁴⁷⁵ Hâkim, rivayetin Şeyhayn'nin şartlarına uyduğunu ve isnadının "sahîh" olduğunu belirtmiş,⁴⁷⁶ ayrıca Elbânî de rivayeti "sahîh" olarak kaydetmiştir.⁴⁷⁷

⁴⁶⁸ İbn Mâce, Zühhd, 30.

⁴⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 937.

⁴⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IX, 1518.

⁴⁷¹ Zehebî, *el-Kâşif*, III, 200; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, II, 437.

⁴⁷² Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, IX, 511; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, I, 653.

⁴⁷³ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XVIII, 255; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, II, 602.

⁴⁷⁴ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, I, 395; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, II, 60.

⁴⁷⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 66; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XXX, 242; Zehebî, *el-Kâşif*, IV, 428.

⁴⁷⁶ Hâkim, *Müstedrek*, Tevbe, 14.

⁴⁷⁷ Elbânî, *Ta'likatü'l-hisan*, II, 79.

2.4. Hadislerin Dağılımı

Tablo 2.1: Hadislerin Geçtikleri Eserlere Göre Dağılımı

Müttefekun aleyh	13
Buhârî	15
Müslim	17
İbn Mâce	14
Ebû Dâvûd	10
Tirmizî	19
Nesâî	10
Ahmed b. Hanbel	2
Dârimî	1
Diğer Kaynaklarda Geçenler	4
Kaynaklarda Bulunmayanlar	1

Tablo 2.2: Hadislerin Kütüb-i Sitte ve Dışındaki Kaynaklara Göre Dağılımı

Kütüb-i Sitte'de Geçenler	29
Ahmed b. Hanbel ve Dârimî'de Geçenler	2
Diğer Kaynaklarda Geçenler	7
Kaynaklarda Bulunmayanlar	1
Toplam	39

Tablo 2.3: Hadislerin İsnad Bakımından Dağılımı

Kudsî	3
Merfû	32
Mevkûf	1
Maktû'	2
Kaynaklarda bulunmayan	1

Tablo 2.4: Hadislerin Sıhhat Bakımından Dağılımı

Sahîh	24
Hasen	5
Zayıf	8
Mevzû‘	1
Hüküm verilemeyenler (tevakkuf)	1

2.5.Tabloların Değerlendirilmesi

Kuşeyrî, Fâtiha ve Bakara sûrelerinin tefsirinde toplamda 39 rivayet kullanmıştır. Kaynak bakımından bu rivayetlerin 3’ü Kudsî, 32’si merfû’, 1’i Mevkuf ve 2’si maktu‘ hadistir. 1’sinin ise kaynağına ulaşılamamıştır.

Buldukları eserler bakımından dağılımına gelince, 39 rivayetin 13’ü müttefekun aleyhdir, 15’i Buhâri’de, 17’si Müslim’de olmak üzere 29 rivayet Kütüb-i Sitte’de bulunmaktadır. Kütüb-i Sitte’nin dışındaki eserlerde 9 rivayet bulunmakta olup, 1 rivayetin ise kaynağı tespit edilememiştir.

Sıhhat bakımından 39 rivayetin; 24’ü Sahîh, 5’i Hasen, 8’i Zayıf, 1’i Mevzu’ olup, 1 rivayetin ise kaynağına ulaşılamadığı için sıhhat hükmü belirlenememiştir. Kuşeyrî, kullandığı rivayetlerin tamamını isnadsız zikretmiş olmasına rağmen yukarıdaki tablolardan çıkarılabilecek en önemli sonuç; *Letâifu’l-işârât* adlı tefsirde, Fâtiha ve Bakara sûrelerinin izahları yapılırken zikredilen rivayetlerin ekserisi (sahîh+hasen = 29) makbul hadislerden oluşmaktadır.

SONUÇ

Nisâbur şehrine bağlı bir yerleşim yeri olan Üstüvâ nahiyesinde doğan Kuşeyrî, küçük yaşta babasını kaybetmiş, bulunduğu muhitin etkisiyle önceleri matematik ve muhasebe tahsiline karar vermiştir. Fakat Nisâbur'da tanışmış olduğu Şeyh Ebû Ali ed-Dekkâk, Kuşeyrî'nin geleceğe dönük fikirlerinde etkili olmuş, neticede Kuşeyrî memur ve muhasip olma düşüncesinden vazgeçerek İslâmî ilimlerle meşgul olmaya koyulmuştur.

Kuşeyrî, tefsirde özellikle es-Sülemî'den faydalanmış, Hâkim ve İsferyânî'den sema yoluyla hadis almış, Hatîb el-Bağdâdî de kendisinden rivayette bulunmuştur. Ayrıca o, fıkhîta Ebû Bekir et-Tûsî'ye, kelimada İbn Fûrek'e talebe olmuştur. Aynı zamanda Bâkîllânî'nin eserlerini inceleyerek Eş'ârî kelâmını benimsemiştir.

Tuğrul Bey zamanında vezir Kündürî'nin de etkisiyle haksızlığa uğrayan Eş'ârîleri savunmak maksadıyla mücadele eden Kuşeyrî, bu sebeple çeşitli sıkıntılar yaşamıştır. Sultan Alparslan döneminde ise kendisine ihtiram edilmiş, özellikle Nizâmîye Medreselerinin kurulmasıyla hak ettiği itibarı kazanmıştır. Ayrıca tasavvufun sünnî noktada kalmasına ciddi katkısı bulunan Kuşeyrî, Gazzalî'nin (ö. 505), tasavvuftaki hocası Ebû Ali Farmedî'ye de hocalık yapmıştır.

Kuşeyrî, Ebû Ali Dekkâk'ın meclislerine devam ederek, onun en güzide talebesi olmuş, bu vesileyle şeyhi tarafından kızıyla evlendirilmiştir. Hocasının vefatından sonra sûfî es-Sülemî'ye de intisap eden Kuşeyrî, ondan tasavvufî hırka giymiştir. Kuşeyrî, Nisâbur'da 89 yaşındayken vefat etmiştir.

Hayatı boyunca yaklaşık otuz eser kaleme alan Kuşeyrî, İslâmî ilimlerin hemen her alanında telifde bulunmuştur. Yazmış olduğu eserlerden biri de *Letâifü'l-işârât* adlı tasavvufî tefsirdir. Bu eserde Rasûlullah'a (s.a) nispet edilen pek çok rivayet bulunmaktadır. Fakat rivayetler senedsiz zikredilmiştir. Söz konusu rivayetler ile alakalı Fâtiha ve Bakara sûreleri özelinde yaptığımız tahrîc ve değerlendirme sonucunda şu neticelere ulaşılmıştır:

1. Kuşeyrî, hadisleri kullanırken genel olarak taktî' ve ihtisar yapmıştır. Yani rivayetlerden alıntı yapmış, metnin tamamını zikretmemiştir. Özellikle uzun rivayetlerde var olan diğer alanlara aklın yönelmemesi ve konunun dağılmaması için hadisin sadece ilgili kısmını iktibas etmiştir.

2. Rivayetler nakledilirken senedlerin zikredilmemiş olması, eserde sohbet şeklinde yapılan anlatımın insicamını bozmamak için olsa gerektir.
3. Kuşeyrî, rivayetleri daha ziyade verdiği işârî anlamı desteklemek ve kendi gönül dünyasındaki anlamı pekiştirmek maksadıyla ifade etmiştir.
4. Dikkatimizi çeken başka bir husus ise, Kuşeyrî sahîh rivayetleri “Hz. Peygamber’in veya Resûlullah’ın buyurduğu gibi” diyerek nakletmiş, zayıf rivayetleri ise “haberde geldiği gibi” veya “menkul haberde geçtiği gibi” ifadelerini kullanarak zikretmiştir.
5. Çerçeve olarak belirlediğimiz Fâtiha ve Bakara sûrelerinde zikredilen rivayet sayısı 39’dur. Bu rivayetlerin 13’ü müttetekun aleyh, 15’i Buhârî ve 17’si Müslim’de olmak üzere 29’u Kütüb-i Sitte’de bulunmaktadır. Kütüb-i Sitte dışındaki 9 rivayetin 2’si Dârimî ve Ahmed b. Hanbel’de, 7’si diğer hadis kaynaklarında yer almaktadır. 1 rivayetin ise kaynağı tespit edilememiştir.
6. Tahrîc ve değerlendirmelerimiz sonucunda 39 hadisin 29’u makbul (sahîh-hasen), 8’i zayıf, 1’i mevzu’ ve 1’i hüküm verilemeyen (tevakkuf edilen) rivayetler olarak tespit edilmiştir. Bu neticelere göre Kuşeyrî’nin Fâtiha ve Bakara sûrelerinin tefsirinde kullandığı rivayetlerin ekserisi makbuldür denilebilir.

Kuşeyrî’nin *Letâfü’l-işârât* isimli tefsirinde, Fâtiha ve Bakara sûrelerindeki rivayetlerin tahrîc ve değerlendirilmesi ile sınırlı tuttuğumuz bu tezimizin, eserin tamamındaki rivayetlere yönelik yapılacak yeni çalışmalara vesile olmasını umuyoruz.

KAYNAKÇA

- Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissi. *el-Müntehab min müsnedi Abd b. Humeyd*, thk. Mahmud Muhammed Halil Saidi, Subhi es-Samarraî, Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1988.
- Abdürrezzak, Ebû Bekr Abdürrezzak b. Hemmâm. thk. el-Âzamî, *Musannef*, Hind: El-Meclisü'l-İlmiyyü, 1983.
- Abdüllatif b. Muhammed Riyazizade, *Esmâü'l-kütübi'l-mütemmim li-Keşfi'z-zünun*, thk. Muhammed Altunci, Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1975.
- Aclûnî, Ebû'l-fida İsmail b. Muhammed. *Keşfu'l-hafa*, thk. Abdulhamîd b. Ahmed, Mektebetü'l-Asriye, 2000, I-II.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, I-VIII.
- , *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnaût ve Âdil Mürşid, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996, I-L.
- , *Mevsü'atü'l-kavl*, Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1997, I-IV.
- Akkuş, Süleyman. "Kuşeyrî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâmî görüşleri", Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1997.
- Akpınar, Ali. *İşârî Tefsir ve Kuşeyrî'nin Besleme Tefsiri*, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma dergisi, Sayı 9, Ankara, 2002.
- Alâü'd-dîn Ali b. Hüsâm. thk. Bekrî Hayyan, Safve es-Sika, *Kenzü'l-Ummâl Fî Süneni'l-Akval ve'l-Ahval*, Kahire: Müessesetü'r-Risale, 1981.
- Ateş Süleyman. *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara: Ankara İlahiyat Fakültesi yayınları, 1974.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (İFAV)Yayınları, 2015.
- Bağdâdî, Hatîb. *Târîhu Bağdâd*, (I-XVI.), thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî 2002.
- Bâharzî, Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Ali b. Ebi't-Tayyib. *Dümyetü'l-kasr ve usratü ehli'l-asr fî tabakati's-şuara*, Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabi, 1971, II, 993.

- Besyûnî, İbrahim. Kuşeyrî, *Hayâtuhû, âsâruhû ve mezhebuhû fi't-tasavvuf*, Kahire: Mecme'u'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 1972.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî. *Şuabü'l-îmân*, thk. Muhammed es-Saîd Besyûnî Zeğlûl, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, I-XIV.
- , Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, I-XI.
- , Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *Kitabü'l-Esma ve's-sıfat*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 984.
- Bezzar, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhalik el-Basri Bezzâr. *Müsnedü'l-Bezzar*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah, Medine: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 1988-2009, I-XIX.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim. *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Abdülazîz b. Abdullah b. BâzBeyrut: Dâru'l-Fikr, 1998, I-V.
- , Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim. *el-Edebü'l-Müfred*, thk., Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1984.
- , Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim Cu'fi. *et-Tarihü'l-kebîr*, Haydârabad: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1362, I-VIII.
- , Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı yayınları, 1992, I-VIII.
- Çakan, İsmail Lütfî. *Hadis Edebiyatı*, İstanbul: Marmara üniversitesi ilahiyat fakültesi vakfı, (İFAV), 2011.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed. thk. Abdullah Haşim Yemani. *Sünen*, Medine: Dâru'l-Mehâsin, 1966, I-II.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl. *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı yayınları, 1992, I-II.
- Ebû Ahmed b. Adiy el-Cürcânî. *el-Kâmil fi düâfai'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Alî Muhammed, Beyrut: Kütübü'l-İlmiyye, 1997, I-VII.
- Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân es-Semerkindî. *Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esed, I-IV, Dâru'l-Muğnî, Suudi Arabistan, 2000.

- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eşa's. *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, (I-V).
- , *Sünen'ü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaût ve Muhammed Kâmil, Riyad: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009, I-VII.
- Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed Nureddin Molla el-Herevî el-Kârî. *el-Esrarü'l-merfuâ fi'l-ahberi'l-mevzuâ*, thk. Muhammed Sabbâğ, Beyrut: Dâru'l-Emane, ts.
- Ebû Zeyd, Bekr Abdullah. *et-Ta'sîl li usûli't-tahrîci ve kavaidi'l-cerhi ve't-ta'dîl*, Riyad,1993.
- Ebû'l-Fedâ, İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî. *et-Tekmîl fî cerh ve't-ta'dîl*, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân, Yemen: Merkezü'n-Nu'mân lil-Buhûs, 2011, I-IV.
- Elbanî, Muhammed Nâsirüddin. *Silsieletü'l- Ehâdisi'd-Dâife ve'l- Mevzuâ*, Dâru'l-Meârif, Riyad, 1992, I-XV.
- , *Ta'likatü'l-hisân âlâ sahîhi İbn Hibbân*, Cidde: Dâru Bâvezir, 2003, I-XII.
- , *Sahîhü'l- Câmiü's-sağîr ve ziyâdetühü*, Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1986, I-II.
- , *Silsieletü'l- ehâdisi's-sahîha*, Beyrut: el-Mektebü'l-Meârif, 1995-2002, I-VI.
- Erul, Bünyamin. "Mesrûk", *DÎA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, XXIX, 336.
- Fârisî, Ebû'l-Hasan Abdülgafir b. İsmail. *el-Halkatü'l-ula min tarîhi Nîsâbur*, Haz. Muhammed Kazım el-Mahmudî, Kum: Cemaatü'l-Müderresin, 1982.
- Görmez, Mehmet. "Tahrîc", *DÎA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, XXXIX, 419-420.
- Hâkim, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed en-Nisaburî. thk. Mustafa Abdülkadir Ata, *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990, I-IV.
- Herevî, Ali b. Muhammed. *el-Esrarü'l-merfuâ fi'l-ahberi'l-mevzuâ*, thk., Muhammed Sabbâğ, Beyrut: Dâru'l-Emane ts.
- Heysemî, Hafız Nureddin Ali b. Ebî Bekir. *Mecme'ü'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, thk. Abdullah Muhammed ed-Derviş, I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994.

- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah ed-Dımaşkî. *Tebyînü kezibi'l-müfterî fima nusibe ile'l-imam Ebi'l-Hasan el-Eş'ari*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1979.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris. *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Beyrut: Dâru ihyâi't-Türâsü'l-Arabî, 1952, I-IX.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim. *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-asar*, thk. Muhammed Avvâme, Suudi Arabistan: Muessesetü Ulumi'l-Kur'ân, 2006, I-XXVI.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Tehzîbü't-tehzîb*, thk. Halîl Me'mûn Şihâ, ve diğerkleri. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1996, I-VI:
- , *Tabakatü Müdellisîn*, thk. Asım b. Abdullah. Umman: Mektebetü'l-Menâr, 1983.
- , *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Abdülvehhâb Abdüllatif. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1975, I-II.
- , *lisanül mizan*, thk, Abdülfettah Ebû Gudde, Beyrut: Dâru'l-Beşâiru'l İslâmiye, 2002, I-X.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbau ebnai'z-zaman*, thk. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru Sadır, 1978.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temimî. *Sahîhu İbn Hibban*, thk, Şuayb Arnaût, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984. I-XVIII.
- , *Kitâbü's-Sikât*, (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1973, I-IX.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid. *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbakî, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, I-II.
- , *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Âdil Mürşid, Muhammed Kamil, I-IV, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Beyrut, 1430/2009.
- İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Ensârî. *Lisanü'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sadır, 711/1311, I-XV.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed *Kitabü't-Tabakati'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer. Kâhire: Mektebetü'l-Hancı, 2001, I-XI.

- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-ilmî ve'l-hadis*, thk. Abdülâlîm Abdülazîm el-Bestevî, Medine: Mektebetü Dâru'l-Medine-i Münevvere, 1985, I-II.
- İsfahânî, Ebû Nuaym. *Hilyetü'l-evliya ve tabakatü'l-asfiya*, Kahire: Matbaatü's-Saade, 1974, I-X.
- Kandemir, M. Yaşar. "Abdülgâfir el-Fârisî", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, III, 75-76.
- , "Kırk Hadis", *DİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, XXV, 470-473.
- , "Kâ'b el-Ahbâr", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, XIV, 1-3.
- , "Beyhâki", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, 58-61.
- Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdulla. *Keşfü'z-zunûn an edmâi'l-kütüb ve'l-fünun*, tsh., Şerefettin Yalçın, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1941.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî İshâk. *Bahrü'l-Fevâidi'l-Meşhûr bi meânî'l-Ahbar*, thk. Muhammed Hasen, Ahmed Ferid, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999.
- Koçyiğit Talat. *Hadis İstılahları*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1985.
- Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, (TTK), 1989, I-III.
- Kufralı, Kasım. "Kuşeyrî" *İ.Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, I, 1949.
- Kuşeyrî, *Kitabü'l-erbeîne fî tashîhi'l-muâmele*, thk. Muhammed Seyyid el-Bersicî, Ürdün: Dâru'l-Feth, 2013.
- , *Risale fî nahvi'l-müevvel*, Süleymaniye ktp., Bağdatlı Vehbi efendi, nr. 2044-1, vr. 1b-6b.
- , *Ahkâmu's-semâ* (er-Resâilü'l-Kuşeyriyye içinde), thk. Muhammed Hasan, Beyrut ts.

- , *Akâidetü'l- Kuşeyrî*, (Mu'takadu'l-İmâm Üstaz Kuşeyrî), Süleymaniye ktp., Murad Buharî, nr. 210/4 (vr. 74-78).
- , *Bulgatü'l-mekâsîd*, (Selâsü resâil li'l-Kuşeyrî içinde), thk. Et-Tablavî Mahmud Sa'd, Kahire: Matbaatu'l-Emâne, 1988.
- , *Letâifü'l-işârât*, thk. İbrahim Besyûnî, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitab, bs. 2, 1981, I-III.
- , *el- Makâmâtü's-selâse*, Beyazıt Devlet ktp., nr. 3551 (vr. 1-10).
- , *el-Kasidetü'l-lâmiyye*, (*Kasîdetü's-sûfiyye*), thk. Kasım Sâmerrâî, Mecelletü'l-Mecmail'l-ilmî'l-Irakî, Bağdat, 1970. XVIII, 284-286.
- , *el-Kasidetü'l-lâmiyye*, (*Kasîdetü's-Sûfiyye*), thk. Kasım Sâmerrâî, *Mecelletü'l-Mecmail'l-ilmî'l-Irakî*, Bağdat 1970.
- , *er-Risâle fî't-tevbe ve ahkâmihâ*, Süleymaniye ktp., Şehit Ali Paşa nr. 1393.
- , *er-Risâletü'l- Kuşeyriyye*, , thk. Abdülhalim Mahmud, Mahmud b. Şerif, Kahire: Dârü'l-kütübi'l-hadise, 1966, I-II.
- , *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Ma'ruf Zerîk, Ali Abdülhamîd Baltacî, Beyrut: Dârü'l-Hayr, 1993.
- , *et-Tahbîr fî't-tezkîr*, thk., İbrahim Besyûnî, Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1968.
- , *et-Tefsîrû'l-kebîr*, Süleymaniye ktp., Laleli, nr. 193, (vr. 1-319).
- , *Kitabu'l-Mi'rac*, thk. Ali Hasan Abdülkadir, trc. Cevher Caduk, Kahire: İlk Harf Yayınevi, 2011.
- , *Kitâbü İbârâti's sûfiyye ve meânihâ*, (*Erbau' resâil fî't-tasavvuf* içinde) thk. Kasım Sâmerrâî, *Mecelletü'l-Mecmail'l-ilmî'l-Irakî*, Bağdat 1970.
- , *Kitabü'l-Cevâhir*, Konya Mevlana Müzesi ihtisas ktp., nr. 1634 (vr. 1-82).
- , *Kitabü'l-erbaîn fî tashihi'l-muâmele*, Haz. Muhammed es-Seyyid el-Bersicî, Amman: Dârü'l-Feth, 2013.
- , *Kuşeyrî risalesi*, Haz. Süleyman Uludağ, bsk. 2, İstanbul 1981.
- , *Kuşeyrî risalesi*, trc. Dilaver Selvi, bs. 2, İstanbul: Semerkand, 2005.

- , *Letâifü'l-işârât*, thk. İbrahim Besyûnî, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmmeli'l-Kitâb, 1981.
- , *Letâifü'l-işârât*, thk. Abdülatif Hasan Abdurrahman, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2007.
- , *Letâifü'l-işârât*, terc. Mehmet Yalar, İstanbul: İlk Harf yayınları, 2012.
- , *Makamatü's-selâse*, Beyazıt devlet ktp, nr. 3551, vr. 1-10.
- , *Mensûru'l-hitab fî meşhûri'l- ebvâb*, (*Erbau' resâil fî't-tasavvuf* içinde) thk. Kasım Sâmerrâî, *Mecelletü'l-mecmail'l-ilmî'l-Irakî*, Bağdat, 1970.
- , *Risâle fî beyâni's-sülûk*, Süleymaniye ktp., Esad efendi, nr. 1721, (vr. 110-112).
- , *Selâsu resâil li'l-Kuşeyrî*, *Bülğat*, thk., et-Tablavî Mahmûd Sa'd, Kahire: Matbatu'l-Emane, 1988.
- , *Şikayetü ehli's-sünne bi-hikayeti mâ nâlehum min mihne*, thk. Muhammed Halid Zülğani, Muhammed Yusuf İdris, Amman: Darü'n-Nur, 2016.
- , *Tarîkullâhi Teâlâ*, thk. Kasım es- Sâmerrâî, Bağdat, 1969.
- , *Tertîbü's-sülûk*, (*Tarîkullâhi Teâlâ*), thk., İbrahim Besyûnî Muhammed Gassânim, bsk. 2, Kahire ts.
- , *Uyûnu'l-ecvibe fî funûni'l-es'ile*, Amasya İl Halk Ktp., nr. 1431/1, (vr. 16-27b).
- Mâlik b. Enes, Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *Muvatta*, thk. Muhammed Mustafa el-Â'zâmî, I-VIII, Müessesetü Zâyid b. Sultan Al-Nihyân, 1425/2004.
- Merçil, Erdoğan. "Gazneliler", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet vakfı Yayınları, 1996, XIII, 481.
- Mervân el- Mâlikî, Ebû Bekr Ahmed. *el-Mecâlis ve Cevâhirü'l-ilim*, thk. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasen, I-X, Cemiyetü't-Terbiyyetü'l-İslâmiyye, Beyrut, 1419.
- Mizzî, Ebü'l-Haccac Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman. *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Mâ'rûf, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994, I-XXXV
- Münâvî, Muhammed Abdürraûf. *el-Kevâkibü'd-dürriye fî terâcim's-sâdeti's-sûfiyye*, nşr. Abdülhamid Salih Hamdân, I-IV, Kahire ts.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâburî. *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, I-III.

- , *el-Câmû's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâki, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991, I-V.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Şuayb Arnaût, Beyrut, 2001, I-XII.
- , *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, I-VIII.
- Özaydın, Abdülkerim. "Kündürî" *DİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, XXVI, 554-555.
- Özgel, İshak. *Ebu'l-Kasım el-Kuşeyrî'nin Tefsir İlmine Katkısı ve Az Bilinen "et-tefsiru'l-Kebîr" adlı tefsirinin tanıtımı*, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma dergisi, Sayı 9, Ankara 2002.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezi. *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimi el-Yemani, Haydarabad: Dâiretü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1962.
- Serrâc, Ebu'l-Abbas Muhammed b. İshak b. İbrahim en-Nisâburî. *Hadisü's-Serrac*, thk. Ebû Abdullah Hüseyin b. Ukâşe, I-IV, el-Fârûku'l-Hadise, 1425/2004.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Hüsnü'l-muhadara fî tarîhi Mısır ve Kahire*, Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1967, I-II.
- , *Tabakatü'l-müfessirin*, thk. Süleyman b. Sâlih. el-Medînetü'l-Münevve: el-Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1997.
- , *Menâhili's-sâfa fî tahrîci ehâdîsi's-şifâ*, thk. Eş-Şeyh Semîr el-Kâdî, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-sekafiyye, 1988.
- Sübki, Ebû Nasr Taceddin İbnü's-Sübki Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkafi. *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübra*, thk. Mahmud Muhammed Tanahi, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Kahire: Matbaatü İsa el-Babi el-Halebi, 1964.
- , *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et- Tanâhî- Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Kahire, 1964-76.
- Sümer, Faruk. "Tuğrul Bey", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, XLI, 344-346.

- Şemsüddin Ebü'l-Hayr Muhammed es-Sehâvî. thk. Muhammed Osman el-Huş, *el-Mekâsîdü'l-hasene fî beyâni kesîr mine'l-ehâdîsi'l-müştehire*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Ârabî, 1985.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *Mu'cemü'l-evsat*, thk. Tarık b. İvadullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Kahire: Dâru'l-Hameyn, I-X, ----, *Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Hamdi b. Abdulmecîd es-Selefî, Kâhire: Mektebetü İbn Teymiye, 1415/1994, I-XXV.
- Taberî, Muhammed b. Cerir b. Kesîr Ebû Ca'fer. *et-Târîh*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, I-XI, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407.
- Tablâvî, Mahmud. *Selâsu resâil li'l-kuşeyrî*, Kahire 1988.
- Tahhan, Mahmûd b. Ahmed. *Usûlu't-tahrîc ve dirâsetü'l-esânîd*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1983.
- Taşköprüzade, Ahmed b. Mustafa. trc., Mümin Çevik. *Mevzu'atü'l-ülûm*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1975, I-II.
- Tebrizî, Veliyyü'd-Din Muhammed b. Abdillâh. *Mişkatü'l-mesâbih*, thk., Muhammed Nâsıruddîn Elbânî, Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1979. (I-III),
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı yayınları, 1992, I-V.
- , *es-Sünen*, thk. Sâlih b. Abdulaziz b. Muhammed b. İbrahim, Riyad: Dâru's-Selâm, 1999.
- , *Şemâilü'l-Muhammediye ve'l-hasâisü'l-Mustafaviye*, thk. Seyid b. Abbâs el-Celîmî, Mekke-i Mükerrreme: Mektebetü'l-Ticariyye, 1993.
- Turan, Abdülbaki. "Kuşeyrî ve 'Letâifü'l-işârât' İsimli Tefsiri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 4, 1991.
- Uğur, Muceteba. "Ebû seleme", İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, X, 228.
- Uludağ, Süleyman. "Kuşeyrî", *DİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), XXVI, 473.

- Uludağ, Süleyman. “Sülemî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, XXXVIII, 53-55.
- Uslu, Recep. “Dekkâk, Ebû Ali”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, IX, 112.
- Yâfiû, Afifüddin Abdullah b. Es’ad b. Ali. *Mir’âtü’l-cenan ve ibretü’l-yakzan fî ma’rifeti havadisi’z-zaman*, Beyrut: Müessesetü’l-A’lemi li’l-Matbuat, 1970.
- Yaltkaya, M.Şerefeddin. “*Selçuklular Zamanında Mezâhib*” *Türkiyat mecmuası*, İstanbul 1925, I, 101-118.
- Yıldırım, Ahmet. *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadis Kaynaklarındaki Dayanakları*, Ankara: Tdv Yayınları, 2013.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usûlu*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2017.
- Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-İşare ila vefeyati’l-a’yan el-münteka min tarihi’l-İslâm*, thk. Beşşâr Avvad Maruf, Beyrut: DâruL-Garib, 2003, I-XVII.
- , *Siyerü a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût ve diğerleri, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1982, (I-XXV).
- , *Divânü’l-düafâ ve’l-metrukîn*, thk. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî, Mekke: Mektebetü’n-Nehdatü’l-Hadis, 196.
- , *Tarihu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-a’lâm*, tahk. Muhammed Mahmûd Hamdân, I-II, Kahire- Beyrut, 1991.
- , *el-Kâşif*, nşr. Muhammed Avâme, Cidde: Dâru’l-Kible, 1413/1992.
- Zübeydî, Muhammed b. Muhammed b. el-Huseynî. *İthâfî’s-Sâdeti’l-Müttekîn Bişerhi İhyâi Ulûmi’d-Dîn*, I-X, Müessesetü’t-Târîhü’l-Arabî, Beyrut, 1414/1994.

ÖZGEÇMİŞ

Server Akın

Cumhuriyet Mah.

Akşemsettin sk. N. 20/4

Sultangazi/ İstanbul

serverakin@hotmail.com

0535 602 32 57

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilimdalı Temel İslam Bilimleri Dalı 2020, İstanbul

Lisans: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Bölümü, 2013, Sakarya

B. MESLEKİ DENEYİM

2011-2014 İmam hatip

2014'ten beri vaiz

C. YAYINLARI

II. Abdülhamid'in Kur'ân-ı Kerîm ve Hadis-i Şerîf Hassasiyeti, *Abdülhamid Dönemi Osmanlı Coğrafyasında İslâmî İlimler*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), s. 57-68.